

CEP ÜNİVERSİTESİ

Feminizm

ANDREE MICHEL

İletişim Yayınları . PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Feminizm

Le féminisme

ANDREE MICHEL

Çeviren
ŞİRİN TEKELİ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 127 • ISBN 975-470-348-5

1. Basım: İletişim Yayınları, Ağustos 1993
Temmuz 1992 tarihli 4. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1979
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ 7

GİRİŞ 9

I. BÖLÜM

Paleolitik Çağdan İkinci Neolitik Devrime Kadar Kadınların Durumu 16

Paleolitik Çağ'da Avcılıkla Geçinen Toplumlar 16

Birinci Neolitik Devrim 21

II. BÖLÜM

İkinci Neolitik Devrim Sonra ve Antik Çağda Kadınların Durumu 23

Orta Neolitik Çağda Kadınların Durumu 23

Kadınların Göçebe Çoban Kabilelerindeki Durumu 26

Antik Sitelerde Kadınların Kapatılması 28

Büyük Ataerkil Dinler ve Kadınların Durumu 29

III. BÖLÜM

Roma İmparatorluğu'nun Çöküşünden Rönesans'ın Sonuna Kadar Kadınların Durumu 31

Feodal-öncesi Dönem (5. - 9. Yüzyıl) 31

Feodal Dönemin Başlangıcında Kadınların Yükselişi (10. ve 11. Yüzyıllar) 34

Bizans ve İslâm Dünyasında Kadınların Durumu 35

12. Yüzyıldan Rönesans'a
(12. ve 14. Yüzyıllar Arası) 37
Rönesans Döneminde Kadınlar
(15. ve 16. Yüzyıllar) 44
IV. BÖLÜM
Kadınların 17. ve 18. Yüzyıllarda Durumu 50
17. Yüzyılda Kadınların
Eve Kapatılmaya Direnişleri 52
18. Yüzyılda Kadınların
Eve Kapatılmaya Direnişleri 56
V. BÖLÜM
19. Yüzyılda Kadınların Durumu 64
19. Yüzyılın Hareketlerinde Kadınlar 67
19. Yüzyılın Yardımsever ve
Dinî Hareketlerinde Kadınlar 76
19. Yüzyılda Feminist Hareket 78
VI. BÖLÜM
20. Yüzyılda Kadınların Durumu
ve Feminist Hareket 85
20. Yüzyılın İlk Yarısında Batı'da
Kadınların Durumu ve Feminist Hareketler 87
20. Yüzyılın İkinci Yarısında
Kadınların Durumu ve Feminist Hareketler 96
SONUÇ 125

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk yazıldığı dönemden bu yana geçen on beş yıl içerisinde dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan yoksul kadınlar, istatistiklere göre daha da yoksullaştılar. Her yıl yüzlerce milyar doları yutan silâhlanma yarışı sonucu yaşam koşulları daha da ağırlaştı. Bu para kadınları sefaletten, eğitimsizlikten, bedenlerini yaralayan uygulamalardan, işsizlikten, hastalıktan, sağlık ve aile planlaması merkezi, kreş, yuva, konut gibi olanakların yetersizliğinden kurtarmak üzere eğitim, sağlık, kültür tesislerinin kurulmasına, geliştirilmesine, çoğaltılmasına harcanabilirdi. Ama erkekler başka yönde kararlar aldılar ve feministler, bu kararları değiştirmek için yeterince güçlü biçimde seferber olamadılar.

Doğu ile Batı arasındaki soğuk savaşın sona erdiği, nükleer silahlara sahip süper güçlerin silahsızlanmayı savundukları günümüzde, dünya kaynaklarının kadınlar, yoksullar ve çevrenin korunması yararına daha iyi değerlendirilmesi için bir umut belirdi. Ama kendimizi aldatmayalım: Söylevlere rağmen, ne devletlerin öncelikleri ve milliyetçi, militarist değerleri, ne de çokuluslu şirketlerin ve bankaların kâr mantığı değişti. Süper güçler ellerindeki eskimiş silahları Üçüncü Dünya'ya devrederek kendileri daha etkin öldürücü silahların üretiminde yoğunlaşırken, Fransa ve İngiltere gibi orta büyüklükte güçler ya da Üçüncü Dünya'nın yeni sanayileşen ülkeleri, yurttaşlar için yıkım, üreticiler için ise kazanç demek olan silah ticaretini sürdürüyorlar.

Açıktır ki, feministler yeni gelişmelerin dışında kaldıkları sürece, uluslararası ilişkilere en güçlü devletlerin çıkarları egemen olup yön vermeye devam edecek ve her ülkenin bütçe öncelikleri ilkesiz politikacıların hırslarına ve silah üreticilerinin-satıcılarının kârlarına tâbî kalmayı sürdürecek. Bir kez daha feda edilecek olan, yeryüzünün en yoksul kadınlarının temel ihtiyaçları olacak.

Etkin olabilmek için durumları en zor olan kadınlarla dayanışma içinde bulunmayı savunan feministlerin, önceliklerin ve seçimlerin kadınların aleyhine olarak belirlendiği noktalarda devreye girmeleri gerekiyor. Bu ise, bugüne kadar dışlandıkları alanlarda düşünmeye başlamalarını ve yetki kazanmalarını gerektirir. Uluslararası ilişkiler, ulusal bütçelerin hazırlanması, savunma politikaları bu gibi alanların başında gelmektedir. Feministler, ülkelerinin ve kadın nüfusun "güvenliği"ni ve "özgürlüğü"nü tanımlama sorumluluğunu, devletin tepesine çöreklenen bir avuç erkeğe ait olan bir alana girdiği gerekçesiyle erkeklere terkedemezler. İyice düşünülmüş eylemlerini, şimdiye kadar dışlandıkları için yakından bilmedikleri kurul ve organlara, yani devletlerin ve çokuluslu kuruluşların karar organlarına yöneltmelidirler.

Eğer bu yönde ilerlemeyi başaramazlarsa, hem feminist mücadelelerin kazanımlarını korumakta, hem de dünyanın her yanında işsizlik ve yoksulluğun artması sonucu ortaya çıkan köktendinciliğin üstesinden gelmekte zorlanacak; cinsler, sınıflar ve halklar arası uzlaşmanın tek geçerli temeli olan kadın-erkek herkes için adalet davasını kazanamayacaklardır.

GİRİŞ

"Feminizm" sözcüğü Fransızca'ya 1837'den sonra girdi. *Robert Sözlüğü*, bu sözcüğü, "kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin" olarak tanımlamaktadır.[1] Ancak düşünceyi eylemden ayırmak olanaksızdır. Kavramın Fransa'da oluşturulduğu günden bu yana, kadınların toplum içindeki rolü ve haklarını genişletmek üzere bir dizi eyleme de girişildi. Bunun için, feminizmin tanımı, yalnız öğretiyi değil, eylemleri de içermek zorundadır.

Son 15 yılda, feminist teori, kadınların durumunun çözümlenmesi amacıyla yeni kavramlar geliştirmiştir. Bu kavramlar da Fransızca'da yerleşmiş ve *Robert Sözlüğü*'nde yerlerini almış bulunuyor. Günümüzün feministleri, "cinsiyetçiliği", tıpkı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zencilerin ya da Fransa'daki renkli derili emekçilerin ırkçılığı kınadıkları gibi kınamaktalar. Çünkü, cinsiyetçilik, "kadın cinsine karşı uygulanan ayırımcı bir tutumdur."[2]

Cinsiyetçilik, fallokrasinin* doğurduğu bir sonuçtur. Fallokrasi (penis egemenliği) ise şöyle tanımlanıyor: "20. yüzyıl ortalarında ortaya çıkmış, erkeklerin (ve fallusun sembolik gücünün) kadınlar üzerindeki egemenliğini ifade eden

1 *Robert Sözlüğü*, 1978 baskısı, s. 768.

2 *Robert*, s. 1809. Sözcük 1965'e doğru, ırkçılıkla benzetilerek Fransızca'ya girmiştir.

* Fallokrasi: Yunanca'da fallus, penis demektir; fallokrasi de penis egemenliği. (ç.n.)

isim."[3] Ancak feministlere göre, kimilerinin androkrasi (erkek egemenliği) ya da ataerkil (patriyarkal) sistem diye de adlandırdıkları fallokrasi, yalnızca bir egemenliği anlatmaz. Bu ayrıca, erkeklerin, kadınlar üzerindeki egemenliklerini yeniden üretmek için, ellerindeki tüm kurumsal ve ideolojik olanakları (hukuk, siyaset, iktisat, ahlâk, bilim, tıp, moda, kültür, eğitim, kitle iletişim araçları, vb.) tıpkı kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için bunları kullandığı gibi açıktan açığa ya da üstüörtülü biçimde kullanan bir *sistem*dir. Bu durum, feminizmin tanımlarının ve feminist mücadelenin son on yılda Fransızca'ya kabul ettirdiği kavramların, sözlüklerde verilen tanımlardan çok daha çeşitli ve geniş anlamlı olduklarını ortaya koyar.

"Kadınların çağlar boyunca içinde yaşadıkları durumu" incelemek, örtük biçimde, bu durumun değerlendirilmesine olanak verecek bir ölçüt bulma sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu ölçüt, daha eski bir dönemde kadınların içinde bulundukları duruma, belirli bir sosyal sınıf ya da bir toplumun yaşam koşullarına, ya da en basitinden, öteki cinsiyet grubunun, erkeklerin durumlarına göre oluşturulabilir. Kadınların durumunun kötüye gittiği ya da erkeklerinkinden aşağı olduğu ancak böyle bir ölçüte göre yapılacak karşılaştırmalardan sonra söylenebilir.

Çağdaş toplumlarda bu tür bir değerlendirme yapmaya olanak veren ölçütleri saptamak görece kolaydır. Ama geçmiş çağlar için aynı şey söylenemez. Çünkü bilim tarafsız değildir. Bilimin taraflı olmasına toplumsal bakımdan olduğu gibi cinsiyete göre de tabakalaşmış toplumlarda gelişmiş olması yolaçar. İktidarın erkeklere ait, dolayısıyla eril olduğu bir dünyada tarih bilimi, önceleri yalnız güçlülerle ilgilendikten sonra, işçilerin ve köylülerin geçmişteki durumlarına ilgi göstermeye başlamıştır ama, bugüne değin

3 *Robert*, s. 1420.

kadınların tarihini hep gözardı etmiştir.

Ayrıca tarihçi, tarihöncesi tarihçisi, etnolog ya da sosyologlar kadınların durumuna ilgi gösterdiklerinde bunu çoğu zaman, erkekmerkezci (androcentrist) bir bakış açısından, kadın ve erkek rollerine ilişkin olarak benimsedikleri kendi modellerini, geçmiş toplumlara ya da kendilerininkinden başka toplumlara yansıtarak yapmaktadırlar. Bu bilimadamları, kimi zaman da bilincine varmadan, ataerkil sistemin meşruluğunu, artık tarihe karışmış toplumlarda ararlar. Örneğin bir tarihçi, katıldığı bir televizyon programında kendinden pek emin bir havada, Sabinler'in* kaçırılmaktan çok mutlu oldukları için kendi memleketlerine geri dönmeyi hiç düşünmediklerini söyleyebiliyor. Bu efsane, günümüzde kadınların ırzlarına geçilmesinden hoşnut olduklarını öne süren görüşlere ne kadar da benzemekte...

Zaman zaman da kadınların davranışını açıklamak üzere araştırmayı derinleştirmek yerine, eskimiş bir klişeyi tekrarlayıp dururlar. Örneğin tanınmış bir başka tarihçi, kadınlarda "kökü kazınması zor bir dindarlık bulunduğunu" yazar. Böylece, kadınların da erkekler gibi tarihsel yaratıklar olduğu gerçeğini ve baskı ve Engizisyon uygulamaları gibi geçmişleriyle ilgili bir araştırmanın, gözlemlenen eğilimleri açıklayabilecek bir varsayım üretebileceğini kolayca gözardı eder.

Kimi zaman da bu bilim adamları, inceledikleri toplumsal sisteme, gözlemcinin içinde yaşadığı topluma özgü, ama gözlemlenen topluma yabancı bir iktidar anlayışını yansıtırlar. Bu kitapta, bu değişik çarpıtmalardan örnekler vereceğiz.

Bu yüzden de bu kitapta, kadınların durumunu aydınlatmak üzere yararlandığımız kaynakları, erkekmerkezci ön-

* Efsaneye göre Romalılarca kaçırılan ve onların soylarını sürdürmelerine olanak veren, bir başka kavimin kadınları. (ç.n.)

yargılardan olabildiğince arınabilmiş araştırıcıların çalışmaları arasından seçmeyi yeğledik: Bir yandan erkek tarihçi ve etnologlardan çok kadın etnolog ve tarihçilerin, öte yandan da kadınlardan sözederken güvenilir olma kaygusuyla erkeklerin iktidarını meşrulaştırmaktan bir türlü kurtulamayan Latin ülkelerin yazarlarından çok Anglosakson yazarların çalışmalarına yaslandık. Yine de, günümüzde pek az sayıda kadın tarihçi ya da etnolog bulunduğunu ve onların da hocalarının cinsiyetçi eğitiminden geçtiğini unutmamalıyız. Gerçekten bu hocalar yalnızca "*Homo*"nun (*faber, sapiens, economicus, ludens*, vb.) nasıl ortaya çıktığını merak etmiş ama, (*faber, sapiens, economicus, ludens* vb.) "*Mulier*" (dişi) onları hiç ilgilendirmemiştir.*

Bu hocalar, kadın tarihçi ve etnologlara da kadınların doğanın, erkeklerinse kültürün ürünü olduğunu öğretmediler mi? Böyle olunca, onlara, kadınların, insanlığın ilerlemesine yaptıkları, ama bugün çok eskide kaldığı için unutulmuş olan, ateşin, tarımın, hayvanların ehlileştirilişinin, çömlekçiliğin, iplik eğirme ve dokumacılığın, boyaların, tedavi edici otların, taşımacılığın bulunuşu gibi sayısız tekniğin geliştirilmesindeki yadsınması olanaksız katkılarından neden sözetsinlerdi ki?

Kendisi hiç de anaerkilliğe (matriarka) inanmadığı halde Michael Stefan, bu konuda 19. yüzyılın en feminist sosyologu olan Frederich Engels'in örneğini verir. Engels, Tacitus'tan alıntı yaparken, kadınların toplum içindeki rollerinin çok önemli bir yönünü zikretmeyi unutmuştur. Gerçekten Engels, Germanya kadınlarının yaşlılar ve çocuklarla ilgili olarak neler yaptığını Tacitus'a göre anlatmakta, ama onların aynı zamanda tarlada çalıştıklarını söylemeyi ihmal et-

* *Homo* hem erkek hem insan, *Mulier* ise sadece dişi anlamına gelir. *Faber, sapiens, economicus, ludens* de sırasıyla alet kullanan, ayakta duran, ekonomiye uygun davranan, gülen, vb. demektir. (ç. n.)

mektedir. Oysa bu, Germenler'in ekonomik düzenleri kadar, kadınların bu toplumdaki yerlerini aydınlatmak açısından çok önemlidir.[4]

Bu örnek, gerçekleri gizlemenin, kadınların durumunu inceleyen sosyal bilimcilerin pekçoğunda, çoğu zaman bilinçaltına işlemiş bir eğilim olduğunu ortaya koyar. Bir başka çarpıcı örneği de çağdaş çalışma istatistiklerinden verebiliriz: Bu istatistiklere göre ev kadınları, "çalışmayan" kadınlardır. Oysa ev işinde harcanan süre, bir gelir ya da ücret karşılığı çalışılan toplam iş süresine ya eşittir ya da bundan fazladır. Eğer, çağdaş ekonomi bilimi kadınların eviçi üretimini böylesine gözardı ediyorsa, 2000 yıl sonra bugünkü kadınların üretimdeki yerlerini incelemeye çalışan bir tarihçinin nasıl bir sonuca varacağını gelin de tahmin edin! Tarihçimizin kadınları ya parazit ya da boş gezenin boş kalfası olarak sınıflandırması işten bile değildir.

Erkekmerkezciliğin yanı sıra, gözlemlenen değişik toplumlardaki kadınların durumunu değerlendirirken karşılaşılan bir zorluk da *kültürmerkezcilik*'ten (ethnocentrisme) kaynaklanır. Kültürmerkezcilik, belirli bir toplumu gözlemleyen kişinin ona, kendi toplumunun normlarını yansıtması ve bunları mutlak geçerliliği olan kıstaslar gibi kabul etmesidir.

Örneğin Çin'i ziyaret eden, her iki cinsten genç Fransızlar'ın, genç Çinliler'in evlilik öncesinde cinsel ilişkide bulunmadıklarını öğrenince irkilmeleri böyle bir tavırdır. Sanki yabancı işgalini, iç savaşı, açlığı, selleri ve salgın hastalıkları tek bir kuşağın yaşam süresi içerisinde sona erdirmesi gereken bir halkın cinsel devrimi de gündemine alması beklenebilirmiş gibi! Kaldı ki Çinliler'in püritanizmi her iki cinsi

4 Michael Stefan, *Frauenherschaft, Mannerherschaft Gleich Berechtigung*, Berlin, (yazarın yayını), 1975. Yazar bu saptamayı, daha önce aynı ihmâli gören Alman sosyologu Mathilde Vaerting'den almıştır.

de kapsamına almaktadır. Yani iki cins bu bakımdan eşit durumdadır. Üstelik Çinli kadınlar, Fransızlar'a göre bir kuşak öncesinden beri doğum kontrolü ve kürtaj haklarından yararlanmaktadırlar. Çinli kadınlar, doğurganlıklarını denetleme hakkını ve evlilikte hukukî yönden erkeklerle eşitliği, Fransız kadınlarından daha önce kazanmışlardır.

Statümerkezcilik (statocentrisme) de kültürmerkezciliğin bir başka veçhesidir: Bu, kendi sosyal sınıfının normlarını evrensel saymak ve onlardan farklı normları görmezden gelmek anlamına gelir.

Kısacası, kadınların durumu değerlendirilirken, içinde yaşadıkları çağın ve toplumun erkekleriyle bir karşılaştırma yapmak, bu erkeklerin elindeki iktidarı ve ayrıcalıklarını gözönünde bulundurmak gerekir. Ama bu yaklaşımın benimsenmesi, *zamanmerkezci* (chronocentriste) bir yaklaşımın da terkini gerektirir. Böyle bir tutum, kadınların geçmiş bir dönemdeki durumunu, çağdaş toplumun feminist normlarına göre yargılamaya yolaçabilir. Aynı şekilde, kadınların durumunun gerektiği gibi ortaya konulabilmesi için, toplumların gözlemine ataerkil önyargıları katan erkekmerkezci, Batı ve Avrupa toplumlarının değerlerini zaman ve mekân ayrımı yapmadan uygulayan *kültürmerkezci* ve *Avrupamerkezci* (eurocentriste) ve nihayet, ait olduğu sınıfı mutlak bir ölçüt olarak alan statümerkezci tutumların terkedilmesi zorunludur. Kuşkusuz bütün bu çarpıtmalardan arındırılabilmiş bir tarih yaklaşımı oluşturulabilmiş değildir henüz. Onun için, bizim bu kitapta, kadınların yüzyıllar boyunca içinde yaşadıkları durumu ve tarih öncesinden beri bu durumu düzeltmek için harcadıkları çabaları gözden geçirme girişimimiz de, kaçınılmaz olarak, mükemmellikten uzaktır.

Burada, kitabın oluşturulması sırasında zengin bilgi kaynaklarından geniş çapta yararlandığımız, kadınların tarihi

konusunda dev bir eserin yazarı Elise Boulding'e olan sonsuz şükranımızı dile getirmeyi bir borç biliriz.[5]

5 Elise Boulding, *The Underside of History, A View of Women Through Time*, Boulder (Colorado), Westview Press, 1977, (829 sayfa).

BİRİNCİ BÖLÜM

PALEOLİTİK ÇAĞDAN İKİNCİ NEOLİTİK DEVRİME KADAR KADINLARIN DURUMU

Kadınların durumunu en az bilebildiğimiz dönem, hiç kuşkusuz bu dönemdir. Çünkü bu toplumlar avcılık ve toplayıcılıkla geçinmekteydiler ve toplumların tarihlerini geleceğe iletmelerine olanak veren yazıyı henüz icat etmemişlerdi. Oysa bu toplumlarda kadınların durumunu bilebilmek büyük önem taşır. Bu toplumlar birkaç milyon yıl sürdüler. Neolitik'te oluşan tarihsel toplumların tüm yaşam süresi ise 10.000 yılı aşmaz.

I. Paleolitik Çağda Avcılıkla Geçinen Toplumlar

Bu toplumların incelenmesi bize, kadınların ve erkeklerin iktisadî zorunluluklara ve hayat tarzına olan bağımlılığını gösterir. Hayat tarzını avcılık ve toplayıcılık belirlemektedir. Kadınlar bu toplumlarda daha çok toplayıcılıkla uğraşır ama, erkeklerle birlikte ava da giderlerdi. Gordon Childe'dan bir kuşak sonraki Fransız tarihöncesi bilimi onun buluşlarını doğruluyor.

Örneğin bir Fransız araştırmacı şöyle yazıyor: "İnsanlar doğayla uyum içinde yaşıyor ve hiçbir topluluk içinde yaşadığı ortamı bozmuyordu. Avcı halkların ideali istikrardı. İçinde geliştikleri ortamla tam anlamıyla bütünleşen bu insanlar, doğadan yalnızca temel gereksinimlerini karşılamaya yeten şeyleri alıyorlardı. Öte yandan, bu hayat tarzı ve çevrede bulduklarıyla beslenmekle yetinmeleri çoğalmalarını

da sınırlamaktaydı. Nüfusları çok azdı."[1]

Bu toplumlarda, insan ilişkilerini savaşın yokluğu belirler: "Bu uzun, onbinlerce yıl süren dönemde, tarihöncesinin insanları, avcılar, silahlı, ama savaşmadan yaşadılar. Evlerinde bulunan yiyecek artıkları, başka kalıntılar, çok etkili silahlarla öldürülmüş hayvanların kemikleri hep, avcıların silahlı olduklarını gösteriyor. Bu silahların da yüzlercesi, binlercesi bulundu. Ama mezarları, tek bir savaşın bile izini taşımıyor. Zaman zaman kaza sonucu meydana gelen yaralamaların izlerine, örneğin kaynamış kırıkların izlerine rastlanıyor; ama şimdiye değin sivriltilmiş taş uçlarının açtığı yaralara hiç rastlanmadı."[2]

Bu göçebe, ama toplumsal bakımdan "istikrarlı" avcı toplumlarında yaşayan kadınların durumu, Lévi-Strauss'un avcı toplumlarıyla ilgili araştırmalarından çıkardığı sonuçlarla açıklanamaz. Çünkü paleolitik dönem, ataerkil toplumların ortaya çıkışından binlerce yıl öncesinde kalmıştır ve Lévi-Strauss'un gözlemlediği toplumlara sonradan ataerkil toplumlardan bulaşma yoluyla geçen etkilerin izlerini taşımaz.[3]

Üstelik Lévi-Strauss'un bu toplumlarda kadının durumuna ilişkin betimlemeleri, Anglosakson yazarlarca ciddî biçimde eleştirilmiştir: Eğer kadınlar değiştokuş ediliyorsa, bu erkeklerin de aynı şekilde değiştokuş edildiği anlamına gelir; kadınları aralarında değiştokuş edenler yalnızca erkekler değildir; kabilenin ortak kararlarına katılan kadınlar da bu değiştokuşa taraf olurlar. Nihayet, kadınların yabancı bir kabileye verilmesi evlilikle kabileler arasında bir ittifak

1 Max Escalon de Fonton, "La fin du monde des chasseurs et la naissance de la guerre", *Le Courrier du CNRS*, No. 25, Temmuz 1977.

2 Max Escalon de Fonton, *aynı yerde.*

3 Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris, Mouton, 1968, 1. baskı, 1947.

(akrabalık) kurduğundan, bir malın değiştokuşuyla aynı anlama gelmez. Çünkü kadınlar da değiştokuş edilen erkekler gibi, hem kendi akrabalarına, hem de kocalarının akrabalarına karşı birtakım haklara sahiptirler.[4] Dolayısıyla Lévi-Strauss'un sonuçlarından yola çıkarak paleolitik kabilelerdeki cinsler arası iktidar dağılımını anlamaya olanak yoktur. Buradan giderek varılabilecek tek sonuç, egzogaminin (kabile dışından evlenme) yabancı kabileler arasında ittifak anlaşmaları yapabilmenin, giderek sürekli savaş yerine barış anlaşmalarını geçerli kılabilmenin yolu olduğudur.

Buna karşılık, mağara resimleri ile ev ve mezarlardan çıkan taş ya da kemikten heykelciklerin incelenmesi, o dönemde kadınların durumunun ne olduğu hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Leroi-Gourhan'a göre, bundan 30.000 yıl kadar önce mağaraların duvarlarına çizilen geometrik şekiller, dişi ve erkek cinselliğinin simgeleridir. Bu tür işaretler 20.000 yıl süreyle yapılmıştır.[5] Ama bunlardan yalnız, dişi simgeler "gerçekçi"dir. Kuşkusuz pek çok kişi, kadınları temsil eden işaretlerin çok daha yaygın olmasının, tıpkı katolik ülkelerdeki, Meryem Ana tasvirleri gibi, hiç de eşitlik statüsünü yansıtmadığını söyleyecektir.

Ne var ki bu, kitabın giriş bölümünde değindiğimiz kültürmerkezciliğin tipik bir örneğinden başka bir şey değildir. Gerçekten bu, paleolitik çağa yukarı neolitik çağın ideolojik yapılarını yansıtmak olur. Çünkü Meryem Ana, bu yeni çağda, erkek Tanrı'ya bağımlı kılınmıştı.

4 Jack Goody, "Marriage, Inheritance and Descent in Preindustrial Societies", *Journal of Comparative Family Studies*, 1970, vol. 1, No. 1.

5 A. Leroi-Gourhan, "Les signes géométriques, dans l'art paléolithique, France-Espagne", *Le Courrier du CNRS*, No. 27, Ocak 1978.

Önde gelen bir Amerikalı antropologun dediği gibi; "İdeoloji ve davranış arasındaki bağ, eşitlikçi toplumlarda, hiyerarşik toplumlara oranla çok daha kuvvetlidir. Çünkü hiyerarşik toplumlarda eşitsizlik ve sömürünün gizlenmesi, bir yandan ikircimli ve çelişkili bir söylemin, bir yandan da buna uygun bir rituelin inceden inceye geliştirilmesi ve kurumsallaşmasıyla gerçekleştirilmektedir.[6] Başka bir kültürmerkezcilik örneğini de Lascaux* mağara resimlerindeki cinsellik simgelerini, ilk pornografi tasvirleri olarak yorumlama çabasına girişen Gilles Lapouge veriyor. Lapouge'a göre pornografi, etimoloji yönünden, fuhuş ve kadınlarla erkekler arasındaki cinsel ilişkinin parayla satın alınışı üzerine bir söylemdir.[7] Pornografinin ilk belirtilerini mağara resimlerinde bulan ve, olsa olsa Lascaux mağaralarında yaşayan insanlardan çok 20. yüzyıl erkeklerinin pornografiye ilişkin saplantılarını ele veren bu yorum kınanmalıdır: Çünkü, kadın ve erkek cinselliklerini simgeleyen duvar resimlerinden yola çıkarak nasıl olup da, meta tapınmasına tümüyle yabancı toplumlarda, cinselliğin parayla satın alındığı sonucuna varılabildiğini anlamak zordur.

Buna karşılık, sağlık koşullarının yetersizliğinin yolaçtığı yüksek çocuk ve anne ölümlerinin bu toplumlarda kadınlara, erkeklere göre daha önemli bir yer vermesi pek mümkündür. Sayılarının azlığı pekâlâ, kadınların statüsünün erkeklerinkinden yüksek ya da hiç değilse onlarınkine denk olmasını sağlamış olabilir. Amerikalı antropologlar böyle bir hipotez ortaya atmışlardır. Bir antropolog; "Paleolotik çağın göçebe

6 Elenor Leacock, "Women in Egalitarian Societies", *Bridenthal ve Koonz, Becoming Visible. Women in European History*, Boston, Houghton Mifflin, 1977, s. 24.

* Lascaux Mağarası: 1940'da keşfedilen, içinde İ.Ö. 13.000'den kalma olduğu sanılan duvar resimleri olan mağara. (ç. n.)

7 G. Lapouge ve M. F. Hans, *Les femmes, la pornographie, l'érotisme*, Paris, Seuil, 1978.

topluluklarında cinsler arasındaki işbölümü (avcı erkek, toplayıcı ve zaman zaman ava giden kadın), işbirliğine dayanır; erkek ve kadınların oturdukları yerler ayrıdır ve soy hemen her zaman hem kadın, hem de erkekten olmak üzere iki çizgiden devam eder"[8] der. Mezarlarda çok genç yaşta sakatlanmış yaşlıların ya da sakatlıkları çalışmalarına olanak vermeyecek kadar ağır kemik hastalarının iskeletlerine rastlanması da bu toplumun sömürüden çok işbirliğine dayandığını göstermektedir.[9] Zaten özel mülkiyet ve birikim olmadan, işbölümü tek başına bir cinsin diğerini sömürmesine temel oluşturamazdı.

Kadınlar çok gözde oldukları için, bütün bu uzun dönem boyunca bulunan heykelciklerin hemen hepsi, taş ya da fildişinden yapılma, cinsel özellikleri çok belirgin kadın figürleriydi.[10] Soyun devamında kadının rolü bilindiği, buna karşılık erkeğinki bilinmediği için, dönemin kadın ve erkek sanatçılarının hayal gücünü daha çok kadın cinselliğinin etkilemiş olması doğaldır. Soyun devamındaki bu rolü nedeniyle, hiç değilse Anglosakson antropologları, kadının erkeğinkinden üstün ya da hiç değilse onunkine eşit bir statüde bulunduğunu kabul etmektedirler.

Bu statünün ne olduğunu anlamak için, avcı kabilelerle temas eden ilk kâşiflerin gözlemlerini incelemek gerekir. Çünkü, ardından, yüzyıllarca bu toplumları etkisi altına alan kolonyalizm, ırkçılık ve pazar ekonomisi bu kavimlerin özgün yapılarının bozulmasına yolaçmıştır. Bu kâşiflerin hepsi, Iroqualar'da ve Altı Ulus İttifakı'na dahil kabilelerde kadın-

8 Howard Parsons: "Gender, sex roles and humanness: the dialectics of body, culture and human fulfillement", *Revolutionnary World*, Amsterdam, Grunner, 1976.

9 Elenor Leacock; *a.g.e.*, s. 24.

10 Gordon Childe; *La Naissance de la civilisation*, Paris, Gonthier, 1964, s. 80. Türkçe çevirisi: *Tarihte Neler Oldu*, Alan Yayıncılık, 1982.

ların sahip oldukları büyük güç karşısında şaşırmış, hatta şok olmuşlardır. Kadınlar, klanın toprakları hakkında karar alabilmekte, evlilik ve benzeri anlaşmalar yapabilmekte, büyücü (saşem) ve hazineyi kollayan kişiyi tayin ve azledebilmekteydiler. Kocalarsa, ataerkil toplumlarda kadınların kaderi neyse, ona katlanmak durumundaydılar: "Erkek, beşikten mezara kadar hayatının her döneminde, geniş aile ya da klan içindeki konumu gereği ona iradesini kabul ettiren bir kadına tâbî idi."[11] Çadır ve müştemilâtının mülkiyeti tümüyle kadınlara ait olduğundan, bir anlaşmazlık halinde kadınlar, kocalarını kapıya koyabilirlerdi. Yeni Dünya'ya giden ilk kâşiflerden birisi, bu davranışı "ustaca uygulanan bir despotluk" olarak nitelemektedir.[12]

II. Birinci Neolitik Devrim

İsa'dan 10.000 yıl kadar önce, iklim koşullarının alt-üst olması sonucu ilk neolitik devrim gerçekleşti. Bu devrim sırasında, erkeklerin avcılığının yanı sıra, beslenmenin ana unsuru olarak toplayıcılık ve (İngilizler'in hortikültür dedikleri) çapa ile yapılan tarım devreye girdi.[13] Gordon Childe ve başka tarihçilerin yanı sıra E. Boulding de bu tarımın, kadınların icadı olduğunu düşünüyor.

Göçebe kavimler yerleşmeye yüztutup, av giderek tükenip, beslenmede toplayıcılık ve yabanî tahılların önemi arttıkça, kadınlar da tohumu ve tahılların yeniden üreme devresini keşfettiler.[14] Bu keşfin ardından, kadınlar yeni tekniklerin

11 Zikreden, Sherill Cheda. "Indian Woman", Marylee Stephenson (der.) *Women in Canada*, Toronto, New Press, 1973, içinde.

12 Kolonyalizm sonucu çok yumuşamış biçimde de olsa benzer uygulamalara Germain Tillion, Güney Sahara'daki Touareg'ler arasında rastlamıştır.

13 Gordon Childe, *a.g.e.*, s. 80.

14 Elise Boulding, *The Underside of History*, *a.g.e.*, s. 114-115.

icadında giderek daha ağırlıklı bir yer tutmaya başladılar: Taneleri öğütmek için daha geniş ve daha ağır taşların kullanıldığı değirmenlerin yapımı, tohumların saklanabilmesi için yeni yöntemlerin bulunması, ilk çömleklerin yapılması, Gordon Childe'dan beri herkesin bildiği bu icatların en önemlileriydi.[15] Daha sonra da kadınlar, iplik eğirip dokuma yapmayı keşfettiler. Bu faaliyetler, harikulâde bir tecrübe ve usyürütmenin ürünü ve çeşitli kanallardan toplanan muazzam bir bilginin sonucu idi.[16] Bu icatlarda ve yeni faaliyetlerde kadınların ağırlıklı bir payının bulunması, bu dönemde sosyal durumlarının da düzelmesine yolaçmış olmalı. Bu sonuca yalnız, yeni teknikleri çocuklara kadınlar öğrettikleri ve akrabalık kadın soyundan devam ettiği için değil, fakat aynı zamanda bilinen ilk ilâhlar tanrıçalar olduğu için varabiliyoruz. Paleolitik çağın taş ya da fildişinden yapılmış, cinsellikleri çok belirgin kadın şekillerinin yerini neolitik dönemde genellikle kilden yapılan benzer heykelcikler alıyor. Bunlara neolitikten kalma yerleşimlerde ve mezarlarda rastlıyoruz.[17] "Çoğu zaman 'Ana Tanrıça' deniliyor, bunlara. Çünkü, taze bitkilerin fışkırdığı toprak, neolitik insanlarınca muhtemelen doğurgan bir kadın gibi hayal edilmekteydi."[18]

Bu anaerkil uygarlığın bir önemli özelliği de burada, savaşın varolduğuna dair hiçbir belirtinin bulunmayışıdır.[19] Childe'in bu konudaki teorisini, neolitik başlangıcının toplumlarını çok "dağınık" ve "barışçıl" olarak niteleyen daha yakın dönemin araştırıcıları da doğruluyor.[20]

15 Elise Boulding, *a.g.e.*, s. 119 ve G. Childe, *a.g.e.*, s. 91.
16 Gordon Childe, *a.g.e.*, s. 93.
17 Gordon Childe, *aynı yerde*, s. 100.
18 Gordon Childe, *aynı yerde*.
19 Gordon Childe, *aynı yerde*, s. 99.
20 Escalon de Fonton, *a.g.e.*

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ NEOLİTİK DEVRİMDEN SONRA VE ANTİK ÇAĞDA KADINLARIN DURUMU

I. Orta Neolitik Çağda Kadınların Durumu

Orta neolitik çağda, yani İ.Ö. 6000 ile 3000 yılları arasında ikinci bir teknik devrim gerçekleşti. Bu ve bununla birlikte meydana gelen nüfus patlaması toplumsal örgütlenmeyi alt-üst ederken, kadınların toplumdaki yerini de değiştirdi. Bu devrimin belli başlı özellikleri, yeni enerji kaynaklarının bulunuşu (öküz, su ve rüzgâr gücü), daha ileri tekniklerin icadı (saban, su ve rüzgâr değirmenleri, yelkenli gemi), yeni taşımacılık yöntemlerinin geliştirilmesi, madenlerin fizikî niteliklerinin ve bakır cevherinin elde edilmesine olanak veren kimyasal sürecin anlaşılması, güneş takviminin icadı, tuğlanın yapımı ve buna dayalı mimarî ile uygulamalı matematiğin geliştirilmesi idi. Tarımsal üretimi yapan kişi olarak erkek, kadının yerini aldı; ufak bahçelerin yerine tarla geçti, kadının çapası yerini erkeğin sabanına bıraktı.[1]

Bu yoldan elde edilen muazzam besin artığı, nüfus patlamasına yolaçtı ve yerleşik düzene geçilmesini sağladı. Paleolitik çağdaki küçük göçebe topluluklarının ve ilk neolitik çağdaki ufak köyün yerini büyük kasabalar aldı ve giderek kentler ortaya çıktı. Kent, ilk sınıf çatışmasını doğurdu. Çünkü kent demek, tarımsal artık, özel mülkiyetin gelişmesi ve birikim yapılması, dolayısıyla bir sınıfın kendini bir başka

1 Gordon Childe, *a.g.e.*, s. 102 ve d., s. 121.

sınıfa besletmesi demektir. İş bölümü, kentlerde daha zenginlerin hizmetine giren bir zanaatkâr sınıfıyla, rahipler ve askerlerin ortaya çıkmasına yolaçtı. Servetin belli ellerde toplanması, köleliğe dayalı devletli toplumun ve sosyal sınıfların ortaya çıkmasının yanı sıra, kadınların durumunun bozulması sonucunu doğurdu.

Kadınların durumunun hangi mekanizmalarla bozulduğunu açıklamak, kadın tarihçi ve etnologlara düştü. Germaine Tillion'a göre, besin kaynaklarının çoğalması ve nüfusun artması tarımla geçinen yerleşik ailelerin yeni yayılma idealleri benimsemelerine yolaçtı. Bu da grubun yapısını ve dışarıya karşı takındığı yeni ilişki biçimini belirledi. Paleolitik çağda avcıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için, ittifaklar yoluyla av sahalarını güvenceye almaları gerekiyordu. Bu yüzden kabileler egzogam olmak (dıştan evlenmek) zorundaydı. Yerleşik düzene geçildiğinde egzogaminin yerini endogami (içerden evlenme) aldı. Artık aile reisleri, doğurganlıklarını evin büyümesi amacıyla değerlendirmek üzere kızlarını kuzenleri için saklamaya başladılar. Kadınların kapatılmasının başlangıcı buraya dayanır. Bu değişiklik sonunda, kadınların evlilikle başka kabilelere "ihracı" yoluyla kurulan ittifaklar, yerini savaşlara bıraktı.[2] Kendi topraklarını genişletmek, böylece toprakların tükenmesi halinde hayatta kalmanın bir yolunu bulmak için, komşunun toprağını zorla ele geçirmek, bu yeni düzenin temelini oluşturur. Bu kavgada en güçlü kazanır. Sürekli savaş, barış anlaşmalarının yerini alır. Bu gelişme, en son öntarih araştırmalarıyla doğrulanmıştır. Böylece kadınlara giderek araççı bir açıdan bakılmaya başlanır; kadın, aile grubu içinde doğurgan ve üretici-hizmetçi rolüne indirgenir.

2 Germaine Tillion, "Origines préhistoriques de la condition des femmes en zones "civilisées", *Revue Internationale des Sciences sociales*, 1977, No. 4.

Orta neolitik çağ, insanın doğayla ve hemcinsleriyle olan dengeyi bozduğu gibi, bir cinsin diğeri tarafından sömürülmesine yolaçmayan eski cinslerarası dengeyi de bozacaktır. "Avcı, balıkçı, çoban halklar, doğayla uyum içinde yaşamakta, doğal zenginliklerini tüketmekten ve tek yaşam kaynakları olan doğal ortamı bozmaktan kaçınmaktaydılar... Çiftçi ise, yaşamını sürdürmek için başka türlü davranmak zorundadır. Buğday tarlasını yokeden sürüye katlanamaz... Aynı şekilde, iyi toprakları işgal eden ormanların yayılmasına da hoşgörü göstermez. Dolayısıyla ağaçları katleder... Göçebe halklar, "eylemci olmayan etkinlikleri" içinde istikrarlı idiler. Toprağa yerleşen üretici halklar ise istikrarsızdır. Ekolojik açıdan eylemci olmaktan çok yıkıcıdırlar: Sürekli ellerinden kaçan bir ilerleme hedefinin peşinden koşarlar; yeni topraklar açar, onlara yapılar kurar, sonra da yerleştikleri bu yerleri terkedip, savaşarak, insanları, hayvanları, ağaçları öldürerek yeni topraklar ele geçirmeye başlarlar."[3] Bunun için "tarımın yaygınlaştığı her yerde büyük mezarlıklar vardır. Pekçok cesedin birden gömüldüğü toplu mezarlarda bulunan insan bedenlerinin çoğu, oklarla delik deşik edilmiştir."[4]

Bu değişme olurken, bir yandan da kadınların dinlerdeki üstün konumu ortadan kalkar. "Binlerce yıl süreyle Ana-Tanrıça, tapınılan tek nesne olmuşken, artık yavaş yavaş, erkekleri temsil eden heykelcikler görülmeye başlar; erkeklik simgesi fallusun kilden yapılmış ya da taşa kazılmış örnekleri çoğalır... Bu tür simgeler, henüz erkek tanrılar ortaya çıkmış olmasa da, üremede babanın rolünün anlaşıldığını ve kadının kullandığı çapanın yerini erkeğin yönlendirdiği sabana bırakmasıyla anaerkilliğin ekonomik temellerinin yıkıldığı bir çağda, anaerkilliğin ideolojik temellerinin de giderek za-

3 Max Escalon de Fonton, *a.g.e.*, s. 31.
4 *Aynı yerde*, s. 31.

yıfladığını ortaya koyar."[5]

Bu dönem, doğanın bozulması ve uluslararası ilişkilerin kötüleşmesi ile kadınların daha aşağı bir duruma düşmeleri ve aile içine, siteye hapsedilmelerinin elele gittiğini göstermektedir. Neolitik çağda gerçekleşen ikinci teknik devrimde erkeklerin öne geçmeleri ve üremedeki rollerinin anlaşılması kadınları ikinci plana itmiş ve cinslerarası ilişkilerin de erken neolitik çağdakinin tersine dönmesine olanak vermiştir.

II. Kadınların Göçebe Çoban Kabilelerindeki Durumu

Genellikle benimsenen bir görüşe göre hayvanlar, tarımın keşfine koşut olarak ehlileştirilmiştir ve bu, öncelikle kadınların eseridir: "Yukarı paleolitik çağda ilk ehlileştirilen hayvanlarla daha çok kadınların uğraştığı akla yakın bir düşüncedir."[6] Ancak bu ilk ehlileştirmenin ardından, temel yaşama biçimi olarak hayvancılığın keşfi geldi. Bu aşamada erkeklerin ağırlıklı bir rol oynadıklarını düşünmek akla daha yakındır.

Kuşkusuz, göçebe çobanların yaşam tarzı erkeklerin üremedeki rollerinin anlaşılmasına olanak verdi. Ama, bu bilgi hemen, kadınların aşağılanması ve kapatılması amacıyla kullanılmadı. Daha binlerce yıl süren göçebe çobanlık devri, doğmakta olan ataerkilliğin gemlendiği ve kadınların erken neolitikten kalma geniş haklarıyla dengelendiği bir geçiş uygarlığı idi. Göçebe aşiretlerde kadınların güçlerini hâlâ korumakta olduklarını gösteren bir örneği, İ.Ö. 5. yüzyıldan İsa'nın doğumuna kadar Asya steplerinde yaşayan ve oradan oraya göç eden İskitler veriyor. Herodot'a göre, bu halktan olan İsodonlar, "âdil insanlar olarak tanınırlar; kadınları er-

5 Gordon Childe, *The Prehistory of European Society*. Londra, Penguin, 1958, s. 110.

6 Elise Boulding, *a.g.e.*, s. 174.

keklerine eşittir ve onlarınki kadar yetkileri vardır."[7] Soromatlar da Amazonlar'ın İskitler'le evliliğinden oluşan ve Don nehrinin ötesine yerleşen bir halktır: "O günden beri Soromatlar'ın kadınları, eski atalarının yaşam tarzını sürdürürler; at sırtında avlanır, kocalarıyla birlikte ya da onlarsız savaşa gider, erkeklerle aynı şekilde giyinirler."[8] Görüldüğü gibi, İsodonlar'da cinslerarası işbölümü kadınların erkeklere tâbî olması sonucunu doğurmadığı gibi, Amazonlar'ın ahvadı olan Soromat kadınlar da kocalarıyla aynı işi yaparlar. Göçebe yaşam kadınları, kapanmaktan ve erkeklere ait kamusal alan ile kadınlara ait özel alan ayrımı içine hapsolmaktan korumaktadır. Bu ise, onların kendi aralarında ilişkilerini sürdürmelerine olanak verir ve uluslararası ilişkiler ağından kopmalarını önler. Kentleşmenin gelişmesi ise, geleceğin site kadınlarını bu olanakların hepsinden yoksun bırakacaktır.

Belki eski Mısır'da kadınların sahip olduğu güç de böyle açıklanabilir. Çünkü Mısır'da kentleşme hiçbir zaman, antik çağda başka yerlerde olduğu kadar gelişmemiştir. Firavunlar sık sık başkentlerini değiştirdiklerinden hiçbir kentte, belli bir hükümdar ailesinin düşüşünden sonra iktidar birikimi sürememiştir.[9] Burada, büyük Mısır kraliçelerinin yanı sıra, tapınakları yöneten kadınlar da geniş yerel olanaklardan yararlanmaktaydılar.[10] Aynı şekilde erken neolitik çağın Mısır köylerinde, tanrıçalar, Sümer köylerine kıyasla çok daha köklü biçimde benimsenmişlerdi. Bunun nedeni de kuşkusuz, Mısır hanedanlarının Sümer'e oranla daha az yerleşik olmalarıydı. Bu yüzden, yukarı neolitik dönemde de Mısırlı kadınların durumu Sümer kadınlarınınkinden çok daha üstündü."[11]

7 Philippe Legras'ın, *Histoire d'Hérodote*, çevirisi, Paris, 1945.
8 *Aynı yerde.*
9 Elise Boulding, *a.g.e.*, s. 229-230.
10 E. Boulding, *aynı yerde.*
11 E. Boulding, *aynı yerde.*

III. Antik Sitelerde Kadınların Kapatılması

E. Boulding'e göre tarihçiler, en eski devletleşmiş şehir toplumlarının bazılarında görülen ve erkek saraylarına simetrik bir kurum olan kadın saraylarını, 7. yüzyıla ait bir Arapça sözcükten yararlanarak, *harem* diye nitelemekte hata etmişlerdir. Çünkü, sonradan *harem* ile eş tutulsa da, bu kadın sarayları başlangıçta ne poligami (çokeşlilik), ne de kadınların kapatılmasıyla özdeşti.[12] Örneğin Mısır'da, "*harem*, aslında kadınların, ulusal ve uluslararası sorunlara ilişkin yönetsel kararları aldıkları bir saraydı. Belki de kökenine inildiğinde bunun kadınların güçsüzlüğünden çok gücünü ortaya koyan bir gösterge olduğu bile söylenebilir."[13] Buna aristokrasinin üst katlarında rastlanırdı. Başka yerlerde de "halife ya da imparatorun annesi veya karısının kendi başbakanı ve binlerce kişiden oluşan maiyeti vardı."[14]

Buna karşılık, "hırslı orta sınıf taciri için *harem*, böyle hareketli bir saray değil, yalnızca kendi ailesinden kadınların toplandığı kapalı bir mekândır."[15] Gerçekten, sonradan Araplar arasında *harem* olarak nitelenen *jinese* (gynece)* kavramı ve uygulaması ilk kez antik kentlerin orta sınıflarında ortaya çıkmıştır. Suriyeli Yahudi tacirler arasında da görülen Atina *jinese*'si ya da kadınlar dairesi, sözünü ettiğimiz, kadın saraylarından çok farklı, onun tam zıddı bir biçimdi. "Kadın kendi dairesinin efendisiydi; ama, bu daireden çıkmasına olanak bulunmadığına göre evde herhangi bir

12 Elise Boulding, "Nomadisme, mobilité et status des femmes", A. Michel (der.), *Femmes, sexisme et sociétés*, Paris, PUF, 1977, s. 94-95.

13 *Aynı yerde.*

14 *Aynı yerde.*

15 *Aynı yerde.*

* Gynéce: Antik çağda, Atina'da, evlerin kadınlara ayrılan bölümü. (ç.n.)

gücü olduğunu söylemek anlamsızdır. Jinese'nin sonradan Pers ve Doğu imparatorluklarının yukarı tabaka kadınları için bir uygarlık modeli olduğu anlaşılıyor. Bu, Bizans İmparatorluğu'nda da çok yaygındı ve Müslüman yazarlara göre, eskiden çok daha özgür olan (göçebe) Arap kadınları arasına *purdah*'ın* girmesinden Bizans sorumludur. Bu kurumu Hindistan'a ve Çin'e taşıyanlar da büyük olasılıkla, Yunanlı ve Pers tacirlerdi."[16]

Böylece kentlerde kadınların kapatılması iki aşamada gerçekleşti. İlk aşamada toprağın özel mülkiyetine ve sosyal ayrıcalıklara sahip olanlar, yasa ya da güç yoluyla bu ayrıcalıklarını korumak üzere oluşturdukları ilk bürokrasilere, yani rahip ve asker kastlarına yaslanarak, kadınları eski siyasî ve dinî görevlerinden uzaklaştırdılar. İkinci aşamada ise ticaretin ve kentlerin gelişmesi sonucu ortaya çıkan orta sınıfın, sosyal hiyerarşide yükselme derdinde olan tacirleri, snobluk gereği, karılarını önce kentsel kesimin zanaatkâr üretiminden çektiler, sonra da onları, sitenin yönetiminde siyasî güç sahibi kılabilecek her tür iletişim ağının dışına çıkardılar.

IV. Büyük Ataerkil Dinler ve Kadınların Durumu

Bu dinler, siyasî, iktisadî, teknik ve ideolojik dönüşümlerin toplumsal yaşamı alt-üst etmesinden ve erken neolitik çağın tanrıçalarını ilâhî güç tekelinden yoksun bırakmasından çok sonra yayıldılar.

Önde gelen bir din tarihçisine göre, ataerkil dinlerin ortaya çıkmasının kökeninde iki temel keşif yatar. Bunlardan birincisi, hayvanların ehlileştirilmesidir. Erkeğin üremedeki rolü bu yoldan öğrenilmiştir. İkincisi de kadının toprağı kazmakta kullandığı çapanın yerini alan sabanın icadıdır.

* Purdah: Kadınları erkek gözünden ayıran perde. (ç.n.)
16 Elise Boulding, *a.g.e.*

"Saban, toprağı [döllenmeye hazır hale getiren bir araç olarak, fallik bir anlam kazanmıştır."[17] Bu inancın kuşkusuz üremede erkeğin rolünün keşfiyle yakından bir ilintisi vardır.

Çoğalmak için erkek ve dişi ögelerin her ikisinin de gerekli olduğunun anlaşılması, önce Ana-Tanrıça'ya erkek bir eş bulmaya yolaçtı. Oğul, âşık, erkek kardeş ya da koca olsun bu eş, önceleri Ana-Tanrıça'ya göre ikincil bir konumdaydı. Zamanla onun eşiti oldu, sonunda da Atina ve Mısır'da madde ve insanın mutlak yaratıcısı olan Tanrı-Baba'ya dönüştü.[18]

Büyük ataerkil dinlerin her şeye kadir tanrısının (Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın ve Müslümanlar'ın Tanrısı) yaratılışıyla da son adım atılmış oldu. Hıristiyanlık ve İslâm'ın ilk ortaya çıkışlarında kadınların durumunu iyileştirdikleri iddia edilirse de, her üç dinde de onları cinsiyetleri nedeniyle ruhanî görevleri yerine getirmeleri mümkün olmayan ikinci sınıf insanlar olarak gören baskıcı bir tavrın tohumları baştan beri vardır. Öğretisi erkeklerin üstünlüğüne ve kadınların aşağılanmasına dayalı bir rahipler kastının gelişmesi de baskının açıktan açığa uygulanmasına yolaçmıştır. Bu baskı, en uç noktasına, Batı'da, Engizisyon döneminde ulaştı.

17 O. James, *Le cute de la Déesse-Mère*, Paris, Payot, 1960, s. 244 ve 249.

18 *Aynı yerde*, s. 244, 255 ve 276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜNDEN RÖNESANS'IN SONUNA KADAR KADINLARIN DURUMU

I. Feodal-öncesi Dönem (5. - 9. Yüzyıl)

Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, geleneksel olarak kadınların özgürleşmesine karşı olan kurumları sarstı. Bunların başlıcaları, merkezî devlet, kent ve onu tamamlayan temel öge olan orta sınıflardı. Orta sınıflar için kadınların eve kapatılması, rahatlık ve sosyal hiyerarşide tırmanma anlamına gelmekteydi.

İmparatorluğun çöküşünün yarattığı boşlukta Germen ve Franklar'ın aşiret örgütlenmeleri ön plana çıktı. Germenler'in kadınlara ilişkin örfleri çok katı idi. Yine de Tacitus, Germen kavimlerinde kadınların rahibe, peygamber ve savaşçı olabildiklerini gördüğünde çok şaşırmıştı.

6. ve 7. yüzyıllarda, her ne kadar, kilise ileri gelenleri, kadınları kilise hiyerarşisine girme hakkından yoksun bırakmış ve yazılarını, geçmiş yüzyılların anti-feminizminden arta kalmış şeylerle doldurmuş olsalar da kadınların, tarıma açılmamış bölgelerde manastır kurmalarına engel olmadılar ve bu manastırların kurulmasına kadınlar, erkekler kadar katkıda bulundular.[1] Dahası, "keşişler ve rahibeler, eski bilgileri saklamakta ve Hıristiyanlaştırdıkları yeni şeflere da-

1 Joan McNamara ve Suzenne Wemple, "Sanctity and Power: the dual pursuit of medieval women", Reneta Bridenthal ve Claudia Koonz (der.) *Women in European History*, Boston, Houghton Mifflin, 1977, s. 96.

rışmanlık yapmakta aynı ölçüde sorumluluk almaktaydılar. Denetledikleri topraklar ve yönettikleri insanlar yönünden, manastır kurucusu olan bu kadınların gücü, erkeklerinkine eşitti, hatta bazen daha üst bir mertebede bulunan piskoposların gücünden aşağı kalmıyordu. Laikler arasında yalnızca kraliçeler, onlar kadar yetkiliydi."[2]

7. yüzyılda hem Fransa, hem de İngiltere'de yaygın olan manastır biçimi, karma manastırlardı. Bu manastırlarda yaşayan kadın ve erkekler aynı kurallara uyarlardı; otoritesine tâbî oldukları üst yöneticileri ortaktı. Üst yöneticiler genellikle kadındı. Bu kadınlar zaman zaman geniş topraklara yayılmış, binlerce kadın ve erkeğin barındığı manastırları yönetirlerdi. Manastırlar, barbarları Hıristiyanlaştırma ve yeni toprakları tarıma açma gibi işlerin yanı sıra, dinî eğitim ve öğretim tekelini de ellerinde bulundurmaktaydı. 7. yüzyılda yaşamış, Whitby'li Hilda örneğin, yedi manastır ve dinî okul kurmuş, bu kurumlardan yedi piskopos yetişmişti.

8. yüzyılın sonunda Charlemagne (742-814), rahibelerin ve manastırda yaşayan öteki kadınların, erkek çocukların eğitimiyle uğraşmalarını yasakladı. İzleyen yüzyıllarda kadınlar genellikle kocalarından, bunların kral olması durumunda bile, daha iyi eğitim almışlardı. 5. yüzyıldan 10. yüzyıla değin Avrupa'da tek bir tiyatro yazarından sözedilir. Bu da bir kadın, on kadar piyes yazmış olan Alman rahibesi Gandersheimli Hroswitha idi.[3]

Çok geniş topraklara yayılmış imparatorluğunu koruyabilmek için, Charlemagne bir memurlar kadrosu (*missi dominici*) oluşturdu. Kadınları bu görevin dışında tutmuştu. Yine de Karolenj-öncesi dönemden gelen Maliye Bakanlığı ve kral topraklarının idaresi işini (o dönemde özel ve kamu

2 *Aynı yerde*, s. 96.
3 McNamara ve S. Wemple, *a.g.m.*

mülkiyeti ayrımı henüz yapılmıyordu) kraliçelere bırakma geleneğini sürdürdü.

Bu durumda kraliçeler saray hazinesini denetliyor ve kralın hizmetindeki şövalyelere bu hazineden para ödüyorlardı. Barbar imparatorların karıları aynı zamanda diplomattılar; barışın yapılmasına, okulların kurulmasına katkıda bulunur, Hıristiyan dininee kutsal sayılan işler yaparlardı. Hatta Hıristiyanlığın barbarlar arasında, kralların karıları kanalından yayıldığı bile söylenebilir. Örneğin Clotilde, kocasını Hıristiyan olmaya ikna etmiş ve pek çok kilise ve manastır kurmuştu. II. Clovis'in karısı Bathilda da kral naibi olduğunda kölelerin durumunu düzeltmek üzere bir dizi önlem aldı.[4]

Aynı dönemde soylu kadınlar da, güçlü klan gruplarına bağlı binlerce akraba ve yanaşmanın işlerini büyük bir dirayetle yürütürlerdi. Tüm sosyal sınıflardan kadınlar, gayrımenkul mülkiyetinden tam varis olarak yararlanma ve bu mülkiyeti, baba ya da kocalarından izin almaksızın, istedikleri gibi kullanabilme hakkını elde ettiler. Böylece dulların durumu da eskiye göre ciddî biçimde düzeldi. Ayrıca, 701 ve 1200 yılları arasında ebeveyn, çocuklara ana ya da baba soyundan isim vermekte özgürdü.[5] İspanya, Fransa ve Almanya'da toprakların 1/5'e yakını kadınlara aitti. Kadınlar, reşit olmayan çocuklarının mallarını işletme hakkından da yararlanıyorlardı.

Manastır yöneticisi, kraliçe ya da prenses kadınlar, Katolik dininin yayılmasına, iki cinsten çocukları eğiterek, kocalarını ve tebalarını Hıristiyan olmaya ikna ederek kakıda bulundularsa, bu, Hıristiyanlıkta, kadınların durumunu iyileştirme yönünde bir vaad bulduklarındandı. Öte yandan, kral ve

4 E. Boulding, Underside of History, *a.g.e.*

5 M. Bloch, *La société feodale*, Paris, A. Michel, 5. baskı, 1968, s. 206, Türkçe çevirisi: *Feodal Toplum*, Savaş Yay., 1983.

imparatorlar da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ayakta kalan tek kuruluş olan Kilise'ye yaslanarak kendi iktidarlarını sağlama almaya ve krallıklarını dağılmaktan korumaya çalışıyorlardı. Bunun sonucu olarak kilise yasasına boyun eğdiler ve Germenler'in kadınlar konusunda çok katı olan örfleri, yerini poligaminin (çokkarılılık) ve boşanmanın yasaklanmasına bıraktı.

Köylü kadınların durumu da bu değişmelerden etkilendi. Dönemin senyörlerince, iki cinsten tarım işçileriyle ilgili olarak yaptırılan sayımlardan, köylü kadınların saygı gördüğü ve gıda ve el sanatı dallarındaki üretimlerine değer verildiği anlaşılmaktadır.

II. Feodal Dönemin Başlangıcında Kadınların Yükselişi (10. ve 11. Yüzyıllar)

Kadınlar, 10. ve 11. yüzyılların barış dönemine birçok avantajla girdiler. Karolenjlerin imparatorluk mülkünün dağılması, büyük arazilerin parçalanmasına ve giderek şato sahibi pek çok kadının siyasî ve iktisadî iktidardan önemli bir pay almasına yolaçtı. Bu kadınlar, şatolarının ve topraklarının mutlak efendisiydiler.

Böylece "Büyük toprakların sahibi olmak bu kadınlara, asker toplama, adalet dağıtma, para basma, vergi koyma gibi egemenlik hakları ve benzeri yönetim hakları sağladı. Manastır yöneticisi kadınlar savaşlara şövalyelerini gönderdiler. Soylu kadınlar mahkemede kocalarının yanında yeraldılar ve kocaları savaşa gittiğinde şatoyu yönettiler... Bu dönem incelendiğinde, kadınların iktidarı kullanmalarını önleyen hiçbir engelin bulunmadığı anlaşılıyor. Karşımıza, askerî şef, yargıç, şato sahibi olarak çıkan bu kadınlar, mülklerinden de hiçbir kısıtlamaya tâbî olmaksızın yararlanabilmekteydiler."[6]

6 McNamara ve S. Wemple, *a.g.e.*

Kral ve prenslerin karıları, kardeşleri ve kızları da çok geniş yetkilerle donatılmışlardı. Örneğin, Quedlinburg manastırının yöneticisi Mathilde, kardeşi Otto İtalya krallığı ile meşgûlken Almanya'yı yönetti; pek çok dinî konsile* başkanlık etti. Biyografisinde, iktidarının "geniş bir yörenin piskoposundan" daha az olmadığı yazılıdır.[7] 10. yüzyıl yöneticileri, mülkiyet haklarını öne sürerek, kiliseyi de denetlemekten hiç geri kalmamışlardı.

Örneğin Roma'da Theophyclatos ailesinin siyasî gücüne ve mülkiyet haklarına yaslanan Theodora ile kızı Marozia papalığı denetlediler. Bazı keşişler, kadınların bu iktidarından tedirgin olsalar da piskoposlar genellikle kadınların etkisinden hoşnuttular. Çünkü bu kadınlar yerel kiliselere yapılan atamaları denetlemekteydiler. Ayrıca kendi şatolarına bağlı manastır ya da kırsal yörelerde asayişi sağlamak gerektiğinde hep piskoposların yardımını isterlerdi. Örneğin, Toskanyalı Mathilde (1046-1115), ordusunun başında Norman istilâsını püskürttükten sonra topraklarını Papa Gregoire'a bıraktı. İmparator IV. Henri, Papa'nın dinsel topluluk üzerindeki önderliğini, Mathilde'nin Canossa şatosunda kabul edecekti.[8]

III. Bizans ve İslâm Dünyasında Kadınların Durumu

Roma İmparatorluğu'nun öbür ucunda, Bizans, kraliçeleri ve bilimle uğraşan kadınlarının sayısı ve niteliğiyle ün yapmıştı. Bu konuda pek çok örnek verilebilir. Örneğin I. Theodosius'un kızı ve II. Theodosius'un kız kardeşi İmparatoriçe Pulcheria (399-453), 15 yaşında tahta çıktı ve devleti kardeşinin yerine o yönetti. Kardeşi öldükten sonra da imparatorlu-

* Dinbilginleri Meclisi. (ç.n.)
7 J. McNamara ve S. Wemple, *a.g.m.*
8 *Aynı yerde.*

gun dağılmasını önlemek için Romalı bir generalle evlenerek, bir süre daha iktidarda kaldı. Bu kadın, 40 yıl süreyle Doğu-Batı ve kilise-devlet ilişkilerinde çok aktif bir rol oynayarak, dikkate değer bir devlet yöneticisi olduğunu kanıtlamıştı.[9]

Bizans'ta Üniversite'de de çok sayıda kadın vardı. Theodosius'un karısı Evdokya, Bizans Üniversitesi'ni yeniden düzenledi. Bir rivayete göre kocasının adını taşıyan kanun da aslında onun eseriydi. Ünlü tarihçi Anna Komnena ise 1083'de yeni bir tıp okulu kurmuş ve orada hocalık yapmıştı. Kadınlar serbest mesleklerde çalışmakta ve loncaların faaliyetine yoğun biçimde katılmaktaydılar.

8. ve 9. yüzyıllarda Müslümanlar güçlü ve zengin bir imparatorluk kurdular. Bu imparatorlukta da pek çok kadın şan ve şöhret kazanmıştı. Batı'daki kız kardeşleri gibi burada da imaretlerde yoksullar ve hastalar için didinen (Aziz Rabi'a), okumuş, din bilimle, şiirle, hukukla uğraşan (Muhammed'in kızı Fatma'nın torunu Şukayna), başarıyla hükümet eden (Mısır halifesinin kızkardeşi Sitt Al Mülk, 1021'de kardeşinin ölümünde iktidarı ele alınış ve "krallığı ehliyet ve dirayetle" yönetmişti) ya da üniversite ve sosyal kurumlar kuran pek çok kadından sözedilebilir.[10] Kimi Müslüman kadın İspanya'nın Kordoba ve Valencia, Irak'ın Bağdat gibi ünlü üniversiteleri ile İran'ın birçok yüksek öğrenim kurumunda (bu üniversitelerde kadınlar özellikle tıp ve astronomi dallarında seçkinleşmişlerdi) ders vererek üne kavuştu.[11] Ayrıca Müslüman ülkelerde kölelere genellikle Roma ve Batı'da olduğundan daha iyi davranıldığı da biliniyor.

12. yüzyıl öncesinde Doğu ve Batı'da kadınların durumlarının benzerliği dikkat çekicidir. Kültür, din ve siyasî sistem yönünden aralarında varolan büyük farklara karşın, İ.S.'ki

9 Elise Boulding, *a.g.e.*
10 E. Boulding, *aynı yerde.*
11 E. Boulding, *aynı yerde.*

bu ilk 1000 yıl içinde "kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmışlığına ilişkin yerleşik inanç" henüz ne Batı'da, ne Bizans'ta, ne de Müslüman toplumlarda doğmuştur. Bu toplumların hepsinde kadınların geniş özgürlükleri vardı; dolayısıyla cinslerine sonradan yasaklanacak olan hemen her rolü serbestçe üstlenebiliyorlardı. Ancak, anti-feminizm hız kaybetmiş değildi ve bazı erkekler, özellikle Müslüman dünyasında halifeler, kadınların özgürlüğünü kısıtlamanın yollarını aramaya başlamışlardı bile.[12]

IV. 12. Yüzyıldan Rönesans'a (12 ve 14. Yüzyıllar Arası)

11. yüzyıl sonunda gündeme gelen Gregoryen devrim ile Kilise bünyesinde bir dizi reform yapıldı. Rahiplere bekârlığı şart koşarak ve laikleri dinî görevlerden ayıklayarak Kilise, kadınları, daha önce Kilise bünyesinde yerine getirdikleri yüksek görevlerden uzaklaştırdı. Ayrıca, önceleri bir kültür ve eğitim yeri olan manastırların yerini ilkin piskoposlara bağlı yetkililer, ardından da Roma'ya bağlı Katolik hiyerarşisi alınca, manastırların çevresinde odaklanan kültürel canlılık, Kilisece katedraller çevresinde oluşturulan okullara ve üniversitelere kaydı. Bu kurumlar kızlara kapalıydı. Onlar eğitimlerini yine eskisi gibi manastırlara bağlı okullarda sürdürmekteydiler. Kız ve erkek çocukların eğitiminde ortaya çıkan bu fark, sonradan erkekler tarafından kadınları serbest mesleklerden dışlamak için kullanılacaktı. Örneğin 14. yüzyılda, o güne değin kendilerine iyi bir yer edinmiş oldukları cerrahlık ve berberlik gibi meslekler kadınlara yasaklandı.

İkinci olarak, 12. yüzyıldan başlayarak ticaretin gelişmesi, kentlerin canlanması ve merkezî devletin yavaş yavaş oluşması, defterdarlık, kançılarya, yargıçlık gibi işlerde çalışan bürokratların çoğalmasına yolaçtı. Siyasî iktidar ve kültürü

12 *Aynı yerde.*

ellerine geçiren bu bürokratlar, kadınları bu alanlardan sürüp çıkardılar. Kilise, ruhanî ve siyasî otoritesini korumak adına, bu bürokratlarla mücadele ediyor görünmekteyse de iş kadınları o yüzyıla değin üstlendikleri önemli sorumluluklardan uzaklaştırmaya gelince, rekabet halinde olduğu bu yeni güçlerle pekâlâ ittifaklar kurmaktaydı. Böylece her toplumsal katmandan kadınlar eski rollerinden ve güçlerinden bir bölümünü yitirdiler.

Merkezî krallıkların kurulması da kadınların fieflerini* diledikleri gibi yönetme ve haklarından gerektiği gibi yararlanma olanaklarını kısıtlıyordu. Krallığın kadın soyundan devamını önlemek üzere Frank aşiretlerinden kalma eski bir örf yasası da bu sırada keşfedildi. Buna yaslanarak, kadınların veraset hakları ve giderek ekonomik bağımsızlıkları kısıtlandı. Kadınlar bundan böyle yerel soylu ailelere *şeflik etme hakkını* yitirdiler.[13] Kısacası, merkezî krallıkça fieflerinden atılan orta katmandan aristokrat erkekler yeni yönetim işlevlerinde burjuvaların yanı sıra görev alabiliyorken, kadınlar bu olanaktan yoksun bırakıldılar. Ancak soylu kadınlar eski rollerinin ellerinden alınmasını pek de kolay kabullenmediler. 12. ve 14. yüzyıllar arasında bu direnmenin pek çok örneğine tanık olundu.

Aquitaine'li Aliénor (1122-1204) bu direnen kadınların en ünlülerinden biridir. İngiltere'de ve kendi prensliğinde son derece önemli bir siyasî rol oynamış, din ve eğitim kurumları açmış, "aşk divanları"nın** başlatıcısı olmuş ve haklı olarak "Yüzyılın Annesi" lâkabını kazanmıştı.[14] Avrupa'nın kuze-

* Fief: Ortaçağ'da senyörlerce, bazı vergiler karşılığında vassallara bırakılan arazi. (ç.n.)

13 J. McNamara ve S. Wemple, *a.g.e.*, s. 113.

** Aşk divanları: Ortaçağ'da, kadın-erkek ilişkilerinde ve edebiyat eserlerinde kadınlara yapılan haksızlıkları değerlendiren, yarı-resmî mahkemeler. (ç. n.)

14 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 439.

yinde, Polonya'da Jadwiga (1371-1399) ise Krakov Üniversitesi'ni kurdu, siyasî ve askerî yönden önderlik etti ve savaşçı Töton şövalyeleri ile barış anlaşması yaptı.[15]

Kentlerde ticaretle uğraşan kadınlar da, çok erken bir tarihte örgütlenen ve aynı meslekte çalışanların hastalık ve ölüme karşı korunması amacını güden loncalarda erkekler kadar etkindiler. Örgütlenme zanaatkârlara değin yayılınca, zanaatkâr loncaları kuruldu. Ancak, 11. yüzyılda tacir loncaları küçük kentlerin yönetimini ele geçirince, önce yabancıları ve ruhban sınıftan kişileri loncalardan attılar, sonra da yavaş yavaş kadınları, önemli kararların alındığı kademelerden uzaklaştırdılar. Kadınlar ticarî haklarını korumakla yetindiler. Bazı zanaat dallarında ise küçük zanaatkârlar, rekabetten korunmak çabasıyla kadınları loncalara almamaya başladılar.

Buna karşı kadınlar, bazı mesleklerde uzmanlaşmaya yöneldiler: İpekçilik, dantelcilik, dikiş bu mesleklerin başlıcalarıydı. Ancak kadınların uzmanlaştığı meslekler erkeklerinkinden azdı. 13. yüzyılda erkeklerin üye olduğu 80 loncaya karşılık 15 kadın loncası vardı. Bazı mesleklerde yalnız erkek çocukların çırak alınmasına olanak tanınıyordu. Bu ise kadınların daha az vasıf kazanmaları ve daha düşük ücretle çalışmaları demekti. Bu dönemde kentlerde patlak veren isyanlar çoğunlukla, çalışanlara karşı toprak sahipleriyle ittifak kuran, pazarları ele geçiren ve hızla zenginleşen büyük tüccar loncalarına tepki duyan, her iki cinsten küçük zanaatkârlarca başlatılmıştı. Ayrıca hali vakti yerinde sınıfların kadınları da yerleşik düzeni sorguya çeken tarikatların kurulmasında çoğu zaman erkekler kadar etkili olmaktaydılar. Örneğin, 13. yüzyılda, salgın hastalıkları, savaşı ve haçlı seferlerini kınamak üzere oluşan Flagellantlar tarikatinin başını kadınlar çekmekteydi.[16]

15 *Aynı yerde*, s. 443.
16 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 428.

Kentli çalışanlar arasındaki rekabetin bir sonucu da küçük zanaatkâr ve esnafların karılarının küçük aile işletmesini ya da atölyeyi terketmesi oldu. Kadınlar sanayi öncesi küçük manifaktür tipi atölyelerde ücretli işçiliğe başladılar. Bu durumda küçük çocuklarını, çocuk ölüm oranının çok yüksek olduğu çiftliklere bırakmak zorunda kalıyorlardı.[17]

Kadınlar, siyasî, dinî ve iktisadî yaşamın her alanında, eski rollerine göre çok önemli kayıplara uğramışlardı. Ama buna, bir karşıt-kültür ve alışılmış sosyal pratiklerin dışında kalan çeşitli pratikler geliştirerek karşı koymaya çalıştılar. Aşk divanları, kendini Tanrıya adamadan manastıra sığınma ve herezi (sapkınlık) bunların en bilinen biçimleridir. Kır ve kent isyanlarına çok sayıda köylü ve küçük zanaatkâr kadın katıldı, hatta, yer yer bu isyanların başını onlar çekti.[18]

Aquitaneli Aliénor'un kraliçe, prenses, saz şairi birçok başka kadınla birlikte ün yaptığı aşk divanları kurumu eski ayrıcalıklarını yitiren soylu kadınların rollerini gittikçe kısıtlayan bir dünyada kendilerine, kültürel alanda da olsa, bir uzmanlık konusu oluşturma çabalarını yansıtır.

Kadınların karşı koyma biçimlerinden biri de 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'yı kasıp kavuran herezi hareketine, özellikle Cathare* herazisine katılmak olmuştur. Kadınla erkeği saygınlıkta eşit ilân ettiği için Hıristiyanlığın Batı'da yerleşmesi uğruna onca şehit veren, onca havarî, onca başrahibe çıkaran kadınlar gitgide hiyerarşik ve yalnızca erkeklere açık bir yapıya bürünen, krallık ve yükselen burjuvaziyle elele kadınları tüm sorumluluklardan dışlayarak aileye hapsetmeye çalışan Kilise'de artık kendilerine bir yer

17 *Aynı yerde*, s. 491.

18 E. Boulding, *aynı yerde*, s. 428.

* Hıristiyanlığın ilk günlerindeki saflığına dönülmesini savunan bir doktrin. Buna göre dünya iki karşıt ilkeye, ruha yer veren iyi ve maddeye yer veren kötüye dayanır. İnsan, maddeden uzaklaşıp ruhunu yücelttiği ölçüde Tanrı'ya yaklaşır. (ç.n.)

bulamıyorlardı.

Rahibe olmaksızın manastıra çekilme (beguinage), kadınların icat ettiği "ilginç bir sosyal yenilik" olarak nitelendirilen alternatif bir yaşam tarzıydı.[19] Bu kadınlar kentlerin kıyısındaki evlerde topluca yaşıyor ve çalışıyorlardı. Rahibe olmak için yemin etmiyorlardı ama, toplu ibadet yaşamlarının önemli bir ögesiydi. Bu manastırlara önceleri kırsal kesimden kadınlar çekilirken, zamanla onlara dul ya da hiç evlenmemiş soylu kadınlar da katıldı. Bu manastırlarda yaşamakla kadınlar hem erkeklerin, hem de Kilise'nin denetiminden kaçmaktaydılar. Böylece, feodal toplumun onlara sunduğu tek seçenekler olan evlenme ya da rahibe olma zorunluluğunun dışında bir çıkış yolu bulmuşlardı.

Kadınların bu kararlı direnişinden tedirgin olan Kilise ve burjuvazi, misillemede bulunarak, kadınların büyük çoğunluğunun eve kapatılmaya razı olmalarını sağlayacak bir normalleştirme süreci başlattılar ve bu amaçla iki kurum geliştirdiler: Engizisyon ve kadını hukukî yönden kısıtlı konumuna indirgeyen yeni aile hukuku. Kadınlar üzerinde uygulanan bu yeni baskılar hiç de rastlantısal değildi: "Kilise ile çeşitli ekonomik grupların (doktorlar, hukukçular, esnaf birlikleri gibi) elele vererek kadınları yalnızca hukuken kısıtlı ilân etmekle yetinmeyip, sık sık, herezi ya da büyücülük yaptıkları iddiasıyla fizik varlıklarını ortadan kaldırmaya giriştikleri düşünülürse, bütün bunların belirli bir art niyet olmadan yapıldığını düşünmek olanaksızlaşır."[20]

Kilise tarafından yürütülen Engizisyon, büyücü olmakla suçlanan onbinlerce kadının yakılması sonucunu doğurdu. Lederer'e göre Engizisyon dönemi, Papa'nın 1258'de büyücülükle ilgili olarak aldığı bir kararla başladı ve baskı, 1320'de Papa XXII. Jean'ın sorgucuların etkinliklerini arttırmaları

19 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 447.
20 *Aynı yerde*, s. 505.

talebi üzerine daha da yoğunlaştı. Büyücüler, erkeklerin cinsel gücüne, kadınların doğurganlık yeteneğine saldırmak ve imânı yoketmekle suçlanıyorlardı.[21] Jean Donnison'a göre, din bilginlerinin kadınların tek işlevinin doğurmak olduğunu saptamaları nedeniyle çocuk düşürme suç sayıldı. Oysa pek çok ebe zorunluluk durumunda, çocuğun yaşamını feda edip arıneninkini kurtarmayı yeğlemekteydi. Engizisyon'un büyücülük iddialarının bir dayanağı da buydu. 15. yüzyılda Almanya'da, anneyi kurtarmak için çocuğu feda eden ebeler, diri diri yakılmaya mahkûm edildiler.[22]

Bu büyücü avı korkunç bir soykırımına dönüştü ve ancak 18. yüzyılda son buldu. Bu soykırımını değerlendirenler, "Avrupa'da benzer boyutlarda bir soykırımına tanık olmak için 20. yüzyılı ve Hitler histerisini beklemek gerekti" demekteler.[23]

Ebelerin durumu, "büyücülerin" her şeyden önce, yükselen burjuvazinin kadının toplumda, ailede ve meslekler-deki yerini kısıtlayan yeni ahlâkî, hukukî ve sosyo-ekonomik normlarına boyun eğmek istemeyen, bu normları sorgulayan, halk kesiminden kadınlar olduklarını ortaya koymakta. Kraliçeler, soylu ya da zengin sınıflardan kadınların sosyo-ekonomik statüleri gereği yararlandıkları korunmadan yoksun olan bu isyankâr kadınlar, Kilise'nin işbirliğiyle yakılarak öldürüldüler.

Burjuva memurların, kadınların tabiyet rollerini "normalleştirmede" kullandıkları öteki kurum da kadının aile ve toplumda "medeni açıdan ölmesi" (civil death) sonucunu

21 W. Lederer, *The Fear of Women*, New York, Harcourt, 1968, s. 198 ve d.

22 Jean Donnison, *Midwives and medical men: a history of interprofessional rivalries and women's rights*, Londra, Heinemann, 1975.

23 Françoise d'Eaubonne, *Histoire et actualité du féminisme*, Paris, Alain Moreau, 1972.

doğuran bir yasaydı. Yükselen yeni sınıf, babanın miras hakkını garantiye alan ve buna her türlü itirazı ortadan kaldıran bir aile hukukuna muhtaçtı. Bu yüzden, kadını ailenin malvarlığını yönetme hakkından yoksun bırakmak, onu aile işletmesinin yönetiminden uzaklaştırmak ve bu konuda tüm yetkiyi kocaya vermek gerekiyordu. Bu amaçla hukukçular, Roma Hukuku'nun *fragilitas sexus* (zayıf cins) kavramından yararlandılar. Oysa bu kavram Ortaçağ'ın başlarında unutulmuştu. Bu dönemde evli kadın, malvarlığını yönetme, kendi adına mahkemeye başvurma ve kocasının hasta, kısıtlı ya da uzakta olduğu durumlarda onun yerini alma hakkına sahipti.

14. yüzyılda Fransa'da kadının "aile içindeki durumunun yavaş, ama kesin bir biçimde kötüleştiği görülür. Önce deli ya da uzaktaki kocayı temsil hakkını yitirir. Bu gibi durumlarda yapması gereken işlemlere girişilebilmesi için bir yargıcın ona bu yetkiyi vermesi öngörülür."[24] Üstelik Ortaçağ'ın başında çocuğa bir ayırım gözetilmeksizin ana ya da babasından birinin adı verilirken, 14. yüzyıldan başlayarak devlet, polis ve idarenin işini kolaylaştırma gerekçesiyle baba adının kullanılmasını zorunlu kılar.[25]

Ne var ki, gerek Kilise, gerek monarşinin kadınlar üzerinde uyguladığı baskının yoğunluğuna karşın, bu gelişmeyi kınamak üzere kadınlar seslerini yükseltmeyi sürdürürler. En ünlülerinden birisi Christine de Pisan'dır (1364-1430). Kadınlara, özellikle dul kaldıklarında sorumluluklarını üstlenebilmeleri için doğru dürüst bir eğitim verilmesinin gereğini savunur. Soylu, büyük toprak sahibi kadınlarla köylülerin ve kentli zanaatkârlarla tacir karılarının eğitim gereksinimlerini ayrı ayrı açıklar. Christine de Pisan ayrıca, "Eras-

24 Pierre Petot, *Sociologie comparée de la famille contemporaine*, Paris CNRS, 1975, içinde.
25 Marc Bloch, *a.g.e.*, s. 206.

mus'dan çok daha önce uluslararası ilişkiler sorununu gündeme getirmiş; savaşların yolaçtığı yıkımları azaltmak için askerî stratejiyi incelemiş ve bu alanda çok sonraları geliştirilecek bazı teoriler üzerinde çalışmıştır."[26] Christine de Pisan'ın işlediği ve sonradan feminist düşüncenin giderek daha fazla üzerinde durduğu iki tema vardı: Kızların eğitimi ve barışçı bir toplum özlemi.

V. Rönesans Döneminde Kadınlar (15. ve 16. Yüzyıllar)

15. ve 16. yüzyıllarda gerek Kilise'nin, gerek krallığa yaslanan burjuvazinin kadınları aileye hapsetme ve eski rollerini ellerinden alma konusunda uyguladıkları baskı yöntemleri daha da gelişir. Fransa'da hukukçular, ataerkil bir aile kurmak üzere Roma Hukuku'ndan yaptıkları aktarmaları çoğaltırlar: "Sonunda, 16. yüzyılda evli kadın hukuken tam anlamıyla kısıtlı bir kişi durumuna düşer. Kocasının ya da yargıcın izni olmaksızın yaptığı hukukî işlemlerin hepsi geçersiz sayılır. Bu gelişme kocanın yetkilerini öylesine geliştirir ki sonunda erkek ailede bir tür eviçi krallık kurar."[27] Napolyon'un Medenî Kanunu daha o sırada, burjuvazinin aile anlayışında tohum halinde mevcuttur. 16. yüzyıl sonunda *Ménager de Paris* (1498) (Parisliler'in Aile Düzeni) adlı bir el kitabında kızların eğitiminde uyulması gereken yeni ahlâk kuralları tanımlanmaktaydı: Kızlar, gelecekteki evcil görevlerini yerine getirecek şekilde yetiştirilmeliydi. Burada tek ölçü kocanın rahatını sağlamaktı.[28]

Kadınların, hiç değilse burjuva kadınların siyasî yönden ölmeleri de fazla uzun bir zaman gerektirmeyecekti. 1789 ve 1848'de "devrimciler" Fransız kadınları için bunu tescil et-

26 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 480.
27 Pierre Petot, *a.g.m.*
28 Nina Epton, *The French and the love*, Londra, Cassel, 1959.

mezden çok önce, 1547'de İngiltere'de alınan bir kararla kadınların "çene çalmak için biraraya gelip konuşmaları" yasaklanacak ve kocalar "karılarını evde tutmakla" yükümlü kılınacaklardı.[29] Kadınların eve kapatılması konusunda herkes fikir birliğine vardığı zaman, artık böylesine katı kurallar koymaya gerek kalmayacaktı!

Kadınların loncalardaki ve kent yönetimindeki sorumluluk mevkilerinden uzaklaştırılmaları, çalışma koşullarını da ağırlaştırdı. Kadınlarla erkekler arasındaki ücret farkları arttı. Öyle ki, 14. yüzyılda, kırsal kesimdeki pek çok atölyede kadınlar erkeklerin ücretlerinin 3/4'ünü kazanmakta iken, 15. yüzyılda ancak yarısını, 16. yüzyılda ise daha da azını alabiliyorlardı. Kadın ve erkekler arasındaki ücret farkı, kentlerde de aynı ölçüde arttı.[30]

Güçlenmekte olan burjuvazinin "ev kadını"nı yücelten anlayışına, zamanla bir de, devleti geniş feodal aile yerine bireye dayandıran yeni bir felsefe eklendi. Ancak, kadınlar yeni ulus-devletin birey-yurttaş kavramının dışında tutuldular.[31]

Orta sınıftan kadınlar genellikle burjuva ahlâkının tanımladığı evcillik modelini benimsediler. Bu ahlâk, kadının aile sorunlarına eğilmesi ve ev işiyle ilgilenmesini, kararlarda kocanın yetkili olmasını ve kadınların kamu sorunlarından uzakta tutulmalarını öngörüyordu.

Reform hareketi, Martin Luther'in karısı Katherina Von Bora'nın şahsında, 20. yüzyıl ortalarına değin protestan ülkelerin orta sınıflarında benimsenecek olan bir zevce-kadın modeli geliştirdi.[32] 16. yüzyıl ortalarının ailesi fazla geniş

29 Sheila Rowbotham, *Resistance and Revolution,* New York, Random House, 1972.

30 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 489.

31 Sheila Rowbotham, *Féminisme et Révolution*, Paris, Payot, 1973.

32 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 549.

değildi, ortalama 4,75 kişiden oluşuyordu. Toplumun kadınlara karşı takındığı saldırgan tavır, annelerin kızlarına karşı benzer bir tavır takınmalarına yolaçtı. Araştırmalar, annelerin kızlarını dövmeleri geleneğinin ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını belirtmekte.[33] Baskı altında tutulmak, saldırganlığa yolaçar; bu iyi bilinen bir mekanizmadır.

Enflasyon ailelerin kızlarını evlendirirken çehiz hazırlamalarını giderek zorlaştırırken, 16. yüzyılda İngiltere ve başka Avrupa ülkelerinde manastırların kapanması ve Kilise'nin kurduğu üniversitelere kızların alınmayışı, kadınlar için bir meslek edinmeyi de günden güne daha olanaksız kılıyordu. Cinslerarası rekabet nedeniyle kadınlar, özellikle, daha önceki yüzyıllarda başarıyla icra ettikleri doktorluk, otlardan ilaç yapma, ebelik gibi meslekleri yitirme tehlikesiyle yüzyüze geldiler. 15. yüzyıldan sonra, yeni kurulan tıp okullarında eğitim görmeksizin hekimlik yapan kadınlar büyücülükle suçlanmaya başladılar. Oysa kadınların aldığı geleneksel eğitim onları, bu mesleği icra etmeye erkeklere üniversitede verilen kitabî eğitimden daha iyi hazırlamaktaydı.

Aileye sığınan orta sınıf kadınları bilimsel ve sanatsal üretimlerini de gerektiği gibi değerlendiremez olmuşlardı. Bu tür üretim üzerindeki haklarını da yitirdiler. Çünkü, edebî ve bilimsel dehası olan kadınlar bile bu üretimlerini evde, babaları, erkek kardeşleri ya da kocaları adına yapar duruma düşmüşlerdi.[34] Örneğin, Tycho-Brahé'nin (1546-1601) astronomi dalındaki araştırmalarına katılan kız kardeşinin bilime katkısının ne olduğunu bilemiyoruz. Çünkü bilim tarihine yalnız Tycho-Brahé'nin adı geçti. Aynı şekilde ressam ya da müzisyen kadınlar genellikle eserlerine kocalarının ya da kardeşlerinin imzasını attılar. Örneğin, kardeşlerinin tablolarının bir bölümünü yapan Margue-

33 *Aynı yerde*, s. 553.
34 E. Boulding, *aynı yerde*, s. 475.

rite Van Eyck'in* katkısını bilemiyoruz, çünkü sanat tarihine yalnız erkek kardeşleri geçtiler (1390-1441).[35]

Hangi sosyal sınıftan olurlarsa olsunlar kadınlar toplumdan böylesine sürülmeyi reddediyorlardı. Ama direnişlerinde başarı elde edip edememeleri bölgesel koşullara bağlıydı. Örneğin 8. yüzyıldan beri kadınlara kendilerini kanıtlama olanağı tanıyan parlak bir Müslüman kültürün etkisi altında kalan İtalya'da, feminist bir gelenek kültürel planda yaşayabildi. Burada, soylu kadınlar eğitim görebiliyor, salonlar açıyor, sanatçı ve yazarları koruyabiliyorlardı (Lucrece Borgia, Isabelle d'Este). Bu yüzden İtalya'da, adları bugüne değin gelebilen kimi kadın sanatçılar yetişti. Arcadia Akademisi'nden, şair, sanatçı ve müzisyen Anna-Maria Ardoin, tüm Avrupa'nın portre ressamı olarak hayranlık duyduğu Cremonelu Sophonisba (1535-1625), çok ünlü bir sanatçı olan Bolognalı Lavinia Fontana (1552-1614) ve yine Bolognalı, kendisine sipariş edilen bir heykeli erkeklerin açtığı haçlı seferi nedeniyle kaidesine oturtması önlenen kadın yontucu Poperzia di Rossi bunlardan bazıları.[36] 16. yüzyılda İngiltere'de manastırların kapatılması kadın sanatçı ve yazarların kökünü kuruttuysa da, kontes Pembroke, devlet adamlarını ve Ben Johnson, Shakespeare gibi büyük yazarları kabul ettiği salonunu bu yıllarda açtı.[37]

Tüm Avrupa'da kadınlar sosyal baskının yoğunluğuna karşın, son derece ağır koşullar altında yaşamalarına neden olan evlilik kurumuna direndiler. 16. yüzyıla ait istatistikler ailelerin yüzde 16'sının başında kadınların bulunduğunu ortaya koymaktadır.[38] Bu ise adamakıllı cesaret isteyen bir

* Van Eyck Kardeşler: Flaman resim okulu kurucularından. (ç.n.)
35 *Aynı yerde*, s. 475.
36 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 542.
37 *Aynı yerde*, s. 545.
38 *Aynı yerde*, s. 554.

işti. Çünkü o sırada bekâr yaşayan kadınlar (yeniden evlenmeyi reddeden dullar, hiç evlenmemiş ya da ayrı yaşayan kadınlar) büyücülükle suçlanan kadınların başında geliyordu. Ama pek çok kadın "kocalarının ücretsiz evcil köleleri (hizmetçileri)" olmaktansa bu tehlikeyi göze alıyordu.[39]

Kıta Avrupa'sında kadınlara uygulanan hukukî kısıtlılık durumuna İngiltere'de esnaf kadınlar direnebilmişlerdi: 15. yüzyıl başında Londra kentinin yurttaşlarıyla ilgili bir sayımdan, kentte 771 erkek esnafa karşılık, çoğu bekâr 111 kadın esnaf bulunduğunu öğreniyoruz. İngiliz yasaları, bekâr ya da evli kadınların haklarını korumuştu. Evli kadınlar bile kendi işlerini yürütebilmekte ve mahkemeye kendi adlarına, kocalarından izin almaksızın başvurabilmekteydiler.[40]

Yine de bu dönemde kadının rolündeki gerilemeye en kesin tepki kraliçelerden ve soylu kadınlardan geldi. Kadınlar, ulusal bir devlet kurmada, ittifaklar yapmada, feodal direnmeyi kırmada ve barış antlaşmaları imzalamada krallar kadar başarılı olduklarını kanıtladılar. Örneğin Kastilyalı Isabella (1451-1504), İspanya'yı kocasının yardımı olmadan birleştirmeye çalıştı ve yardımcılarıyla, manastırlar, hastaneler, okullar açtı; Navarrelı Marguerite (1492-1549) barış için didindi ve ünlü bir yazar oldu; Navarrelı Jeanne (1528-1572) 16. yüzyıl boyunca dinî inançları nedeniyle kimseyi ölüme mahkûm etmeyen tek hükümdar olmakla ün yaptı; Elisabeth Tudor (1533-1603) İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünü sağladı, vb.[41]

Hem İngiltere'de, hem de Avrupa'da halktan kadınlar reform hareketi ile dinsel hereziye kitlesel biçimde destek verdiler. Örneğin Elisabeth Tudor resmî kiliseye boyun eğ-

39 *Aynı yerde*, s. 555.
40 *Aynı yerde*, s. 493.
41 Elise Boulding, *a.g.e.*, s. 538.

meyen rahipleri sürgüne gönderme kararı aldığında, bunu protesto etmek için hapse girmeyi göze alan işçi ve onları destekleyen esnaf kadınların sayısı erkeklerinkinden çok fazlaydı.[42]

Halk kesiminden kadınların kendilerine benimsetilmeye çalışılan role direnme gücünün ne boyutlara varabileceğinin en olağandışı örneklerinden birini Jeanne d'Arc (1412-1431) vermiştir. Bir köylü ailesinden gelen Jeanne "kadın rolünün sınırlılığını tanımazlıktan gelen bir cesaretle eyleme geçti.[43] Ama ataerkil toplum ona bu cüreti pahalı ödetti.

Kadınlar, yeni kurulan okullara yalnız erkeklerin alınması sonucu kızların eğitimsiz kalması sorununa da çözümler buldular. Örneğin, Angela Marici de Brescia adlı bir genç İtalyan, 1537'de Ursulinler Tarikatı'nı kurdu. Bu, işsiz, bekâr ve yetim kızların okuduğu bir kurumdu. Tarikat 1611'de Fransa'ya da yayıldı. Avillalı Theresa (1515-1582) gibi başkaları da manastırlarda reformlar yaptılar.

Fransa'da birey haklarını yücelten Rönesans'ın mesajını çok iyi kavrayan bazı burjuva kadınları da kendilerini eve kapatmaya yönelik önlemlere büyük tepki gösterdiler. Şair Louise Labbé (1524-1566) doğduğu kenti kuşatanlara silahla direndi. Montaigne'in evlât edindiği Marie de Gournay (1566-1645) *Kadınlarla Erkeklerin Eşitliği* ve *Hanımların Şikâyeti* adlı iki kitap yazdı. Bunlarda dönemin kadınlara revagördüğü koşullara isyanını "tüm iyi şeyler onlara yasak, onlara özgürlük çok görülüyor ve tüm erdemlerden yoksun oldukları savlanıyor" diye dile getirmekteydi.[44] Böylece, "feminizm, Rönesans'la birlikte tarihe adımını atmış oldu."[45]

42 *Aynı yerde*, s. 540.
43 *Aynı yerde*, s. 545.
44 *Aynı yerde*, s. 545.
45 Sheila Rowbotham, *a.g.e.*, s. 17.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KADINLARIN 17. VE 18. YÜZYILLARDA DURUMU

17. ve 18. yüzyıllar feodal ekonomiden sanayiye dayalı bir ekonomiye geçiş dönemidir. Yeni bir dünya, eski feodal toplumun yerini alır. Bu ekonomik değişmenin peşi sıra siyasette de önemli değişiklikler (parlamenter rejim, "özgürlükler") yaşanır.

Bu dönüşümün ne pahasına gerçekleştiğine gelince: Önce Adam Smith, sonra da Karl Marx, zanaatçı atölyenin yerine manifaktürü koyan teknolojik devrimin kapitalist birikimle, kapitalist birikiminse kolonilerin sömürülmesi ve savaşlarla gerçekleştirildiğini ortaya koydular.

"Kapitalist üretim, dağınık bir biçimde, 14. ve 15. yüzyıllardan başlayarak Akdeniz kentlerinde ortaya çıkmışsa da kapitalist çağ, 16. yüzyılda başlar... Modern sermaye çağının tarihi, tüm dünyayı içine alan bir ticarî faaliyetin gelişmesi ve böylesine yaygın bir pazarın kurulmasıyla açıldı...

Sömürgeler doğmakta olan manifaktür üretimine pazar oluşturuyor ve bu pazarı tekelci biçimde elde bulundurmak da birikimi hızlandırıyordu. Avrupa dışında kalan yerlerin gizlenmeye bile çalışılmadan yağmalanması, halkların katledilmesi ve köleleştirilmesiyle elde edilen servetler, ana memlekete akmakta ve orada sermayeye dönüşmekteydi... İşin aslında ilkel birikimin yöntemleri şairane olmaktan çok uzaktı...

Modern tarihte, başrolü, fetih, esir alma, çalma, öldürme, kısacası kaba güç oynamıştır."[1]

Sömürgelere yayılma savaşları ya da Avrupa ulusları arasında yeni sömürge pazarlarını ele geçirmek için doğan rekabet, "modern ulusların doğuşunu hazırlayan güçlerden biridir." "Militarizm, iyi ya da kötü yanlarıyla, Avrupa'nın etkisini tüm dünyaya yaydığı dönemde uygarlığının en temel öğelerinden biriydi. Sömürgelere yayılma tarihinin aynı zamanda bitmek bilmeyen bir savaş dönemi oluşu, üzerinde dikkatle durulması gereken bir olgudur."[2]

Zenginliğin bir kıtada yığılması, öteki kıtaların (Asya, Afrika vb.) yoksullaşması ve köle ticareti, Asyalı ve Afrikalı kadınların durumunun kısa sürede çok kötüleşmesine yolaçtı: "Köle ticareti, bir yandan demokrasiyi yıkarken, bir yandan da Afrika toplumlarında yeni bir tabakalaşmaya ve otoriter eğilimlerin ortaya çıkmasına neden oldu."[3] Böylece, bu toplumlarda "toplumsal bölünmeler kalıplaşırken, yoksulların durumları da ağırlaştı."[4]

Bu bozulmaya karşılık, Batı toplumlarındaki kadınların durumu da pek düzelmedi. Büyük burjuvazi ve orta sınıfların, emekleri, meta üretimi sürecinden dışlandığı için değerlenmeyen kadınlarıyla kocalarının durumu arasındaki fark giderek büyüdü. Gerçekten Max Weber'in tezinin aksine, yalnız püriten (Protestan) ahlâkının değil, Katolik doktrininin de "tembelliği" kınadığı toplumlarda,[5] örneğin Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da, insanların onuru ve değeri, gerçekleştirdikleri meta üretimi ve tasarrufla ölçülür. Öyle olunca da, yukarı ve orta burjuvazinin "hiçbir iş yapmayan-

1 Zikr. A. Gunder-Frank, *L'accumulation à l'échelle mondiale, 1500-1800*, Paris, Calmann-Lévy, 1977.
2 K. Marx, zikr. Gunder-Frank, *a.g.e.*, s. 199.
3 Gunder-Frank, *a.g.e.*, s. 222.
4 *Aynı yerde*, s. 222.
5 Werner Sombart, *Le Bourgeois*, Paris, Payot, 1928.

aylak" kadınları erkeklerce hakir görülmeye başlanır. Evlilik mukavelesi, zevcenin getirdiği drahomayla ilk sermayesini büyüten burjuvanın bu tavrını daha da güçlendirir: "Yeni kapitalistler paralarını toprağa yatırır gibi kadınlara yatırıyorlardı."[6] Bazı ülkelerde Rönesans'tan beri kadınlara kapılarını kapayan tıp ve cerrahi gibi meslekler, bu dönemde tümüyle erkeklerin eline geçti. İngiltere'de ebelik, yalnızca yoksul sınıflardan kadınların yapabileceği bir iş oldu. Fransa'da ise ebe kadınlar, niteliklerini yükselterek mesleklerinin değerden düşmesini önlemeye çalıştılar.[7]

Halk sınıfları arasında küçük aile işletmelerinin ortadan kalkmasıyla ağırlaşan cinslerarası rekabet, başka meslekleri de kadınların elinden aldı: 17. yüzyılda, kadınlar o tarihe değin kendilerine açık bir iş olan birahane işletmeciliğinden menedildiler; tüm direnmelerine karşın mum üretiminden de atıldılar. Lonca ve korporasyonlardan atıldıkları için dokuma sanayiine sığındılar: El tezgâhları kadınların tekelinde olan bir daldı. Erkek işçiler onları, hiç değilse dokuma makinelerinden uzakta tutabilmek için dilekçe üzerine dilekçe verdiler.[8] 18. yüzyılda yeni makinelerin icadıyla işbölümü arttığında, kadınlara hep düşük ücretli işler bırakılmaktaydı. Kadın ve erkek ücretleri arasındaki fark 14. yüzyıldan beri artıyordu ve 18. yüzyılda kadın ücretlerinin erkeklerinkinin yüzde 50'sine ulaşabildiği tek bir dal kalmadı.

I. 17. Yüzyılda Kadınların Eve Kapatılmaya Direnişleri

Orta sınıfların gelişmesi aile ve ev yaşamına verilen önemi arttırdı. Philippe Ariès'in çalışmaları bunu ortaya koyuyor.

6 Sheila Rowbotham, *Féminisme et révolution*, Paris, Payot, 1973, s. 27.
7 *Aynı yerde*, s. 25.
8 *Aynı yerde*, s. 24.

Kadınlar, eviçi ve eğitim işlerine hapsedilmeye çalışıldı. Bu sürece direnişse önce egemen sınıflarda başladı, ama sonradan bütün sosyal kesimlere yayıldı.

Soylu ya da büyük burjuva kesimlerde kadınlar rollerinin sınırlanmasını kolay kolay kabullenmezler; 17. yüzyılda Avrupa'da edebiyat salonlarını kuran "mavi çoraplılar" (okumuş kadınlar), bu kadınlar arasından çıkar. Başka bazı kadınlar siyasî mücadeleye girerler.

İsveç Kraliçesi Christina (1626-1689) kendini kültüre adamak için tahtından feragat etti. Fransa'da Mlle de Montpensier ve Mme de Longueville merkezî krallığın güçlenmesine karşı koydular ve Condé nezdinde girişimlerde bulundular. Aynı dönemde, "Hollanda'nın Sapho'su" denilen Anna Maria Van Schurmann (1607-1678) Utrecht Üniversitesi'nde verilen dersleri bir perdenin arkasına gizlenerek izlemekteydi; on dil biliyordu. Marie de Gournay'in müridi olan bu kadın bir feminist olarak tanındı, bir Anababtist mezhebi kurdu ve yaşamının kalan kısmını bu dinî toplulukta geçirdi. Bunu yapmakla, "yerleşik kültüre karşıt" bir yaşam biçimini seçmiş oluyordu.[9]

İngiltere'de 17. yüzyılda derebeyi kadınlar fieflerini savunmak için küçük ordularının başında savaşlara girdiler. Bunlardan biri, topraklarında yoksullar için açtığı yoksul evleri ile ün yaptı (Anne Clifford, 1590-1675). Başka kadınlar köylülere çeşitli hizmetler (okullar gibi) götürmeye çalıştılar. "Kadınların erkekler kadar özgür, mutlu ve ünlü olabilmesini" talep eden Newcastle düşesi gibi broşür yazan kadınlar, cinslerine reva görülen koşulları protesto etmek için kalemlerini kullandılar.[10]

1643'de, 5.000 kadar halk kesiminden kadın, Avam Kamarası'nın önünde toplanarak iç savaşa son verilmesi ve

9 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 573.
10 E. Boulding, *aynı yerde*, s. 558.

barışın sağlanması için bir gösteri yaptı; 1647'de hizmetçiler parlamentoya, çalıştırıldıkları sürelerin aşırı uzunluğunu kınayan bir dilekçe verdiler; 1651'de esnaf kadınlar borç yüzünden hapse atılmaya karşı çıktılar.[11]

Yine 17. yüzyıl İngiltere'sinde Anglikan Kilisesi'ne *bağlı olmayan* kadınlar senyörlerin himayesine bırakılmış olmayı reddederek, kendilerine eşitlikçi bir adalet uygulanmasını talep ettiler. Anabaptist ve Quaker mezhebinden kadınlar, burgelişmede birinci derecede önemli rol oynamışlardı. Bu kadınlar, kendi dinsel örgütlerinde erkeklerle aynı işlevleri yerine getiriyorlardı; propaganda gezileri sırasında çocuklarına kocaları bakardı. Bu kampanyaların en etkililerinden birisi zorunlu askerlik hizmetine karşı yürütülmüştü. George Fox'la birlikte Dostlar Cemiyeti'ni (*Society of Friends*) kuran Margaret Fell'in evinden başlayarak harekete geçen kadınlar tüm kıtalara dağıldılar. Fell, devrimci bazı sosyal değişimleri gerçekleştirmek için zanaatkâr sınıflarıyla ittifaklar kuran zengin ve iyi eğitim görmüş kadınların tipik bir örneğiydi.

Cinsiyetleri nedeniyle İngiliz toplumunda ezilen kadınların buldukları bir kurtuluş yolu da Yeni Dünya'ya göçtü. Avrupa'dan farklı olarak Amerikan kolonilerinin yöneticileri kadınların "mahkemeler önünde kendi adlarına konuşmalarını, gazete çıkarmalarını, matbaa, lokanta ya da okul çalıştırmalarını, hekimlik yapmalarını ve çiftlikleri yönetmelerini engellemiyorlardı."[12] Kolonilerin kuruluş aşamasında Virginia Meclisi kadınlara da erkekler gibi toprak dağıtmıştı. Yeni Amsterdam'a (New York) yerleşen Hollandalı kadınlar anayurtlarının denizaşırı ülkeler ve Kızılderililer'le yaptığı ticaretin gelişmesine önemli bir katkıda bulundular.

Ama Amerika'da yeni koloniler kuruldukça, ilk kolon meclislerinin liberalizmi yerini, giderek ataerkil uygulama-

11 E. Boulding, *aynı yerde*, s. 558-560.
12 E. Boulding, *aynı yerde*, s. 564.

lara bıraktı: Artık yerel meclislere yalnız erkek aile reisleri katılabiliyordu.

Quaker* kadınlar, din alanında önemli bir rol oynadılar ve Amerika'da püritenlerin** baskıya uğramasını önlemek için kurumlar oluşturdular. Aralarında Amerikan Cumhuriyeti'nin kurucu atalarına boyun eğmeyi reddettikleri için asılanlar oldu.

17. yüzyıl Fransa'sında kadınların çabaları salonlardaki edebî rolleri ya da soylu kadınların siyasî mücadeleleriyle sınırlı değildi. Karşı-Reform, dinî kurumları dönüştürücü bir etki yaptı. Manastır yöneticisi kadınlar, bekâr veya dul, soylu kadınların, drahomasız kızların ya da yoksul köylü kızların kaçıp sığındığı dinî kurumlarda köklü değişiklikler yaptılar. Örneğin rahibe Angelique, Port-Royal manastırını, Jansenist tartışmalarının ve din adamları arasında düzenlenen toplantıların yapıldığı dinî bir buluşma yerine dönüştürdü. Jeanne Guyon büyük bir mistikti. Jeanne de Chantal, *Les Soeurs de le Visitation*** Tarikatı'nı kurdu. Dua ve eylem arasında ayırımı reddeden bu tarikatta rahibeler, bir yandan kızların eğitimiyle ilgilenirken bir yandan da yoksullara ve hastalara ziyaretler düzenlerlerdi. Kilise, bu gibi girişimleri önlemek ya da denetlemek için, bunlara baskı uyguladı. Yalnızca Saint-Vincent de Paul rahibeleri yardımseverce eylemlerinde belirli bir özgürlükten yararlanabildiler.

Kanada'ya göç eden rahibe Marie Guyard, 1639'da, Quebec'te, Ursulinler Tarikatı'nı kurdu. Bu tarikata mensup kadınlar yeni yerleşimler kurdular. Algonquin ve İroquois yerlilerinin dillerini ve tekniklerini öğrendiler, bu dillerle ilgili sözcükler hazırladılar. Güney Amerika'da da başka kadınlar benzer çalışmalar yaptılar. İngilizler'den farklı olarak bu

* Bir Protestan tarikatı. (ç.n.)

** Saf ve katı bir Hıristiyanlık'tan yana olan bir tarikat. Baskı gördüler ve ABD'ye göç ettiler. (ç.n.)

*** Bir Katolik tarikatı. (ç.n.)

kadınlar, Kızılderili yerlilere ve siyahlara karşı herhangi bir olumsuz duygu beslemiyorlardı. Fransa'da Huguenotlar'ın baskısından kaçan Protestan burjuva kadınları da Amerika'ya yerleştiler. Kocası ile birlikte yeni Acadie'ye yerleşen Mme de Pontrincourt da bunlardan biriydi. Sonradan bu burjuva kadınlara, hapsedilmek ya da manifaktürde çalıştırılmaktansa Yeni Dünya'ya gönderilen serseriler, beş ve daha yukarı yaşlardaki "suçlular" da katıldı.

II. 18. Yüzyılda Kadınların Eve Kapatılmaya Direnişleri

Daha önce olduğu gibi bu yüzyılda da kraliçeler ve prensesler yeni burjuva ahlâkına karşı koydular ve hükümdarlık rollerini yer yer krallardan da başarılı şekilde yerine getirdiler. Örneğin İskoçya'yı krallığına bağlayan İngiltere Kraliçesi Anne, 1762'den 1796'ya değin ülkesini yöneten Çariçe II. Katerina gibi. Büyük Katerina daha önce değinilen 16. yüzyıl kraliçeleri (Kastilyalı İsabella, Elisabeth Tudor) kadar kararlı bir biçimde feodallerle mücadele etti, ülkesini modernleştirmek için kendine sadık bir bürokrasi kurdu, Rusya'yı Avrupa güçleri arasına kattı ve muhalefette bulundukları sırada Diderot'nun ve Ansiklopediciler'in tasarılarını destekledi. Voltaire ve Avrupalı filozoflarla kalın ciltler oluşturan yazışmalar sürdürdü.

İngiltere'de, kadınlar açısından "renksiz" diye nitelenmesine karşın, bu çağda, bütün sosyal sınıflardan kadınlar yenilikçi çabalarda bulundular. Örneğin, feminist bir denemenin yazarı olan Lady Mary Montagu, çiçek hastalığına karşı korunma önlemlerini İngiltere'ye getirdi. Zengin bir bira fabrikatörünün karısı olan Mrs. Thrale, kentlerde sayıları hızla artan yoksul çocukların korunması için yardım dernekleri kuran pek çok burjuva kadınından yalnızca bir tanesiydi. Bu kadınlar işçi çocukları için okullar açtılar.

1729'da 24.000 öğrencinin barındığı bu *hayır okullarının* (charity school) sayısı 600'e ulaşmıştı. Bu yardımsever kadınların en ünlülerinden birisi de Hannah More'du.

İngiliz orta burjuvazisinden kadınlar, yardımsever büyük burjuva kadınların olanaklarından yoksundular. Kendi çocuklarının ihtiyaçlarını bile güçlüklerle karşılıyorlardı. Bir dokuma işçisinin kızı ve Fransız Devrimi'nden derinden etkilenmiş bir kadın olan Mary Wollstonecraft (1759-1797), 1792'de feminist bir deneme yayınladı: *Kadın Haklarının Doğrulanması* (Vindication of the rights of women). Burada, Rousseau'nun doktrinine ve kızları erkeklerle eşit eğitim görme olanaklarından yoksun bırakan Fransız Devrimcileri başta olmak üzere tüm ülkelerin burjuvalarına isyan ediyor, bir buçuk yüzyıl sonra Simone de Beauvoir'ın yapacağı gibi, küçük kızların eğitim yoluyla süs bebekliğine ve bağımlılığa mahkûm edilişini sert biçimde eleştiriyordu. Ona göre, J. J. Rousseau'nun iddialarının aksine, kadınların rolünü ev işine ve kocanın rahatını sağlamaya indirgemek, kadın "doğası"nın bir gereği olamazdı. Wollstonecraft, kendinden son derece emin olarak, bugün de feministlerin benimsediği şu feminist mesajı ortaya atıyordu: "Artık kadınların yaşam tarzında bir devrim gerçekleştirmenin zamanı gelmiştir. Kadınlara yitirdikleri onurlarını geri vermek ve insan soyunun bir parçası olarak dünyanın dönüştürülmesine katkıda bulunmalarını sağlamak için geç bile kalınmıştır."[13]

Bu arada, Quaker ve Shaker* kadınları yoksullara, mezheplerinin baskıya uğrayan üyelerine yardım ederek İngiltere ve Kuzey Amerika'da önemli bir rol oynamayı sürdürüyorlardı. Bu kadınlar, Kuzey Amerika'da genellikle cinsiyet eşitliğine dayanan muhalif mezhepler kurdular.

Ancak 18. yüzyılda kadınlar açısından emek piyasası daha

13 Mary Wollstonecraft, Fransızca çevirisi, *Défense des droits de la femme*, Payot, 1976.

* Bir Protestan tarikatı. (ç.n.)

da daraldı ve kadınlar İngiliz manifaktürlerinde en ağır, en kötü ücretli işleri kabul etmek zorunda kaldılar. Kimileri çareyi fuhuşta aradı, kimileri orduya yazıldı ya da korsanlık yaptı. Kimileri de Amerika'ya göçü sürdürdü.[14] Ev kadınları, özellikle çocuklu dullar ve işsizler, yiyecek kıtlığı nedeniyle patlak veren ayaklanmalara ve kentsel isyanlara karıştılar. İngiltere'de bu tür kitle olaylarında yeralanların aşağı yukarı yarısının kadınlar olduğu tahmin edilmekte. Ama, Elise Boulding'in dediği gibi "tarihî olaylardan sözedilirken geçen "insan" deyimi hep erkek biçiminde anlaşıldığından, kadınların bunlara katılımının gerçek boyutları gözden kaçmıştır."

17. yüzyılda olduğu gibi onu izleyen çağda da burjuvazinin kadınları eve kapatma politikasına katlanamayan pek çok kadın ABD'ye göç etti. Atlantik kıyısındaki küçük kentlerde bu kadınlar iş yaşamına atıldılar, işbilir esnaflar olduklarını kanıtladılar ve Amerikan bağımsızlığında belirgin bir rol oynadılar. Anıları, çağdaş Amerika'da hep saygıyla selâmlanan "Amerikan Özgürlüğünün Kızları" aslında bağımsızlık öncesinde terörist örgütlere katılan isyancılardı. Ama bu cesaretlerine ve eylemlerine karşın kadınlara siyasal haklarla donanmış vatandaşlık statüsünü, ne Bağımsızlık Bildirgesi, ne de ABD Anayasası tanıdı.[15]

18. yüzyıl Fransa'sı "salonu olan kadınların" saygınlıklarının doruğuna ulaştıkları ülkeydi. Her kadın belli bir dalda uzmanlaşmış ve Aydınlanma Çağı'nın bir ya da birkaç yazarını himayesine almıştı. Lambert Markizi feminist görüşler dile getiriyor, Mme d'Epinay Rahip Galiani'yi, Mme du Châtelet Voltaire'i, Mlle d'Espinasse d'Alambert'i destekliyordu. Bankacıların karıları ve kızları da önemli roller oynadılar. Mme Necker ve kızı, Germaine de Staël, salonlarını

14 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 584-585.
15 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 597.

liberallere açtılar. Mme de Staël, bir kadın düşmanı olan Napolyon'a şiddetle karşı çıktı ve birçok gazete çıkardı. Mme de Condorcet ve kocası ise salonlarında cinsiyet eşitliği ve çalışan kadınların haklarının propagandasını yaptılar. Devrim sırasında Mme Roland monarşiyi savunduğu için giyotine gönderildi. Kocasının adından yararlanarak oluşturduğu siyasî salonun *perde arkasındaki akıl hocası*, o idi.

Halk kesiminden kadınlar da hem Paris'te, hem de taşrada Fransız Devrimi'nin hazırlanmasında önemli roller oynadılar. Tek başına şu örnek bile bu rolü göstermeye yeter: 1770-1789 arasında Bergerac'ta buğdayın vergilendirilmesi amacıyla düzenlenen ayaklanmalara kadınlar ağırlıklı biçimde katılmıştı.[16] 1788'de Grenoble'da kadınlar krala bir dilekçe sundular. Hemen her yerde şikâyet defterleri hazırladılar ve bunlarda kadınların durumunu kınadılar: "*Tiers état*'dan* hemen hiçbir kadının serveti yoktur. Eğitimleri çok sakat ya da yetersizdir."[17] Talepleri arasında kısıtlılıklarına son verilmesi, oy hakkının tanınması ve kendi kendilerini temsil edebilme hakkı vardır: "Temsilcilerle temsil edilenlerin mutlaka aynı çıkarlara sahip olmaları gerektiğinden, kadınları da ancak kadınlar temsil edebilir."[18]

1789'da küçük esnaf, balıkçı, çamaşırcı, gündelikçi, artist, terzi, işsiz ya da Théroigne de Méricourt gibi şarkıcılardan oluşan 4.000 kişilik bir kadın kitlesi Versailles'a yürüdü, buğday fiyatı üzerine bir kararname çıkartmayı başardı ve

16 J. Beauroy, The Pre-revolutionnary crisis in Bergerac, 1770-1789, *Proceedings of the First Annual Meeting of the Western Society for French History*, 14-15 Mart 1974.

* Tiers état: Fransız Devrimi öncesinde *état* sınıf anlamına geliyordu; Tiers-état da rahipler ve soylular dışındaki halk kesimini kapsamaktaydı. (ç.n.)

17 Monique Baudoin, "Les femmes et la révolution française", *Le Peuple Français*, Ocak-Mart, 1973.

18 Monique Baudoin, *aynı yerde*.

kraliyet ailesini de alarak Paris'e getirdi.

Orta sınıftan kadınlar, Devrim'i desteklemek üzere erkeklerle birlikte ve onlarla eşit haklara sahip oldukları kulüpler (Devrim Dostları Kulübü gibi) kurdular. Başkaları (Olympe de Gouge, Claire Lacombe, Pauline Léon) salt kadınlara açık kulüpler oluşturdular. Olympe de Gouge Kadın Hakları Bildirgesi'ni yayınladı. Bu bildirgenin 10. maddesinde şöyle deniyordu: "Kadına giyotine gitme hakkı tanınıyor; öyleyse kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır." Ulusal Meclis'te Condorcet kadınların yurttaşlık haklarını savundu. 1788'de şunları yazmıştı: "Doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla ülke işleriyle uğraşma hakkı, erkeklerin cinsiyetlerinden değil, akıllı yaratıklar olma özelliklerinden doğmaktadır. Bu özellikse, kadınlarda da erkekler kadar vardır."[19]

1793'te kadınlar, 1792 Savaşı'nın çabalarına yoğun biçimde katıldıktan sonra, ulusun temsilcilerine şu üç soruyu sordular:

a) Paris'te kadınların toplantı yapmalarına izin verilecek mi?

b) Kadınlar siyasal haklardan yararlanabilecek ve yönetim işlerine etkin şekilde katılabilecekler mi?

c) Siyasî dernek ya da kitle örgütü kurabilecekler mi?[20]

Konvansiyon Meclisi bu üç soruya da olumsuz yanıt verdi. Bu, kadınların "siyasî yönden ölüme mahkûm edilmeleri" demekti. Sivil haklar açısından ölmeleri (Medenî Kanun) de fazla gecikmeyecekti.

18. yüzyıl boyunca kadınların Avrupa ve Amerika'da eve kapatılmaya karşı yürüttükleri direniş mücadelesiyle ilgili bu kısa tarihçeyi kapatırken, bilim ve sanat dallarındaki katkılarına değinmekte de yarar vardır.

19 Marie Cerati, *Le Club des citoyennes républicaines révolutionnaires*, Paris, Edition sociales, 1966.

20 M. Baudoin, *a.g.e.*

Bu yüzyılda İtalya, Ortaçağ'ın başından beri varolan *bilimle uğraşan kadınlar* geleneğini sürdürdü.[21] Bologna Üniversitesi'nde hocalık yapan üç kadın tüm Avrupa'da çalışmalarıyla ün kazandılar. Laura Bassi (1700-1778) fizik hocasıydı, Anna Manzoli (1716-1774) anatomideki buluşları ve mumdan yaptığı anatomi modeliyle ünlendiyse de Avrupa üniversitelerinden gelen bütün teklifleri geri çevirdi. Maria Agnesi (1718-1789) matematik çözümleme üzerine yazdığı kitapla Fransız Bilimler Akademisi'nin övgüsünü kazanmıştı, ama Akademi, cinsiyeti nedeniyle onu üyeliğe alamadı. Bologna Üniversitesi'nde yüksek matematik dersleri veren Agnesi, 30 yaşında görevinden çekilerek kendini yoksullara adadı. Ancak matematikçiliğiyle İtalya'da çok etkili olmuş ve 18. ve 19. yüzyıllarda pek çok kadın matematikçinin yetişmesine zemin hazırlamıştı.

Fransa'da Mme Lavoisier hem kimyacı, hem de ressamdı. Emilie du Châtelet Newton'un *Prensipler*'ini Fransızca'ya çevirmişti. İngiltere'de dönemin önde gelen tarihçilerinden olan Catherine Macaulet (1731-1791) sekiz ciltlik bir *İngiltere Tarihi* yazdı.[22]

'18. yüzyılda İtalya'nın kuzeyinde en az kırk kadar kadın ressam ve sanatçıdan sözedilmektedir. Bunlardan biri, Mathilda Festa, Roma'da Saint-Luc Akademisi'nde hocalık yaptı. Parma Prensesi ise 1789'da Viyana Akademisi'ne seçildi. Fransa'da Elisabeth Vigée le Brun, önde gelen ressamlardan biriydi. Almanya'da ise sayısız ünlü ressam, minyatürcü, madalya yapımcısı ve kuyumcu kadın vardı.[23]

Bu kadınlardan çoğu sanatçı kızlarıydı ve babalarının atölyelerinde yetişmişlerdi. Ama adı bilinen bu birkaç kadından çok daha fazlası anonim biçimde, babalarının, ko-

21 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 598.
22 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 600.
23 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 601.

calarının ya da erkek kardeşlerinin atölyelerinde çalışmışlardı. Besteci kadınlardan pek çoğunun da adı-sanı bilinmiyor. Bilinen birkaçı, Fransa'da Cécile-Louise Chaminade, İtalya'da Carlotta Ferrari ve Almanya'da Emilie Mayer. Bu kadar az ismin bize ulaşmasının nedeni, bir yandan kadınların bestelemeye özendirilmemesi, bir yandan da eserlerini imzalamamaları ya da kocaları, babaları, kardeşleri adına imzalamalarıydı.[24]

***

17. yüzyılda Descartes'çılık, 18. yüzyılda da Ansiklopediciler'le gelişen Rönesans ideolojileri bireyin haklarını, önyargılara karşı aklı ve eleştiri hakkını, siyasal eylemin motoru olarak bireysel sorumluluğu ve bilinci, dış dünyayı denetlemeye olanak veren bilim ile tekniği yüceltiyordu. Ancak erkeklere aşılanmaya çalışılan bu ideallerle, kadınlara dayatılan boyun eğme ve evcilleşme ilkeleri arasında akıl almaz bir sapma vardı. Bu çelişik mesajı savunanların en ünlüsü J. J. Rousseau idi. Bu çelişki, eğitim görmüş ve kendilerine uygun görülen yaşam koşulları ile erkeklerin söylemini karşılaştırabilen kadınları, kaçınılmaz olarak isyana yöneltiyordu. Böylece ortam, geçmiş yüzyıllara göre, feminist mücadeleye çok daha uygun hale geldi. 15. yüzyılda ortaya atılan eğitim hakkı ve ekonomik haklara ek olarak, 18. yüzyıl kadınları cinsiyete göre farklılaşan çifte ahlâkı reddediyor, siyasal haklarını talep ediyor ve kadınlığın özgürleşmesinin, tüm toplumun özgürleşmesi sonucunu doğuracağı görüşünü ortaya atıyorlardı.[25]

Kadınlar siyaset adamlarının devrimci söylemiyle, kadınları erkeklerle eşit yurttaşlar olarak görmeyi reddeden

24 S. Rowbotham, *a.g.e.*, s. 23-24.
25 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 601.

tavırları arasındaki kopukluğu da ilk kez 18. yüzyılda algıladılar. Devrimci hedefler için mücadele eden Fransız kadınları, Bağımsızlık Savaşı'na katılan Amerikan kadınları, anayasalar ve hak bildirgelerine yazılan büyük ilkelerin cinsiyet sınırında durduklarını gördüler. O tarihten sonra devrimciler, feministlerin gözünde eskisi kadar güvenilir olmaktan çıkacaklardı.

14. yüzyıldan başlayarak kadınları evişlerine gönderen burjuva ideologları, bu dönemi izleyen yüzyıllarda giderek derinleşecek bir çelişki yarattılar. Kendilerini, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin halk kesimlerinde ailenin gündelik yaşamının sürdürülmesinin birinci derecede sorumlu hisseden kadınlar, ekmek elde etmek ve buğdayın ucuzlamasını sağlamak için düzenlenen ayaklanmalara kitleler halinde katıldılar, hatta bu ayaklanmaları yönettiler. S. Rowbotham'a göre ekmek kavgasına bağlı bu isyanlar, İngiliz ve Fransız kadınlarına ortak eylem deneyimi kazandırdı. Bu eylemlere katılarak sosyal hareketler bağlamında düşünmeyi ve bireysel yazgıları için mücadele etmektense kendilerini ayırıma uğramış cins olarak görmeyi ve savunmayı öğrendiler.[26]

26 S. Rowbotham, *aynı yerde*, s. 119.

BEŞİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA KADINLARIN DURUMU

19. yüzyıl evrensel boyutlara ulaşan "vahşî" kapitalizmin çağıdır. Emperyalizm ve sömürgecilikle birlikte pazar, dünya pazarı haline gelir. Rekabet kızışmış ve devresel bunalımlara yolaçmaya başlamıştır. Buna isyan eden emekçi kitleler, koruyucu sosyal yasaların geçirilmesini söke söke elde ederler.

Bu sınır tanımayan zorlu rekabetçi kapitalizmin tek yaşama şansı "temel birikimi sürekli kılmaktır." Bu kavramdan anladığımız, inişli, çıkışlı bir yol izleyen kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için meta üretiminden elde edilen kârlara, sürekli biçimde meta dışı üretim ile beslenen bir birikimin eklenmesi zorunluluğudur. Daha bile ileri giderek, ikincisinin, birinci birikimin gerekli koşulu olduğunu da söyleyebiliriz. Gerçekten kocanın ve çocukların emek güçlerinin piyasada satılabilmesi için, kadınların, bunu, meta dışı bir üretim biçimi olan eviçi emeğiyle yeniden üretmeleri gerekir. Ben, buna "temel birikim" diyorum. Çünkü günümüzde bile, sermaye birikimi ancak bu birikim temelinde gerçekleşebilmektedir. A. Gunder Frank ise buna "sürekli ilkel birikim" demektedir. Çünkü, başlangıçta sermayenin oluşmasını bu birikim sağlamıştır: "Eğer (*kadınların*)[1], karşılığı ödenmeyen emek biçiminialan çalışması ve gereğinde sömürülmek üzere bekletilen yedek işçi ordusunu besleme

1 Ayraç benimdir.

durumları olmasaydı, sermaye birikimi çok zor gerçekleşebilir, belki de hiç gerçekleşemezdi."[2]

Metalaşmayan, meta öncesi üretimin yalnız işçilerin karılarınca yapıldığı, burjuva kadınlarınınsa hiçbir iş yapmayan aylaklar olduğu sanılmamalıdır. Lénore Davidoff'un İngiltere'de Victoria dönemi burjuvazisinde kadınların rolü, ya da Jane Marceau'nun Fransa'da günümüzün çokuluslu şirketlerinde çalışan yöneticilerin karılarıyla ilgili olarak yaptıkları araştırmalar, bu kadınların piyasada çok yüksek ücret karşılığı yapılan bir tür halkla ilişkiler işini bedavaya yaptıklarını ortaya koymuştur.[3]

Zaten eviçi emeği, kadınların meta dışı üretimlerinin yalnız bir yönünü oluşturur. Küçük esnaf, zanaatkâr ve benzeri küçük üreticilerin sayısının işçilerden daha fazla olduğu dönemlerde bunlar, karılarının küçük atölye ya da dükkânda ücretsiz olarak yaptıkları yardım olmaksızın rekabete karşı koyamaz ve varlıklarını sürdüremezlerdi.

Küçük de olsa mülkleri olmayan işçi karıları içinse tek çözüm fabrikada çalışmaktı. Ama buna her zaman karşı çıkıldı ve kadınlara ödenen ücretler çok düşüktü.

İşte, ev kadını ideolojisi bu koşullarda egemen oldu. Çünkü herkes ev kadınlarının varlığından çıkar sağlıyor ya da bunun kendi çıkarına olduğuna inanıyordu: Patronlar açısından yedek bir işçi ordusunun yaratılması, küçük mülk sahipleri açısından "aile yardımcısı" adı altında bedava çalışan bir işgücünün oluşması, işçiler açısından da endişe kaynağı olan kadınların rekabetinin ortadan kalkması, ev kadınlığının başlıca yararlarıydı. Böylece "kadının çalışması" konusunda 16. yüzyılda başlayan tartışma, 19. yüzyılda kadının çalışması aleyhine görüşbirliğine varılmasıyla kapanıyordu.

2 A. Gunder Frank, *a.g.e.*

3 Bkz. A. Michel, *Les Femmes dans la société marchande*, Paris, PUF, 1978.

Fransa'da en gelenekçi düşünürlerin (Frédéric le Play, de Bonald vb.) ve sosyalist Proudhon'un kadının çalışmasına karşıt görüşleri işçiler ve sendikacılar arasında yayılmaya başlıyor ve her yeni kadının işe alınışında işçilerin greve gitmelerine neden oluyordu. Bundan bir adım ötesi de, kadınların fabrikada çalışmalarının aileye "yardımcı olmak için yapılan bir iş" ve ücretlerinin de aile bütçesine "destek ücreti" olduğunu ilân etmekti. Nitekim bu adım kolayca atıldı. Artık herkesin vicdanı rahattı. "Destek ücret" kavramına yaslanarak kasalar dolduruldu. Kadınların iş piyasasından çıkarılması işçilere güvence verdi, burjuvalar ise Napolyon Yasası* sayesinde evde bedava birer hizmetkâr edindiler.

Ne var ki, bu sırada kentlerde yaşayan kadınların yüzde 40-50'sinin bekâr olduğu ve yaşamak için çalışmaya mahkûm olduğu gerçeği gözardı edilmekteydi. İş bulamadıkları için bu kadınlardan pek çoğu fuhuşa sürüklendi. 19. yüzyılda Paris ve Londra'da 40 ilâ 80.000 kadar fahişe bulunduğu tahmin edilmektedir.[4]

Bu koşullarda, çok değişik konumlardaki kadınların isyan etmelerini anlamak pek zor olmasa gerek: İşçi kadınlar düşük ücretlere, işsizliğe, onlara yaptırılan işlerin ağırlığına; burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasî haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırdılar. Önlerinde dikilen engellerin büyüklüğüne karşın, hemen her kesimden kadın, eylem ya da söylem düzeyinde ezilişine karşı çıktı.

Ancak bu karşı koyuş, 19. yüzyılda kadınların açtıkları feminist ve feminist olmayan mücadele cephelerinin çeşitliliğinden kaynaklanan çelişkileri aşmaya yetmedi. Bu çelişkiler daha önceki yüzyıllarda da tohum halinde vardı. Ger-

* Napolyon Yasası: Napolyon zamanında Fransa'da kabul edilen ve kadınları pek çok açıdan kocaya bağımlı kılan Medenî Kanun. (ç.n.)

4 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 625 ve 690.

çekten yoksul kesimlerden kadınlar (işçi sınıfı, orta sınıf) daha çok, öncelikle "ekmek ve gül" için sınıf mücadelelerine katılmış ya da bunları başlatmışlardı; onlar için kadın hakları ikinci planda geliyordu. Egemen sınıflara mensup kadınlarsa, eğer eğitim düzeyleri erkeklerce yapılan yasaların onları haklarından yoksun bırakışını kabul edilemez bir haksızlık gibi görmelerine yolaçacak denli yüksekse, bu hakları için mücadele ediyor, ama tâbî sınıfların kadınlarıyla dayanışmayı pek akıllarına getirmiyorlardı. Aileye hapsolmuş bu kadınların yardımseverliği henüz, egemen sınıfların paternalizmini aşacak ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmaya yönelik bölüşüm adaleti anlayışını benimseyecek düzeyde değildi. Çağdaş kurtuluş hareketlerinin habercisi olan 19. yüzyıl feministlerinin yaşadığı bu ikircikli durumu hem doktrinlerde, hem de günlük eylemlerde görmek mümkündür.

I. 19. Yüzyılın Hareketlerinde Kadınlar

İşçi ailelerini ezen bir ekonomik ve sosyal sistemi değiştirme zorunluluğu 19. yüzyılın sosyalist ya da ütopist teorileri ile sosyal hareketlerinde ifadesini buldu. Teoriler, mücadeleler ve yeni toplumsal örgütlenme biçimleri oluşturmada kadınlar dikkati çeken bir öncü rol oynadılar.

Reformcular, işçi sınıfının durumunun iyileştirilmesi için sermaye ile emeğin işbirliğini öngörüyorlardı. Devrimci sosyalistlerse, tersine, sermaye egemenliğine son verilmesi ve yeni yapıların kurulmasından yanaydılar.

Reformcu geleneğe bağlanan Saint Simonculuk, kadınlar arasında yeni umutlar yarattı: "Peder Enfantin'in müridi olan Claire Demar, tenin tenle temasını, birbirini fizik olarak tanıma deneyimini[5] savunuyordu." Aşk ve evlilik konusundaki geleneksel düşüncelere göre kadınlar açısından yeni olan bu

5 Edith Thomas, *Les femmes en 1848*, Paris, PUF, 1948, s. 11.

"özgür ilişki" talebi, kadınların falansterler* ve topluluklar kurulmasına katılmalarını sağladı. Bu deneyler sırasında kadınlar genellikle geleneksel olarak kadınlardan beklenen rolleri üstlendilerse de, bu genel eğilimin dışında kalan örnekler de vardı. 1830'da Guise'in kurduğu Familistère topluluğunda örneğin, kadınlar yönetime erkeklerle eşit biçimde katılabiliyorlardı.[6]

Avrupa'da bu deneyler hem daha az sayıda, hem de geçici olmuş iken Amerika'da bunlara daha sık rastlanmaktaydı. 19. yüzyılda bu ülkede (ABD), 72'si dine ya da insanî amaçlara dayalı olmak üzere, 14'ü ütopik sosyalizm teorisinden yola çıkan, 40 kadarı da Fourier'nin doktrininden esinlenen, hepsi de 1840'ta oluşturulmuş 100'ü aşkın falanster deneyi olmuştu.[7]

Ancak Saint-Simon ve Fourier'nin izleyicileri, kadınların kurtuluşu konusunda pek de ileri gitmediler: "Saint-Simoncular'ın, Hıristiyanlığın zorunlu kıldığı kutsal evlilik yasasını ortadan kaldırmak gibi bir niyetleri yoktu."[8] Fourier, kızlara erkek çocuklarla aynı eğitimi vermeyi ve kadınları hiçbir işin dışında bırakmamayı istemiş olmakla birlikte, izleyicileri bu konularda çok daha ihtiyatlı davrandılar. Örneğin Cabet, kadınlara erkeklerle eşit haklar tanımaktan yana değildir ve onları kamu işlerinin dışında tutar.[9] Kadınların 19. yüzyılın devrimci haraketlerine katkıları daha önemlidir. "Karl Marx'tan önce yeni düşüncenin özünü Flora Tristan yakalamıştır: Emekçilerin kurtuluşu, emekçilerin kendi eseri olacaktır... İşçi kadınların içinde yaşadığı sefalet koşullarını, kimse Flora kadar açık seçik kınamamış,

* Falanster: Fourier toplumculuğunda emekçiler ortaklığı, ortaklığın yaşadığı yer. (ç.n.)

6 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 644.

7 *Aynı yerde*, s. 644.

8 Edith Thomas, *a.g.e.*, s. 15.

9 *Aynı yerde*, s. 16.

ondan önce kimse kadının kurtuluşu ile proletaryanın kurtuluşu arasındaki sıkı bağı ortaya koymamıştır."[10]

İşçi Birliği'nde (Union Ouvrière, 1843) Flora Tristan programını şöyle tanımlıyordu: İşçi sınıfını, sağlam ve bölünmez bir birlik içinde birleştirmek, kadın erkek herkes için çalışma hakkı talep etmek, halk sınıfından kadınlara ahlâkî, düşünsel ve meslekî eğitim vermek, İnsanî Birliği sağlamanın tek yolu olan kadın-erkek eşitliği ilkesini tanımak, her ilde işçi sınıfı çocuklarının eğitileceği ve kaza geçirmiş, sakat, yaşlı emekçilerin yaşayabileceği İşçi Birliği sarayları kurmak.[11] Bu program genel bir muhalefetle karşılandı. Flora, "Hemen herkes bana karşı. Erkekler, kadınların kurtuluşunu, mülk sahipleri de emekçilerin kurtuluşunu savunduğum için bana karşılar"[12] demekteydi. Ama, Flora ile birlikte, feminizmle devrimci sosyalizm arasındaki kuramsal ittifak kurulmuştu.

Çok sayıda kadının katıldığı 1848 Şubat Devrimi'nden sonra feminist eylemler birçok kanaldan gelişmeye başladı. Eugénie Niboyet'nin kurduğu ve 1849'da Jeanne Deroin'in yönettiği *Kadınların Görüşü* (Opinion des Femmes) adını alacak olan *Kadınların Sesi* (La Voix des Femmes) gibi dergiler çıkarıldı. Bu dergilerde kadınların oy ve temsil hakkı savunuldu. Sosyalist feministler, George Sand'a, iki kez milletvekili seçimlerinde adayları olmasını önerdiler, ama George Sand kabul etmedi. Kadınlar aynı zamanda ekonomik haklarını da talep ediyorlardı. Çamaşırcılar, 14 saat olan çalışma gününün 2 saat kısaltılmasını sağladılar. Öte yandan işsiz kadınlara iş bulmak üzere oluşturulan, ama hiyerarşik ve adaletsiz bir yapısı olan ulusal atölyelerin örgütlenme tarzında değişiklik önerdiler. Atölyelerde çocuklar için kreşler kurulması ve meslekî eğitimin kadın işçilerin kendileri

10 Edith Thomas, *aynı yerde*, s. 23.
11 *Aynı yerde*, s. 22.
12 Zikreden Edith Thomas, *aynı yerde*, s. 29.

tarafından örgütlenmesi, taleplerinin başında geliyordu. Ama bu önerilere kulaklar genellikle tıkalı olduğu gibi, kadınların eylemlerinden bıkan Ulusal Meclis, onlara siyasal hakların tanınmasını reddetti, ayrıca kadınların kulüpler kurmalarını ya da bunlara üye olmalarını, kulüp toplantılarına katılmalarını yasakladı.

Aslında, tıpkı 1793'te olduğu gibi, burjuvazionların birinci derecede kurbanı oldukları iktisadî adaletsizliğe karşı çıkmalarını bağışlayamıyordu. Yine de bu dönemde kadınlar önemli bir zafer kazandılar: Flora Tristan'ın en önde gelen taleplerinden olan çalışma hakkı, geçici Cumhuriyet Hükümeti'nin kuruluş bildirgesinde yeraldı ve tüm yurttaşlara tanındı. Bu zafer, sosyalist Proudhon'un kadınların önüne koyduğu, birbirinden korkunç iki seçeneğe, "ev kadını ya da fahişe" olma seçeneklerine karşın kazanılmıştı.

Dahası da var: Jeanne Deroin, emekçileri ezen adaletsizliklere karşı mücadele etmek için Flora'nın kurulmasını öngördüğü İşçi Dernekleri Federasyonu projesini uygulamaya koymaya kararlıydı. Pauline Roland ile birlikte bu projeyi gerçekleştirmek için çok çalıştılar: İki militan kadınca öngörülen bu dev federasyona 104 dernek katıldı. Bu, burjuva cumhuriyetçileri için bardağı taşıran damla oldu. Federasyon'un kuruluş toplantısına katılanların hepsi tutuklandı ve mahkemeye sevkedildi. Jeanne Deroin ve Pauline Roland mahkûm oldular. Yine de, hem mahkeme, hem de devrimci yoldaşları onların Federasyon'un kuruluşundaki öncülük rolünü görmezlikten geldiler. Bu, özgürlük ve hakların kazanılmasında kadınları kullanan, ama onların toplumsal yenilenmedeki yaratıcılıklarını tanımak istemeyen kadın düşmanı bir ülkede karşımıza çıkan yaygın bir tavrın en tipik örneklerindendir.[13]

İngiltere'de 1812'de un fiyatlarının saptanması sırasında

13 Edith Thomas, *a.g.e.*

patlak veren Nottingham olaylarını kadınlar başlatmış ve unun ölçeğinin 6 peni olmasında ısrar etmişlerdi.[14] Kadınlar, Chartist* harekete erkeklerin yanı sıra katıldılar. 1830'dan başlayarak sendikalarda önderlik yaptılar ve 1843-1844 grevlerinde başı çektiler.[15] Ayrıca halk kesiminden kadınların yiyecek için başgösteren isyanlardan daha etkin bir mücadele yöntemi geliştiren sendika örgütlerinin kurulmasında da önemli katkıları oldu.[16]

Amerika'da bir un fabrikasında çalışan kadın işçiler (Towel Factory Girls) çalışma süresini, ücretlerin yetersizliğini, çalışma temposunun hızını ve ödemelerin aynî yapılmasını kınamak üzere bir dergi çıkardılar. Tüm bu olgular, 1840'larda "sosyal devrimle kadınların kurtuluşu arasındaki ilişkinin çok iyi kurulduğunu ortaya koymaktadır."[17] Fransa'da buna, sözcülerini küçük ve orta burjuvazi (gazeteci, ilkokul öğretmeni vb.), yani belirli bir eğitim düzeyine erişmiş kadınlar arasında bulan halkçı feminizm eklendi.

19. yüzyılın ikinci yarısında devrimci sosyalizmin gelişmesine tanık olundu. Bu akım, Karl Marx ve Engels'in etkisi altında, kapitalizmin temelini oluşturan üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı çıkıyor, proletarya devriminin, bu sistemi yıkarak, mülkiyeti, halkın ortak mülkiyetine dönüştürmesini öngörüyordu. Böylece her iki cinsten işçilerin beşikten mezara, içinde yaşadıkları sefalet koşullarına son verilebilecekti. Ancak Karl Marx'ın iktisat politikasında geliştirdiği, meta üretimi ve ücretli emek sömürüsü tahlili, gerek sermayenin, gerek ailenin kadınların pazara yönelik olmayan eviçi üretimlerinden sağladıkları çıkarların gözardı edilme-

14 S. Rowbotham, *a.g.e.*, s. 119.

* Chartist hareket: İngiltere'de işçilerin durumlarını düzeltmek için 1836'da oluşturulan İşçi Birliği. (ç.n.)

15 *Aynı yerde*, s. 130.

16 *Aynı yerde*, s. 131.

17 S. Rowbotham, *a.g.e.*, s. 63.

sine yolaçmaktaydı. Bunun içindir ki Karl Marx, Engels ve Bebel'e göre kadınların kurtuluşu ancak proletaryanın kurtuluşunun doğuracağı bir sonuç olabilirdi.

Marx ve Engels, ne kadınların haklarını elde edebilmeleri için ne de toplumun değiştirilmesinde özgün bir kadın mücadelesinden sözederler. Yine de Marx ve Engels sendikalarda ve *Birinci Enternasyonal*'de, kadınların siyasî ve ekonomik haklarını, Fransa'da sosyalist Proudhon'un ve Almanya'da Lassalle'in kimliklerinde ifadesini bulan, kozasından çıkamamış küçük-burjuva antifeminizmine karşı sonuna dek savundular. Auguste Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*'de (1880) kadının kurtuluşuna, kapitalizmin sosyalizme karşı çıktığı kadar inatla karşı çıkan sosyalistler bulunduğunu itiraf ediyordu. Dolayısıyla Marx ve Engels'ten farklı olarak, o, kadınların kendi davalarını kendilerinin yürütmeleri gerektiğini savundu. Yine de Bebel'e göre, "kadın sorunu", "sosyal sorunun" bir yönü olmanın ötesine geçmiyordu.

Antifeminizm, işçiler arası rekabeti önlemek kaygusuyla kadınları emek piyasasının dışında tutmaya çalışan erkek sendikacılar arasında da yaygındı.

M. Guilbert Fransa'da erkek işçilerin sürekli engellemeleri karşısında, kadınların çalışma hakkını fiilen kazanabilmek için vermek zorunda kaldıkları mücadelenin tarihini yazmıştır. Buna göre, işçilerin sendikaya getirdikleri ilk sorun "kadın emeğinin piyasadan çekilmesi" idi.[18] Çoğu zaman, bir işe kadın alındığında, işçiler greve gidiyorlardı. Bu sorun hemen tüm ülkelerde aynı biçimde ortaya konuldu. Cinsler arası çatışmalar, hızla bir daldan diğerine sıçrıyordu. Örneğin ABD, Fransa ve İngiltere'de kadınların matbaa dalında çalışmaya başlamasıyla birlikte erkek işçiler dizgi gibi bazı işleri tekellerine almaya çalıştılar.[19] Başka ülkelerde, örneğin

18 Madeleine Guilbert, *Les femmes et l'organisation syndicale avant 1914*, Paris, CNRS, 1966.

19 S. Rowbotham, *a.g.e.*, s. 132.

Rusya'da metalürji işçileri, bu dalda çalışan kadınları sendikalara almadılar.[20] Ancak bu politikanın doğurduğu acı sonuçlar karşısında sendikalar geri adım atmak zorunda kalacaklardı; 1860'a doğru, Amerikan sendikaları erkek ve kadın işçiler için eşit işe eşit ücret talebinde bulunmaya başladılar.

Başka yerlerde sendikalar, kadınların çalışma hakkını sınırlamak için "koruyucu önlemlerin" savunucusu kesildiler. Bu tavrı en sinik biçimiyle 1879'da ABD'de sigara sanayiinde çalışan işçiler dile getirmişti: "Kadınları meslekten atamayız, ama uygun bir yasayla pekâlâ çalışma sürelerini kısıtlayabiliriz. 18 yaşından küçük bir kız 8 saatten fazla çalışmamalıdır; fazla mesai yasaklanmalıdır; hiçbir evli kadın, doğum sonrasında 6 ay süreyle fabrikaya adımını atmamalıdır."[21]

Ancak sendikaların ve işçilerin bu cinsiyetçiliği kadınları yıldıramadı. Kadınlar kendi çıkarları sözkonusu olduğunda ya greve gittiler ya da kendi savunma örgütlerini kurdular. Örneğin ABD'de Kadın Çalışmasıyla İlgili Reform Derneği (Female Labor Association), Yeni-İngiltereli işçi kadınlar tarafından kuruldu. 1850'den başlayarak Amerikalı kadınlar erkeklerin sendikaları içinde kendi kollarını kurdular.

O dönemde sendika yönetimi tümüyle erkeklerin elindeydi. Örneğin işçilerin yüzde 50'sinin erkek olduğu dokuma sanayiinde sendika yöneticilerinin tümü erkekti. Ama yine de Amerikan işçi sınıfı sonradan efsaneleşen kadın sendikacılar yetiştirdi: Ella Wiggins (şarkıcı), bir gösteride öldürülen Ella Wheeler, 50 yıl süreyle madencileri örgütleyen Jones Ana (Mother Jones), Molly Jackson Teyze vb.[22] Zamanla ABD'de olduğu gibi, Avrupa'da da sendika içinde ya da dışında verdikleri mücadelelerle kadın işçiler çalışma

20 Rowbotham, *aynı yerde*, s. 132.
21 Zikr. Rowbotham, *aynı yerde*, s. 133.
22 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 639.

haklarını kabul ettirdiler.

Siyasî partiler de en az parlamentolar ve sendikalar kadar cinsiyetçiydi.

Örneğin Almanya'da Sosyalist Parti'nin "kadınla erkek arasındaki hak eşitliğini yasal ve sınırlı bir biçimde de olsa programına geçirebilmesi için 1891 yılına kadar beklemek gerekti."[23] Clara Zetkin (1857-1933) birkaç yıl boyunca sosyalist feminizmin savunulduğu bir dergi (*Eşitlik*) çıkardı. Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin kadın kolunu da o kurdu.[24] Clara Zetkin ve Rosa Luxembourg (1871-1918) kitlelerin devrimci eyleme demokratik bir biçimde katılabilmesini sağlamak için didindiler; erkek sosyalistlerin şoven yönelişlerine karşı barışçı enternasyonal sosyalizm çizgisi savundular. Rosa Luxembourg ayrıca, iktisat teorilerinin dönemin koşulları ışığında yeniden yorumlanmasına çok önemli bir katkıda bulundu.[25]

Sosyalistlerin kadın hakları konusundaki düşmanca tavrına karşın, sosyal ve siyasal yapıların değiştirilmesi için demokratların ve devrimcilerin her eyleme geçişinde kadınlar da cesaretle onların yanında yeraldılar. Örneğin *Narodniki*'lerle ittifak kuran Rus kadınları çarlık rejiminin yıkılması için terör eylemlerine giriştiler. "Devrimin Venüsü", 1852 doğumlu Vera Figner, bu mücadelede, siyasî parti yöneticileri kadar prestij kazandı.[26] Fransa'da Komün (1870) sırasında, başta Louise Michel olmak üzere pek çok kadın, sosyal alanda yenilik arayışlarına katıldı, Thiers'in ordularına karşı koymada ön saflarda yer tuttu. Marx'ın dostu Elisabeth Dimitrieff'in önerisiyle kadınlar, *Enternasyonal*'in kadın kolu olan *Kadınlar Birliği*'ni (Union des Femmes)

23 Rowbotham, *a.g.e.*, s. 91.
24 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 633-634.
25 E. Boulding, *aynı yerde.*
26 Vera Figner, *Mémoires d'une révolutionnaire*, Paris, Denoël-Ganthier, 1976 (ilk yayınlanışı 1930).

kurdular; birliğin amacı kadınların çalışmasını örgütlemek ve top-tüfek almak için para toplamaktı. Öğrenimin laikleştirilmesi ve o tarihe kadar çok ihmal edilmiş olan genç kızların eğitimini sağlamak için yeni okulların açılması gibi talepler etrafında bir dizi kadın kulübü oluştu. Çalışmalarını olanaklı kılmak üzere kadınlar, çocukların bakımını üstlenen kreşler kurdular. Bu kreşlerde bahçeler, kuş kafesleri, oyuncaklar ve ağaçlar olacaktı.[27] André Léo, dergisi *Sosyal*'de (La Sociale), bir yandan Versailles hükümetine saldırırken, bir yandan da Komün'ü, disiplinsizliği ve anti-feminizmi nedeniyle eleştirmekteydi: "Eğer bugüne değin demokrasi hep yenik düştüyse, bu, demokratların kadınları hiçbir zaman hesaba katmamaları yüzünden olmuştur."[28] Komünün bastırıldığı kanlı hafta sırasında kadınlar, erkeklerin yanı sıra barikatlarda döğüştüler. Kimisi katledildi, kimisi yargılanıp sürgüne gönderilmeyi beklerken hapse atıldı. Louise Michel de Savaş Konseyi önüne çıkarıldı ve sürgüne gönderildi. Komün sırasındaki kadın mücadeleleriyle feminist mücadele, orta sınıftan, hatta hali vakti iyi çevrelerden kadınlarla halktan kadınları yanyana getirmişti. Kadınların bu mücadeleleri, bugüne değin, burjuva tarihçileri kadar, Marksist tarihçilerce de gözardı edilmiştir. Bu ise, Edith Thomas'ın dediği gibi "Marksistler'in de burjuva meslektaşları kadar erkek önyargılarına gömüldüklerini... tüm akımlarca karşı çıkılan kadın hareketleri tarihinin, bütün bu eğilimlere ters düşen yanlarının bulunduğunu kanıtlar."[29]

27 Edith Thomas, *Les Pétroleuses*, Paris, Gallimard, 1968.
28 Zikr. Edith Thomas, *aynı yerde*.
29 Edith Thomas, *aynı yerde*.

II. 19. Yüzyılın Yardımsever ve Dinî Hareketlerinde Kadınlar

Devrimci eylem ve teorinin yenilenmesi, özellikle orta ve işçi sınıfı kadınlarının öncülüğünde gerçekleşti; zaman zaman hali vakti yerinde kesimlerin kadınları da onlara yardımcı oldu. 19. yüzyıl sonunda Rus devrimcileri örneğin, aristokrat kökenli kadınlar arasında da taraftar buldular. Yardımsever hareketler ise özellikle egemen sınıfların kadınlarını harekete geçirmekteydi. Ancak bunlara katılan orta sınıftan pek çok kadın da vardı.

Bunların genç kızlara ilkokul ve meslek okulu eğitimi verilmesi için giriştikleri eylemler, özellikle Fröebel* hareketi içindeki eylemleri, Avrupa devletlerini her iki cins için ilkokul eğitimini zorunlu kılmaya götürdü. Yine Avrupa'da kadınlar, işsizlerin Atlantik-ötesine göç etmelerine yardımcı olmak için dernekler kurdular. Daha halk kökenli başka kadınlar da kadınlararası dayanışmaya Hıristiyanlık'tan esinlenen ruhanî bir söylem kattılar. Selâmet Ordusu (Armée de Salut)** ve Hıristiyan Kadınlar İtidal Birliği (Women's Christian Temperence Union) bu tür örgütlerdendi. WCTU, evli ya da yalnız yaşayan kadınların, meslekî beceri kazanma, iş bulma, konut gibi sorunlarını çözmeye çalışıyordu. Bu iki örgüt, YWCA (Young Women Christian Association - Genç Hıristiyan Kadınlar Derneği) ile birlikte Asya ve Afrika ülkelerinde şubeler açarak, Avrupa ve Kuzey Amerika kadınlarıyla sömürge topluluklarının kadınları arasında ilk temasları kurdular.

Sömürgecilik tarihinin, Afrika ya da Asya'ya göç ederek, anayurtlarında erkeklerin kurduğu hiyerarşilerin onlara ta-

* Froebel: 1837'de ilk "Çocuk Bahçesi"ni kuran Alman eğitimbilimci. (ç.n.)

** Armée de Salut: Bir Hıristiyan hayır kurumu. (ç.n.)

ruma fırsatı bırakmadığı bir özgürlük duygusunu tadan kadın misyonerlerin anılarından yola çıkılarak yeniden yazılmasında pek çok yarar vardır.[30]

19. yüzyıl boyunca kadın derneklerinin yoksullar için yaptıklarını inceleyen bir yazar, "bir yüzyıl boyunca kadınlar hükümet organları ve erkek memurlara gündelik yaşamın iyileştirilmesi için nelerin yapılması gerektiğini öğreten yol gösterici rolü oynamışlardır"[31] demekte. Aslında bu yenilikçi kadınların belirli bir kabul görmelerinin nedeni ücret almaksızın çalışan gönüllüler olmalarıydı. Hükümetler, yoksullar yararına bazı hizmetler oluşturdukça, bu işlere giderek ücret karşılığı çalışan erkek memurlar alındı. Hastalara, işsizlere, yaşlılara, evsiz barksızlara yardım etmekle yükümlü kamu hizmetlerinde çalışan memur kadrolarının kısmen kadınlara da açılması için, 20. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecekti.

19. yüzyılda kadınların bir başka yenilikçi rolü, etnik azınlıkların hakları ve ezilen halkların uluslaşma özlemleri konusunda ortaya çıktı. 1888'de Londra'da bir kibrit fabrikasında çalışan ve kadın işçilerin grevini yöneten Annie Besant, aynı zamanda ateşli bir Hindistan milliyetçi hareketi taraftarıydı.[32] ABD'de, Michiganlı korkusuz Quaker kadın, Laura Haviland, güney eyaletlerinden kaçan zenci kölelerin gizlice Kanada'ya geçmelerini sağlayan örgütteki rolünden dolayı "Gizli Tren Müfettişi" diye anılır.[33]

Öte yandan kadın dernekleri uluslararası planda eylemlerini barış için mücadele konusunda yoğunlaştırdılar. Bu, kadın derneklerinin 19. yüzyılın başından beri üzerinde durduğu, ama genellikle pek bilinmeyen bir yönünü oluşturur. Yalnızca kadınların üye olduğu ilk barış dernekleri

30 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 659-674.
31 *Aynı yerde*, s. 667.
32 *Aynı yerde*, s. 636.
33 *Aynı yerde*, s. 665, 666.

1820'de İngiltere'de, 1830'da da ABD'de kuruldu. Barış amaçlı ilk uluslararası kongre, 1848'de Brüksel'de toplandı. 1900'da, Bern'de Uluslararası Barış Bürosu kuruldu. Bu büroya çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren 200 dernek kayıtlıydı. Çoğunda ağırlıklı olarak kadınlar faaldi, kimi de salt kadınların oluşturduğu barış dernekleriydi. Barış için mücadele, yüzyıllar boyunca, kadın eylemlerinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.[34]

III. 19. Yüzyılda Feminist Hareket

19. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da ortaya çıkan halkçı feminizme orta sınıftan kadınlarla işçi kadınlar destek verdiler. Bu hareket, kadınların siyasal ve ekonomik haklarını savunuyor, bu haklarınsa ancak emekçilerin sosyalist bir toplum kurulması için verecekleri mücadelelerle kazanılacağı varsayımından yola çıkıyordu. Bu kurama göre, kadınların kurtuluşu doğrudan kendileri tarafından kazanılamazdı. Gerçi, Flora Tristan, Jeanne Deroin, Pauline Roland gibi kadınların *pratikleri* (praxis), kuramlarının bir hayli ilerisindeydi; çünkü, zaman zaman dönemin sosyalistlerinin şiddetle karşı koymalarına karşın, bu kadınlar, haklarını kazanmak için inatla savaşmışlardı. Ama, bundan gereken kuramsal sonucu çıkarmadılar: Kadınların kurtuluşu ancak kadınların eseri olabilirdi.

Bu düşünceyi o dönemde, ABD'de Fourierci bir falansterde yaşayan ve aşkıncı (transandalist) inanışta bir Amerikalı olan Margaret Fuller ortaya attı. Fuller feminizmin önde gelen savunucularından biriydi. 1847'de Fransa'ya gelmiş, George Sand'la buluşmuş ve 1848 Devrimi'nin ideallerini benimsemişti. Kadınların bağımsız bir kimlik kazanmak için mücadele etmeleri gerektiğine çok köklü bir inancı vardı.

34 *Aynı yerde*, s. 674, 675.

Çünkü ona göre "kadının erkeğe boyun eğişinin aşırı boyutlar kazanması, aşkı kurutmuş, evliliği köreltmiş ve cinsleri kendi gözlerinde erişmeleri gereken düzeye ulaşmaktan alıkoymuştu." Bu düşüncesi onu, kadınların kurtuluşunun ancak kendilerince sağlanabileceği sonucuna götürdü.[35] Bu, daha sonra gelişen ve bugüne değin canlılığını koruyan feminist hareketlerin habercisi olan çok önemli bir düşünceydi.

İngiltere'de kadın hakları için ilk feminist manifestoyu 1825'te William Thompson kaleme aldı. Bu manifesto her ne kadar onun imzasıyla yayınlandıysa da, Anne Wheeler'in düşüncelerinden esinlendiği, yazımının da ortaklaşa yapıldığı bilinmektedir. Burada, evli kadınların çıkarlarının kocalarının yetkileri aracılığıyla korunduğunu öne süren ünlü, "içkin çıkar" kuramına karşı çıkılıyor, ayrıca yazarlar, kadın nüfusunun en azından dörtte birinin ne kocaları, ne de babalarınca korundukları bir durumda yaşadıklarını ekliyorlardı. 1851 ve 1867'de İngiltere'de kadınların siyasal haklarını savunmak ve bu hakların önde gelen bir savunucusu olan John Stuart Mill'i parlamentoya seçtirebilmek için kadın dernekleri kuruldu.

1840'ta Londra'da toplanan Esaretin Kaldırılmasıyla İlgili Kongre'ye gelen Amerikalı kadın delegelerin, kongreye alınmamaları üzerine kapıldıkları öfke, onları 1848'de Elisabeth Cady Stanton ve Lucrecia Mott tarafından düzenlenen Seneca Falls Konvansiyonu'nu toplamaya götürdü. Böylece ABD'de de kadınların oy hakkı mücadelesi başladı.

Yine İngiltere'de cesur bir kadın, Josephine Butler, her kadın işçinin işten atılmasına yolaçabilen ve cinsel hastalıklarla mücadele adına yapılan zorunlu sağlık kontrolünün

35 S. Rowbotham, *a.g.e.*, s. 61.

kaldırılması için 15 yıldan fazla süreyle mücadele etti. 1880'de Avam Kamarası Butler'in yürüttüğü bu mücadeleye boyun eğdi ve talep edilen doğrultuda bir yasa değişikliği yaptı. Bundan sonra Butler, uluslararası düzeyde, resmî makamlarca denetlenen (yani onaylanan) genelevlerin kapatılması için bir federasyon kurdu.[36] Fransa'da genelevlerin kapatılması için 66 yıl daha mücadele vermek gerekecekti.

Aynı dönemde İsveç ve Almanya'da kadınlar, siyasal hakların elde edilmesinden çok, kadınların evlilik yaşamı ve aile içindeki durumlarının düzeltilmesiyle ilgiliydiler. Bu ülkelerdeki feministler, evlilik kurumunun değişmesi ya da ortadan kaldırılması, kadınlar için evlilik dışında çocuk sahibi olma hakkının tanınması, evlilik ilişkisi dışında yaşayan kadınlar ve çocuklarının korunmasına yönelik sosyal yasaların çıkarılması gibi, İngiliz ve Amerikan kadınlarının oy hakkı mücadeleleriyle hiç değilse başlangıçta pek bağlantılı olmayan talepler ileri sürmekteydiler.

Fransa'da da "kadın kavgası" adı verilen tartışmalar, yüzyılın ortalarında Jenny d'Héricourt ve Juliette Lambert gibi tanınmış feministlerle dönemin anti-feminist düşünürlerini (Auguste Comte, Michelet, Girardin, Proudhon) karşı karşıya getirdi. İmparatorluk rejimi 1868'de dernekleşme hakkını tanıdığından feministler yeniden haklarını elde etmek için biraraya geldiler: Maria Deraisme, Paule Minck, André Léo, Olympe Audouard, Noémie Reclus, Mme Jules Simon, feminist kulüpler ve dergiler kurarak çetin bir mücadeleye giriştiler. Bu kadınların çoğu, daha önce gördüğümüz gibi, Komün'e de katkıda bulunmuşlardı.

19. yüzyıl ortasında orta sınıf kadınlarının kendi kurtuluşları yolunda erkeklere değil, kadınlara seslenen feminizmini anlayabilmek için kadınların çıkardığı yayın organlarını

36 Charles Walter Clarke, *Taboo, the Story of the Pioneers of Social Hygiene*, Washington, Public Affairs Press, 1961.

izlemek gerekir. *Kadınların Gazetesi* (la Gazette des Femmes, 1836-1848) bir kadın hakları ve görevleri bildirisi yayınlamıştı. Burada özellikle kadınların kamu görevlerine (eğitim, posta) girebilmeleri savunuluyordu. 1869'da Léon Richer Kadın Hakları Derneği'ni (Ligue du Droit des Femmes) kurdu ve günümüzde hâlâ yayınlanmakta olan *Kadın Hakları* (Le Droit des Femmes) dergisini çıkarmaya başladı. Burada Maria Deraisme'in kaleminden feministler, kadınlar için çalışma yaşamı, evlilik ve ailede hak eşitliği talep ediyorlardı; ama 1904'e değin, rahiplerin kadın oyunu yönlendireceği düşüncesiyle siyasî hakları talep etmekten kaçındılar. Hubertine Auclert'in 1881'de kurduğu *Kadın Yurttaş* (la Citoyenne) adlı dergi ise özellikle siyasal haklar üzerinde durmaktaydı ve sufrajetlerin* ilk yayın organıydı. 1897'de de gazete yöneticileri sendikası üyelerinden Marguerite Durand *La Fronde* adlı, "sosyalistlere fazla burjuva, burjuvalara fazla devrimci, Parisliler'e fazla ciddî, taşralılara da fazla Parisli göründüğü için eleştirilen"[37] son derece feminist bir dergi çıkardı.

Kadınların her düzeyde eğitim kurumlarına alınmaya başlamaları, 19. yüzyıl feministlerinin elde ettiği en önemli kazanımlardan biriydi. Daha önce ilk öğrenime değinmiştik. Fransa'da feministler, kızların orta öğretime devam edebilmeleri için çetin bir savaş verdiler.[38] Üniversiteye kabul edilmeleri ise yüzyılın sonlarında ve yine erkeklerin inatla direnmelerine rağmen gerçekleşti. Örneğin, Edinburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne ilk kız öğrencilerin alınması öğrenci gösterilerine yolaçtı.[39] Fransa'da da öğrenciler, uzmanlık stajı yapmaya hak kazanan ilk kadın doktor olan Mme Ed-

* Oy hakkı savunucusu kadın militanlara verilen ad. (ç.n.)

37 Evelyne Sullerot, *Pressé Féminine*, Paris, A. Colin, 1963.

38 Madeleine Morey, "Les Origines de l'enseignement secondaire féminin", *Diplomées*, 1962, No. 43.

39 E. Boulding, *a.g.e.*, s. 648.

wars-Pilliet'nin portresini yakarak, bu hakkın verilişini protesto ettiler. Amerika'da ise kadınlar kendi üniversitelerini kurmayı yeğliyorlardı. 1865'te New York eyaletinde kadınlar için ilk Tıp Fakültesi açıldı.

19. yüzyılda pek çok kadın sanat dallarında (Fransa'da Rosa Bonheur, ABD'de Edmonia Lewis), edebiyatta (Fransa'da George Sand, İngiltere'de George Eliot), matematikte (Sophia Germain, Mary Somerville, Sonya Kovalesky), astronomide (Caroline Herschel sekiz yıldız, yedi nebülöz - samanyolu- keşfetmişti) ve çalışmalarını sonuçlandırmak için tehlikeli araştırmalara girişmekten çekinmedikleri bilimlerde (Eleanor Omerod dünya çapında bir veba uzmanı idi) vb. seçkin bir yer edindiler. Kuzey Amerika'da kadınlar özellikle toplum bilimleri ve toplumsal yenilikçilik alanında ön plana çıktılar. Harriet Martineau (1802-1876) yüzyılın ilk kadın toplumbilimcisiydi (*Amerika'da Toplum* [Society in America], 1868). Harriet Taylor (1807-1858), *İktisat Siyasetinin İlkeleri*'ni John Stuart Mill ile birlikte yazmış, ama kocası kitaba imzasını atmasını önlemişti.[40] Jane Addams (1860-1935) kadınların tüm toplum katında üstlendikleri sorumlulukların genişletilmesini sağladı. Lillian Wald Çocukları Koruma Bürosu'nu, Florence Kelley, Ulusal Tüketiciler Derneği'ni, Alice Hamilton sanayi tıbbını, Abbott kardeşler sosyal yardım mesleğini kurdular. Jane Addams'ın öncülüğünde tüm bu kadınlar, kadın sorununun çözümüyle, dünya barışının sağlanması arasında çok yakın bir bağ bulunduğunu ortaya koydular.[40]

19. yüzyılda feminizmin ortaya attığı bir başka temel düşünce de, tüm ülkelerin kadınlarının birleşmeleri ve haklarını kazanmak için yardımlaşmalarının gerekli olduğuydu. 1884'te, Fransız Hubertine Auclert kendisini Uluslararası Kadınlar Konseyi'nin (International Council of

40 *Aynı yerde*, s. 647.

Women - ICW) kuruluş çalışmalarına katılmaya davet eden Amerikalı feministlere şu yanıtı verdi: "Bir yüzyıl önce sizin yurttaşlarınızın İngiliz despotluğundan kurtulmak için Fransa'nın yardımını istemeleri gibi, biz de sizi yardıma çağırıyoruz. Lafayette ve askerlerinin sizin yardımınıza koştukları gibi siz de bizim yardımımıza koşmayacak mısınız?"[41] Fransa'da tüm öbür Latin ülkelerinde olduğu gibi, erkeklerin kadınların kurtuluşuna karşı takındıkları düşmanca tavra, bunu destekleyen Katolik Kilisesi'nin kararlı direnişi de eklenmekteydi. Daha liberal İngiliz ve Amerikan toplumlarının kadınları ise, hiç değilse kilisenin baskısıyla uğraşmak zorunda değildiler.

Uluslararası Kadın Konseyi'nin kuruluş toplantısı, 1888'de Washington'da yapıldı: 66 Amerikalı ve 8 Avrupalı kadın, burada yeni uluslararası örgütün amaçlarını saptadılar. 19. yüzyıl boyunca ortaya atılan çeşitli feminist talepler, kadının ezilişine son verecek bir eylem planı çerçevesinde birleştirildi. 1899'da Uluslararası Kadın Konseyi'nin Londra'da yapılan ikinci toplantısına, 11 örgüte üye 600.000 feministi temsil eden 5.000 kadın delege katıldı.[42] Kitle feminizminin ortaya çıktığı çağ, Kadın Enternasyonalleri'nden ilkinin kurulmasıyla kapanıyordu. Uluslararası Kadın Konseyi'nin Washington'daki kuruluş toplantısında, 19. yüzyıl başlarında Flora Tristan ve devrimci sosyalistlerin ortaya attıkları bir başka düşünce daha gündeme geldi. Fransız feministi Mme Avril de Sainte-Croix, "kadınların kurtuluşu erkeklerin de kurtulmasını sağlayacaktır"[43] temasını ortaya attı. Aynı konferansta Uluslararası Kadın Konseyi'ne bağlı feministler,

41 E. Hurwitz, "The International Sisterhood", Bridenthal ve Koonz, *Women in European History*, Boston, Houghton Mufflin, 1977, s. 327.

42 *A.g.e.*, s. 328 ve d.

43 *Aynı yerde*, s. 331.

barış, yardımlaşma, sanayi ilişkileri, meslekler, sosyal ve siyasal mücadeleler ve hapisane, hastane ve din kurumları gibi kurumlarda reform ile kadınların ilk, orta ve yüksek öğretim düzeylerinde eğitim görmesi vb.[44] sorunlarını ele aldılar. Bu çok geniş programı bir cümleyle özetlemek gerekirse, "İnsanı ilgilendiren hiçbir şey feminizme yabancı değildir" demek olasıdır.

44 *Aynı yerde.*

ALTINCI BÖLÜM

20. YÜZYILDA KADINLARIN DURUMU VE FEMİNİST HAREKET

20. yüzyıl başlarında Ortaçağ'dan beri geliştirilen birçok tema Batılı feministlerin bilincinde yer etmişti:

• Fransa'da 14. yüzyılda (Christine de Pisan), İngiltere'de 17. yüzyılda (Mary Astell) ve 18. yüzyılda (Mary Wollstonecraft) ortaya atılan, kadınla erkek arasındaki farkların doğadan değil, iki cinse verilen farklı eğitimden kaynaklandığı ve kızların eğitildikleri takdirde toplumca onlara yasaklanan tüm rolleri üstlenebilecekleri düşüncesi;

• 16. yüzyılda Fransa'da (Louise Labbé ve Marie de Gournay), 17. yüzyılda Hollanda'da (Anna Marie Van Schurman) ve İngiltere'de (Newcastle Düşesi), 18. yüzyılda Fransız Devrimi'nden önce ve Devrim sırasında orta sınıf ve halk kesiminden kadınlarca, 19. yüzyılda da hemen tüm Batılı feministlerce savunulan, kadının aile içinde "medenî yönden ölümü" ile ekonomik ve siyasal görevlerden dışlanmışlığının kabul edilemezliği;

• 17. yüzyılda İngiltere'de (Mary Tattle ve Joan Hit-Him-Home), 19. yüzyılda Saint-Simoncular ve yine aynı yüzyılda Uluslararası Kadın Konseyi feministlerince dile getirilen cinsel ilişkilerde geçerli olan çifte ahlâkın reddi;

• İngiliz Anna Wheeler ile Amerikalı Margaret Fuller'in savundukları, kadınların kurtuluşunun ancak kadınlar tarafından gerçekleştirilebileceği inancı;

• 19. yüzyılda Claire Demar ve Saint-Simoncular tarafından ortaya atılan kadının evlilik dışında da cinsel hazza

hakkı olduğu görüşü;

• 19. yüzyıl başında Fransız kadınlarının (Flora Tristan, Jeanne Deroin ve arkadaşları) savundukları kadının özgürleşmesinin, tüm emekçilerin özgürleşmesinden bağımsız olamayacağı düşüncesi;

• 19. yüzyıl başlarında yardımsever ve dinî derneklerin, 19. yüzyıl sonunda da feminist derneklerin, kadın haklarıyla barış için mücadele arasında kurdukları zorunlu bağ;

• 1870'te André Léo'nun dile getirdiği ve devrimci kadınların inancı olan demokrasinin "demokratlar kadınları yeterince hesaba katmadıkları için" iflas ettiği görüşü ve nihayet,

• Jane Adams ve Uluslararası Kadın Konseyi feministlerince ortaya atılan, kadınların mücadelelerini tüm toplumun gereksinmelerini karşılayacak biçimde genişletmeleri gereği.

Bu düşünceler sayısız kraliçe, prenses, burjuva, köylü, işçi, halktan, ya da yazar, sanatçı, bilim kadınının isyanı, direnişi ve yenilikçi girişimi ve yüzyıllar boyunca cinslerine karşı siyasal, ekonomik, askerî, dinî, sanatsal ve bilimsel yaşamda dikilen engelleri aşma cesaretini göstererek, kendilerine bir yer edinmek için verdikleri mücadele sayesinde kök salmıştır. Yenilikçi girişimlerin kimi zaman düşüncenin önünde gittiği, kimi zaman da düşünceyi izlediği bu ilginç tarih, kadınların tarihi, hep büyük bir suskunlukla geçiştirilmiştir. Bu durum, Batılı feministlerin 20. yüzyılın başından günümüze dek verdikleri mücadele için de sözkonusudur. Bugün bile sağcı olsun solcu olsun, basın ve yayın organları sessizlik perdesini araladıklarında feministlere ya saldırmakta, ya düşünce ve eylemlerini kaba alaylara konu etmekte yahut da kadınları küçük gören ve gizliden gizliye onları tabiyet ilişkileri içinde tutmak isteyen sözde feministlerin ikiyüzlü uyarılarına yer vermektedirler.

I. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Batı'da Kadınların Durumu ve Feminist Hareketler

1. I. Dünya Savaşı Öncesi Dönem - ICW - Uluslararası Kadın Konseyi, kadınların ekonomik, siyasal ve aileye ilişkin haklarını elde etmek için mücadeleyi sürdürdü. Her ülkede Uluslararası Kadın Konseyi'nin şubeleri kuruldu. Uluslararası toplantılar düzenli olarak yapıldı. Fransa'da Fransız Kadınları Ulusal Konseyi (CNFF, kuruluşu, Nisan, 1906), "kadınların eğitsel, toplumsal ve ahlâkî açıdan durumlarını düzeltmek için kurulan kırk kadar dernek ve hayır kuruluşunu biraraya getirmekteydi."[1]

Mme Corlieu'ye göre Uluslararası Kadın Konseyi'nin Fransa şubesine üye militanlar, komisyonlar oluşturarak kadınların toplumsal sorunlarının hepsini ele almaktaydılar. Bu komisyonlarda Jeanne Bouvier ve Coulmy gibi işçi kadınlarla Uzès Düşesi gibi aristokrat ve Avril de Saint-Croix, Cecile Brunswick, Maria Vérone gibi zengin burjuva kadınları yanyana çalışıyorlardı. Aynı şekilde, Katolik, Protestan, Yahudi ve Mason kadınlar birarada idiler. 1907'de çalışan evli kadının kazancını özgürce kullanabilmesini güvenceye alan, 1912'de, çocuklarını tanımayan erkekleri cezalandıran yasaların geçmesini sağladılar. Ayrıca, çocukların cam sanayiinde çalıştırılmasının önlenmesi ile kadınların yüksek devlet memurluklarına alınmasını (Sosyal Yardım Yüksek Konseyi, PTT, hapisaneler, Çalışma Bakanlığı Kadın İşleri Komitesi vb.) kabul ettirdiler. Evde çalışan kadınlar için asgarî ücret uygulaması, kadın ve erkek ilkokul öğretmenlerinin aynı ücreti almaları ve genelevlerin kapatılması için de aralıksız mücadele verdiler.[2]

1 Mme de Corlieu, Conférence sur le Conseil International des Femmes, Grenoble Üniversitesi Mezunu Kadınlar Derneği'nde verilen konferans, 7 Mart 1959.

2 *Aynı yerde.*

Bu örgütlerin desteğinde inanılmaz bir uğraş veren kadın ilkokul öğretmenleri, 10 yılın sonunda erkek meslektaşlarıyla eşit haklar elde edebilmeyi başardılar.[3]

Aynı dönemde (1904), ABD ve İngiltere'de ikinci bir uluslararası örgüt kuruldu: Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği (The International Woman Suffrage Alliance - IAW). Bu örgüt kadınlara oy hakkının tanınmasına karşı çıkan komitelerle mücadele ediyor, milliyetçiliklerin güçlenmeye başladığı bir dönemde, Enternasyonalci bir politika izliyordu. Kadınların oy hakkını savunmak üzere Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği'nin, çeşitli Batı toplumlarında şubeleri kuruldu. Aynı amaçla İngiltere'de Emmeline Pankhurst ve kızları tarafından kurulan başka bir dernek (Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği - Women's Social and Political Union) daha aşırı (cam kırma, bomba atma, yangın çıkarma, parlamento toplantılarını engelleme, açlık grevi, hatta intihar gibi) yöntemler kullanmaktaydı.[4] 1903'te, Finlandiya'da oy hakkı, tüm kadınlara tanındı.

Oy Hakkı Birliği ile Uluslararası Kadın Konseyi fuhuşu kınamak üzere güç birliğine gittiler. Uluslararası Kadın Konseyi'nin 1913 kongresinde İngiliz süfrajisti Millicent Garret Fawcett, fuhuşu, "erkeklerin parasal çıkarı için kadınların zorunlu köleliği" olarak nitelemişti.[5]

I. Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere gibi ülkelerde çok sayıda kadın, silah altına alınan erkeklerin yerine silah fabrikalarında işe alındı. Kadın ve erkek rolleri arasındaki farklar ve kutsal ev kadınlığı ilkesi unutulmuşa benziyordu... Kadınların işlerini gereği gibi yapabilmeleri için işyerlerinde kreşler açıldı. Burjuva kadınları da bilgi toplamak, ağır has-

3 A. Michel, G. Texier, *La Condition de la Française d'aujourd'hui*, Paris, Gonthier, 1964 (2 cilt).
4 Edith Hurwitz, *a.g.m.*
5 E. Hurwitz, *aynı yerde.*

taları tedavi etmek, kaybolanları bulmak ve tutuklulara destek olmak vb. için seferber oldular. Yine de kadınlar, barış için mücadeleyi ön planda tutmaktaydılar. Nitekim Uluslararası Kadın Konseyi'nin 1899'da kurulan Barış ve Uluslararası İlişkiler (Peace and International Relations) adını taşıyan en önemli komitesi, barışın sağlanması için uluslararası bir örgüt kurulmasını savundu.[6] I. Dünya Savaşı sırasında Uluslararası Kadın Konseyi'ne bağlı feministler Lahey'de uluslararası bir konferans düzenlediler: "Kendi hükümetlerince ve ülkelerinin basın organlarınca kınanmalarına karşın, Alman, İngiliz, Avusturya-Macaristan ve İtalyan kadınları, kadınların savaş nedeniyle çektikleri acıları ve baskıları lânetlemek üzere biraraya geldiler. Ülkelerinin birbirine yönelttiği düşmanlığa karşın, bu kadınlar birbirlerini kız kardeş olarak görüyor, birbirlerine yardımlaşma, sevgi ve barış önerisi sunuyorlardı. Konferans, İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a savaşa katılmayan Hollanda ve ABD gibi ülkelerin delegelerinden seçilmiş temsilciler göndererek, dünya kadınları adına onları barış yapmaya davet etti."[7]

Feministler, emekçi kadınların taleplerine de sahip çıkmaktaydılar. Uluslararası Kadın Konseyi, 1918'de Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti sözleşmesine, feministlerin birkaç kuşaktan beri savunageldikleri "eşit işe eşit ücret" ilkesini koydurmayı başardı.[8] Bir Fransız feministi, Mme Avril de Saint-Croix, Milletler Cemiyeti'nde dünyadaki tüm hükümet dışı kadın örgütlerinin temsilcisi olarak yeraldı.

Feministlerin barış ve sosyal yasalar cephesinde savaştıkları sırada,[9] işçi kadınlar da giderek militanlaşmaktaydılar: "1916'dan başlayarak silah fabrikalarında çalışan kadınların

6 E. Hurwitz, *aynı yerde.*
7 *Aynı yerde.*
8 *Aynı yerde.*
9 Hélène Brion, *La voie féministe* (H. Bouchardeau'nun girişiyle), Paris, Syros, 1978.

grevleri sıklaştı. Kadınlar hayat pahalılığına karşı önlemler alınmasını ve ücret artışı talep ediyorlardı... Haziran'da Paris bölgesindeki bu tip fabrikalarda 12.371 erkek, 29.965 kadın işçi, Paris dışında da 5.425 erkek ve 11.119 kadın işçi grevdeydi."[10] Bu işçi mücadeleleri sonunda kadınların ücretlerinde artış sağlandı.

2. İki Savaş Arası Dönem - I. Dünya Savaşı'ndan sonra kadınların oy hakkı 21 ülkede tanındı (Avusturya, İngiliz Doğu Afrikası, Kanada, Kırım, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Almanya, İngiltere, Macaristan, İzlanda, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya, Rodezya, Rusya, İsveç, Ukrayna, ABD). Bundan böyle, Uluslararası Kadın Konseyi ve Oy Hakkı Birliği gibi büyük feminist örgütler savaşın önlenmesi, kadınların ve kadın emekçilerin haklarının savunulması hedeflerine yöneldiler: Kadın işçilerin durumlarının düzeltilmesi, aile yardımları, iki cins için çalışma koşullarının eşitlenmesi, evlilik dışı çocukların korunması, evli kadının milliyetini ve soyadını koruma hakkı vb. Bu iki örgüt Cenevre'de kadın örgütlerini temsil eden komite bünyesinde birleştiler. Komite'ye ayrıca Barış ve Özgürlük İçin Kadın Birliği, İtidal İçin Hıristiyan Kadınlar Birliği, Dünya Genç Hıristiyan Kadınlar Derneği, Uluslararası Hemşireler Komitesi, Uluslararası Uyum İçin Kadın Birliği kuruluşları dahildi.[11] Bu komite, Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Örgütü nezdinde bir baskı grubu olarak etkinlik gösteriyor, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, barışın sağlanması, fuhuşun önlenmesi, çocukların sağlık ve yaşam koşullarının düzeltilmesi, gençlerin eğitimi, emekçilerin çalışma koşulları ve ücretleri konularında sonuç almayı hedefliyordu. Tüm çabalarına karşın feministler Milletler

10 *Les femmes et le travail du Moyen Age à nos jours*, Paris, la Courtille, 1975.

11 E. Hurwitz, *a.g.m.*

Cemiyeti'nin, evli kadının milliyetini koruması hakkını tanımasını sağlayamadılar.

Fransız Kadınları Ulusal Konseyi'ne bağlı kadınların mücadeleleri, o dönemin feminizmini anlayabilmek için iyi bir örnektir. Kadınlar Ulusal Konseyi'nin ilk hedeflerinden birisi 1918'de yenik düşen Almanlar'ın aşağılanmasını engellemeye yönelik çabalarla savaşı önlemekti. Çünkü feminist kadınlar, aşağılama girişimlerinin gelecekte, yapılanların öcünü almaya yönelik yeni bir savaşa yolaçabileceğini görüyorlardı. Bu amaçla, birkaç istisna dışında, Versailles Antlaşması'nın gözden geçirilmesi önerilerinin tümünü desteklediler. Üstelik bunu gemi azıya almış şoven bir ortamda yaptılar. Uluslararası ilişkilerde geliştirilmesi gereken yeni değerlerin, o güne değin devlet adamlarının izlediği siyasete damgasını vuran geleneksel değerlerden (ulusal şeref, şovenizm vb.) farklı olması gerektiğinin bilincindeydiler.

Fransız Kadınları Ulusal Konseyi'ne bağlı feministlerin görece başarılı oldukları bir alan kızların eğitimiydi (olgunluk sınavı, öğretmenliği mümkün kılan sınavlarda eşitliğin sağlanması); ayrıca kadınların iş bulması, daha iyi çalışma koşullarına kavuşması ve ücret eşitliği için çalıştılar.[12] Kadınların devlet memurluğuna girmesini sağladılar. 1927'de, iki yıllık bir mücadeleden sonra, PTT'de kadınlar, erkeklerle ücret eşitliğini elde ettiler. Kısa bir süre sonra aynı hak, kamu kesimi bankalarında ve orta öğretimde kazanıldı.[13] Öte yandan işçi ve memur kadınlar, dünya krizine bağlı olarak artan işsizlik karşısında kadınları eve gönderme ve evli kadınları devlet memuriyetine almamanın pekâlâ meşru görülebildiği bir ortamda, sonuna dek direnerek çalışma haklarını savundular.

Siyasal haklar konusunda ise Fransız feministleri çok ba-

12 Mme de Corlieu, *a.g.e.* konferans.
13 A. Michel, G. Texier, *a.g.e.*

şarılı olamadılar. Çünkü, Millet Meclisi'nden kadınlara oy hakkını tanıyan bir yasanın geçmesine karşın, Senato'da olsun, ülke genelinde olsun, bir yandan o sırada Fransa'da da örgütlenmeye başlayan Hitler özentisi gerici Katolikler'in, bir yandan da kadınlara oy hakkının verilmesiyle Kilise'nin seçimler üzerindeki ağırlığının artacağından korkan eski Mason artıklarının muhalefetiyle karşılaştılar.[14] 1936'da Léon Blum, hükümette dört kadına müsteşarlık verdi, ama kadınlara oy hakkını tanımayı reddetti.

Evlilik konusunda ilk önemli başarı, 1932'de bir yabancıyla evlenen Fransız kadınlarının milliyetlerini korumalarının kabul edilmesiyle sağlandı. 1938'de evlilik statüsünde yapılan mütevazi değişiklik, kocalara tanınan ayrıcalıkların çok geniş olması nedeniyle kadınları tatmin etmedi. Ama, Fransız kadınları, kocalarının onayı olmaksızın bir kimlik belgesi alabilme hakkını bile ilk kez bu değişiklikle kazandılar.[15]

1920'den beri Fransız feministi Nelly Roussel, cinsellikle doğurganlığın birbirinden ayrılması gerektiğini savunmaktaydı; "çok çocuklu kadınlar günü"nde doğurganlığa karşı "doğurma grevi"ne gidilmesi önerisini ortaya attı. Ama, parlamento, şoven baskılar altında, doğum kontrolünü yasaklayan ve isteyerek yapılan düşüklere uygulanan cezaları artıran 1920 yasasını kabul etti. Bir süre sonra Belçika, İtalya ve Almanya'da da benzer hükümler kabul edilecekti.[16]

Uluslararası Kadın Konseyi feministlerinin kadın haklarının geliştirilmesi için giriştikleri mücadeleye yön veren felsefe "kişiselcilik" (personalizm) idi. Bu felsefe araçsal nedenleri (ekonomik gerekçeler ya da ana ve karı olarak kadı-

14 Mme Corlieu, *a.g.e.*

15 *A.g.e.*

16 Conrad van Emde Boas, *La vie sexuelle en Europe*, Bulletin du Mouvement français pour le planning familial, No. 18, 1961.

nın işlevsel rolü) bir yana bırakıyor, kadının kişi olarak onurunu ön plana geçiriyordu. Bu anlamda onur, kadınları doğurganlıklarına indirgemenin yadsınması, tersine, onlara çok görülen siyasal ve ekonomik haklarından yararlanabilmeleri anlamını taşıyordu. Dönemin feministlerine göre kişiselcilik, "her aklı başında insanın kadınla erkek arasında ayırım yapmayı olduğu kadar, farklı sınıf ve ırklardan insanlar arasında ayırım gözetmeyi de reddetmesi sonucunu doğurmalı ya da farklı sınıf ve ırklardan insanlar arasında ayırım yapmamak, kadınlarla ilgili olarak da aynı tavrı benimsemeyi gerektirmeliydi."[17]

3. 1940'dan Önce SSCB'de Kadınların Kazanımları - Batılı feministlerin ekonomik, siyasal ve medenî haklarını elde etmek için didindikleri dönemde Rus kadınları erkeklerle yanyana kendilerine bunları sağlayacak olan 1917 Devrimi'nin hazırlıklarına katılmaktaydılar. Ama, bu kazanımların Rusya'daki yeni yönetimin onlara armağanı olduğunu düşünmek, hem kadınların Devrim'e katkılarını, hem de Devrim öncesinde eşitlik ve sosyal yasalar için verdikleri mücadeleleri yok saymak olur.

Gerçekten, 1907'de Alexandra Kollontai, Saint-Petersbourg'lu 200 kadını biraraya getiren ve kadınların doğum öncesi ve sonrasında çok ağır koşullar altında çalıştırılmalarının önlenmesini talep eden bir kulüp kurmuştu. Bolşevik Devrimi'nin ilk sosyal içerikli kararları, sağlık sigortasının oluşturulması, doğumdan önce ve sonra 16 hafta süreyle kadınlara parasız sağlık hizmeti sağlanması ve hamile kadınların işten çıkarılmasının yasaklanması ile ilgiliydi. Ayrıca, evlilik birliği içinde kocanın egemenliğine son verildi, mal varlığının yönetiminde taraflara eşit haklar tanındı, boşanma kolaylaştırıldı, evlilik içi ve dışında doğmuş çocukların du-

17 Mme Corlieu, *a.g.e.*

rumu eşitlendi.

Siyasî açıdan da kadınlara hak eşitliği tanındı. Ama, asıl önemlisi, büyükaristokratlardan en küçük işçiye kadar, Rus kadınlarının bu eşitlikçi yasaların vaadettiğinin ötesine giderek kadın ve erkek rollerini dönüştürmeleriydi. Daha Devrim öncesinde dokuma işçisi kadınlar 1917 Şubat'ında 90.000 kişinin katıldığı büyük bir grev başlatmış ve bu grev sırasında metalürji işçilerinin desteğiyle Duma'ya yürüyerek "ekmek" istemişlerdi. Devrim'i başlatan, bu eylem oldu.

Bolşevik Devrimi yapıldıktan sonra da kadınlar orduya katıldılar, Beyaz Ordu'ya karşı gerilla savaşında subay ve er olarak yeraldılar. Komünist Parti içinde bir kadınlar kolu (*Genotdel*) oluşturdular. Bu örgüt, açlığa karşı yürüttüğü savaş ve hükümete iç savaşta sağladığı desteğin yanı sıra, kadınları, kadın hakları için seferber ediyordu.

Aydınlar ve A. Kollontai, Lenin, Trotsky gibi siyasîler, ev işi ve çocukların eğitim işleri kadınların sırtında bir yük olarak kaldığı sürece, aile ve işle ilgili olarak kadınlara tanınan hak eşitliğinin, iki cinsi arasında sosyolojik anlamda eşitliği sağlamaya yetmeyeceğini kısa sürede anladılar... Böylece aileler için ortak hizmetler sağlayan komünler kurulması gündeme geldi. Ama, iktidar, iç savaştan sonra her çifte, yakın ilişkilerini geliştirebileceği büyüklükte bir ev sağlamak ve komünlerin ortak alt yapılarını geliştirmek yerine, önceliği üretkenliği arttırmaya verdi. Dönemin yöneticileri, kadınların durumundan çok, verimlilikle ilgiliydiler. Yavaş yavaş, kadınların kazanılmış hakları tırtıklanmaya, hatta geri alınmaya başladı. Fabrika yöneticileri çocuklu kadınların çalışmasını kolaylaştıracak kreş ve yuvalar kurmayı reddettiler... Bunda, her toplumsal katmandan Rus kadınının geçmişten gelen ezilişinden arta kalan yerleşik anti-feminist tutumların da payı vardı. Sonunda, kadınların gereksinimlerine eğilmek yerine, kadınlara ve aileye araçsal açıdan ba-

kış ağır bastı. 1929'da *Genotdel* örgütü dağıtıldı, ardından da 1930'da kabul edilen aile yasasıyla, geleneksel aile diriltildi. 1936'da, daha önce yasal olan kürtaj hakkı ile, evli olmayan kadının çocuğu için babadan malî destek talep etme hakkı ortadan kaldırıldı. Boşanma zor ve masraflı hale getirildi; eşcinsellik suç sayıldı. Stalinciler'e göre sosyalist bir toplum kurmak, aile içindeki geleneksel kadın ve erkek rollerine dönülmesini gerektiriyordu: Kadınlar çok sayıda çocuk doğurmaya ve plan hedeflerine ulaşılabilmesi için çok çalışmaya teşvik edildiler. Hâlâ tekrarlanmakta olan eşitlikçi söyleme karşın, kadınlardan, hem ailede, hem işte, hem de toplumda geleneksel yerlerinde kalmaları isteniyordu: Erkeklerin, ekonomik ve siyasal rollerdeki egemen konumlarını sarsmamalı, evişleriyle yetinmeli, ikincil konumlarına razı olmalıydılar. Ancak, kadınlara bu araçsal bakış açısı, SSCB'de faşist teoride olduğu gibi kuramlaştırılmadı: Sözünü ettiğimiz sınırlamalarla cinselliğin bastırılmasına, çok çocuklu ailelerin ve analığın yüceltilmesine karşın, Sovyetler Birliği'nde kadınlara eğitim, ücretli iş yoluyla ekonomik bağımsızlıklarını kazanma ve siyasete, kültürel hayata katılma olanakları kapatılmadı.

4. Faşist Toplumlarda Kadınlar - Faşist Almanya, İtalya ve İspanya gibi toplumlarda ise, tersine, kadını ailede kocaya ve çok çocuk doğurarak nasyonal-sosyalist devlete hizmet etmesi gereken aşağı bir yaratık olarak gören araçsal bakış açısı sistemleştirildi ve bir doktrin haline getirildi. Nazi Almanyası 3 K (çocuk, mutfak, kilise) sloganını benimsedi. Kamu işlerinde çalışan evli kadınları bir kararnameyle işten çıkaran ilk ülke Almanya oldu. Ayrıca, "genç kızları kültürden uzak tutmak için"[18] liselere ve karma okullara girmelerini yasaklamak ve onları iyi ev kadını olmaya hazırlayan okullara yöneltmek

18 Maria A. Macciocchi, *Eléments pour une analyse du fascisme*, Cilt 1, s. 193, Paris, Union Générale d'Edition, 1976.

üzere bir dizi önlem alındı. Olgunluk diploması alabilecek kadın oranı yüzde 10 olarak dondurulduu. Kadınların hekimlik mesleğini icra etmeleri yasaklandı. Nazi doktrinine göre "Kadın bir tür hayvandı. Aile, onun içinde yaşayabileceği tek doğal ortamdı ve cinsel yönden özgürlüğünü talep eden kadın, bir Yahudi, Zenci ve eşcinsel kadar soysuz bir yaratıktı. Feminizm, bir burjuva sapkınlığıydı; dünyanın doğal düzenini çiğnemekti. Naziler kadını dışlayan ve Ana'yı yücelten bir eşcinsel biraderler topluluğuydu."[19] İspanya'da da kadınlar, Franco döneminde, Cumhuriyet rejimi altında onlara tanınan tüm hakları (1931'de kazanılan oy hakkı, Katalonya'da kürtaj hakkı gibi) yitirdiler.

II. 20. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadınların Durumu ve Feminist Hareketler

1. Faşizme Direniş Dönemi - Kadınların desteği olmasaydı büyük güçler Avrupa'da faşist işgale hiçbir zaman son veremezlerdi. Kadınların anti-faşist savaşa katılımı iki biçimde gerçekleşti: Bir yandan düzenli ordulara ya da gerilla savaşlarına katıldılar, bir yandan da kitlesel biçimde savaş malzemesi üretiminde yeraldılar.

Nazi istilâsına karşı ülke topraklarının savunulmasında, özellikle iki mücadele yöntemini birleştirmeleri yönünden, Sovyet kadınlarının çabaları dikkat çekicidir. Kadınların bu mücadeledeki rolünü tek bir örnek bile açıklamaya yeter: 1941 Eylül'ünden 1944 Ocak ayına değin 900 gün süren Leningrad kuşatması sırasındaki katkıları. Bu kuşatma sırasında kadınlar, kentlilerin ve kadınların yapmaya hiç alışık olmadıkları çeşitli işlere katıldılar: 600 km uzunluğunda bir tanksavar hendeği kazdılar, kentin çevresini dikenli teller ve duvarlarla tahkim ettiler, banliyölerde barikatlar kurdular,

19 Macciocchi, *aynı yerde*, s. 195.

uçaksavar ve gerilla savaşlarına katıldılar, yoğun bombardımanların yolaçtığı yangınları söndürdüler, cephane fabrikalarında üretim yaptılar ve kenti terketmeyen, Naziler'in bombardıman ve abluka ile açlığa mahkûm ettiği 2.500.000 kişilik kent nüfusunu beslemek üzere, kent ortasında sebze yetiştirdiler.[20]

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra SSCB'de, Sovyet Kadınları Anti-faşist Komitesi kuruldu. Komite, 7 Eylül 1941'de yaptığı ilk toplantısında, tüm dünya kadınlarına seslenerek, onları faşistlere karşı savaş çabalarını birleştirmeye çağırdı. Tüm ülkelerin kadınları (İngiltere, ABD, Hindistan, Avusturya vb.) Sovyet kadınlarıyla dayanışma içinde, faşizme karşı kazanılacak zafere katkıda bulunma kararlılığını dile getirdiler.[21] Aynı şekilde "Sovyet kadınlarıyla, topraklarını işgal eden Naziler'e karşı Direnme Örgütü'ne girerek savaşan Orta ve Güney Avrupa ülkelerinin kadınları arasındaki ilk ilişkiler de bu sırada kuruldu. Pek çok Bulgar, Yugoslav, Polonya, Çek kadını, ya gerilla güçlerine ya da düzenli ordulara katılarak, silahlı çatışmaya girdiler."[22] Örneğin, SSCB'nin dışında, savaşı sürdüren tek düzenli Avrupa ordusu olan Tito'nun Partizanlar Cephesi ve Kurtuluş Ordusu'nda 100.000'den fazla kadın vardı.

Tüm Avrupa'da, kadınlar, anti-faşist mücadeleye katılarak ülkelerinin onurunu kurtardılar. Fransa'da Direnme Örgütü'ne katıldıkları için ölen üç kadın, komünist Danièle Casanova, Hıristiyan Berthie Albrecht ve sosyalist Suzanne Buisson, Direnme Örgütü'ne katılan değişik siyasî ve dinî inançtan binlerce kadının kahramanlığını simgelemektedir. Bazı kadınlar çalıştıkları fabrikalarda yeraltı örgütleri kurdular, başkaları posta kutusu görevi gördüler, istihbarat ile

20 *Le Siége de Léningrad*, Bibliothèque de Travail, 1966, No. 617.
21 *Women Today*, Moskova, Progress Pubiishers, 1975, s. 97.
22 *Aynı yerde*, s. 97.

bağlantı ajanı rolleri üstlendiler.[23] Toplama kamplarına gönderilenler, direnişi orada da sürdürdüler. Ravensbruck Toplama Kampı'na gönderilen 7.000 Fransız kadınından dörtte üçü siyasî tutukluydu.[24]

İtalya'da 1927'den 1943'e kadar süren faşist ideolojiyle "uzlaşma" döneminden sonra, kadınlar, başka ülkelerde olduğu kadar yaygın biçimde faşizme karşı çıktılar ve gerilla savaşına katıldılar: "İtalya'da 35.000 direnişçi kadın vardı; 70.000 kadın da özgürlük gönüllüleri bünyesindeki, kadınları koruma gruplarına katıldı. Bu ülkede, 4.653 kadın tutuklandı, işkence gördü ve mahkûm edildi. 623'ü kurşuna dizildi ya da çatışmalarda öldü. 2.750 kadın Almanya'daki toplama kamplarına götürüldü, 15 kadına da altın direniş madalyası verildi."[25]

İspanya'da, aralarında Eva Forest ve Lydia Falcone'un da bulunduğu binlerce kadın Franco'culuğa karşı mücadeleye katıldı; bazıları hapsedildi ve işkence gördü, başkaları, faşizmin kurbanlarıyla dayanışma örgütleri kurdular.[26] Nazi Almanya'sında bile Joan Kirchener, Eva Buch ve arkadaşları gibi cesur kadınlar vardı: Anti-nazi mücadeleye kahramanca katılan bu kadınlar, ele verildiler, yakalandılar ve Hitler'ciler tarafından idam edildiler.

İngiltere ve ABD'de erkeklerin uzak cephelerde savaşabilmeleri, silah fabrikalarında üretimi üstlenen kadınların seferberliği sayesinde mümkün olabildi.

Örneğin İngiltere, Batılı bir demokraside, örgütlü kadın seferberliğinin gerçekleştirildiği tek ülkeydi.[27] Gerçekten,

23 *Mille visages, un seul combat*, Simone Bertrand'ca derlenen tanıklıklar, Paris les Editieurs Français réunis, 1965 ve Ania Francos, *Il était des Femmes dans la Résistance*, Paris, Stock, 1978.
24 Germaine Tillon, *Ravensbruck*, Paris, Sevil, 1973.
25 M. A. Macciocchi, *a.g.e.*, s. 268.
26 Eva Forest, *Témoignage de lutte et de résistance*, Paris, Edition des femmes, 1977.
27 Evelyne Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin*, Paris, Gonthier, 1968.

1941'de Fransa cephesinin çökmesinden sonra, Çalışma Bakanlığı, kadınlar arasında yer yer erkeklerin silah altına alınmasına benzer, gerçek bir seferberlik başlattı. Bu seferberlik, gençlerden başlayarak, tüm yaş gruplarını kapsıyordu. Özel işverenlerin, Work Orders'ın (Çalışma Düzeni) denetimine giren yirmi ile otuz yaşlar arasındaki kadınları çalıştırmaları yasaklandı.[28] Çünkü bu kadınların silah fabrikalarında çalıştırılmaları öngörülmüştü. 1944'te sanayi ve bağlı hizmetlerle sivil savunmada çalışan kadınların sayısı 7.650.000'e ulaşmış, savaş öncesine göre 2 milyon artmıştı.[29] 1942'de "Kadın işgücüne talep o kadar artmıştı ki, kızların üniversiteye girişi sınırlandırıldı."[30] Eğitimi sürdürenler için, bir üst-yaş sınırı konuldu. Bu seferberliği gerçekleştirebilmek için, İngiliz kadınlarına olağandışı kolaylıklar (yarım gün çalışma, evde çalışma, kreş ve yuva vb.) sağlandı.

ABD'de Savaş İçin İşgücü Komisyonu adı altında oluşturulan kuruluş, 1942'de 4 milyon ek işgücü talep etmişti. Bunlar önce, işsiz erkekler arasından sağlandı. Ama, 1943'te tüm ülkede açılan radyo ve basın kampanyaları yoluyla Amerikalı kadınları da işe çağırmak gerekti. Burada da İngiltere'de olduğu gibi, kadınlara pek çok kolaylık sağlandı ve çalışan Amerikalı kadınların sayısı 1941 Mart'ında 10 milyondan, 1944 Ağustos'unda 18 milyona (16 milyonu tarımdışı, 2 milyonu da tarımda) yükseldi.[31]

2. Savaş-Sonrası Dönemde Kadınların Durumu (1945-1965) - II. Dünya Savaşı ertesinde cepheden kitleler halinde dönen erkeklerin sivil hayata geçiş sorunu gündeme geldi. Batı toplumlarında faşizme direnişleri ve üretime katılmaları nedeniyle kadınlara şükran borcunun dile getiril-

28 *Aynı yerde*, s. 186, 187 ve 188.
29 *Aynı yerde.*
30 *Aynı yerde.*
31 E. Sullerot, *a.g.e.*, s. 192 ve 193.

diğine tanık olunuyordu. Örneğin İngiliz Çalışma Bakanı, 1945 Aralık ayında, "Savaş sırasında kadınlar harikulâde şeyler yaptılar, şimdi de onların yardımına ihtiyacımız var"[32] demekteydi. Yine de kadınlardan asıl beklenen, terhis edilen erkeklere yeraçmak için, eve dönmeleriydi. Kadın işgücü, özellikle metalürji, kimya ve tarımda birden düştü. Kadınlar işlerini kaybetmemek için erkeklerden daha düşük ücretle çalışmayı kabullenmek zorunda kaldılar; ovsa savaş sırasında ücret farkları bir ölçüde azalmıştı. Daha önce dünya krizi sırasında evli kadının çalışmasını yasaklamak şeklinde ifade edilen önyargılar yeniden su yüzüne çıktı.. Ama, bu kez evli İngiliz kadınları bunlara karşı koydular.

ABD'de de, kadınların yuvaya geri dönmesi için geniş bir kampanya başlatıldı; çünkü terhis olan erkeklere iş piyasasında yeraçmak gerekiyordu. Ama, "Çalışan kadın sayısında beklenen hızda ve ölçüde bir azalma olmadı. Amerikalı kadınlar işlerinden vazgeçmek istemiyorlardı."[33] İşi bırakma eğilimi belki yalnızca orta sınıftan, doktora yapmış, serbest mesleklerde çalışan kadınlar arasında belirli bir yaygınlık gösterdi. Bir süre sonra, yeniden diriltilen ev kadını efsanesinin zevcelik, analık ve tüketicilik rollerinin kapana kıstırdığı bu orta sınıf kadınları "tanımlanması zor bir doyumsuzluk" hissetmeye başladılar.[34] İngiltere ve ABD'de kadınların çalışmasını kolaylaştırmak üzere kurulan kreş ve yuva gibi ortak tesislerin hepsi bu yıllarda kapandı.

İtalya'da, "ne faşizmden kurtuluş, ne de 1 Temmuz 1945 Anayasası'nda yeralan ve cinslerin eşitliğini öngören madde kadınlara armağan edilmişti."[35] Fransa'da, iktidar kadınların siyasal haklarını tanımak zorunda kaldı ama, pek çok Batılı

32 E. Sullerot, *aynı yerde*, s. 190.
33 E. Sullerot, *aynı yerde*, s. 197.
34 Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi*, e Yayınları, İstanbul, 1983. (ABD'de 1963'te *The Feminine Mystique* adı altında yayınlandı.)
35 M. A. Macciocchi, *a.g.e.*, s. 271.

ülkede aile hukuku daha eşitlikçi bir duruma getirilmişken, bu ülkede Napolyon Yasası hâlâ korunmaktaydı. Fransa, cinsiyetçi aile ve evlilik yasalarının değiştirilmesi gereken bir dönemde 15 yıl süre ile iki sömürge savaşı batağına battı (1945'ten, Cezayir Savaşı'nın bittiği 1962'ye kadar). Evli kadını, karı-kocanın mal varlığının idaresinde sözsahibi yapan sınırlı reform için 1965'i, çocuklar üzerinde babaya verilmiş olan velâyet hakkını karı-kocanın her ikisine de tanıyan değişiklik için de 1970'i beklemek gerekecekti.

Fransa'da, savaş sonrasında kadınlar kendilerini öncelikle anti-kolonyalist mücadele içinde bulduklarından, savaş öncesinin feminist hareketini yeniden oluşturacak zamanları olmadı.

Her sosyal kesimden nice zeki ve cesur kadın, Hindiçini ve Cezayir'de Fransız sömürgeciliğine başkaldıranlarla savaşmak yerine, onlarla karşılıklı görüşmenin yollarını bulmak için çaba harcadılar. Orta sınıftan olsun, işçi olsun, pek çok kadın, bu iki ülkeye açılan savaşlarda barışı sağlamak amacıyla büyük gösteriler ve grevler düzenlediler. Aydın ve gazeteci kadınlar, Hindiçini ve Cezayir halklarına yapılanlarla ilgili (Hindiçini'de Andrée Viollis, Madeleine Riffaut, Cezayir'de Germaine Tillion) gerçekleri gün ışığına çıkardılar, parlak kadın avukatlar (Madeleine Stibbe ve Gisèle Halimi gibi), mahkemeler önünde Cezayir milliyetçilerini savundular.

Madeleine Collas ve Madeleine Rébérioux işkence olaylarını saptadılar, Cezayir halkına uygulanan baskıları açıkladılar ve barış için uğraşan özel komiteler kurdular. Micheline Pouteau ve Jeanson şebekesinden arkadaşları Fransa'da FLN'nin (Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi) siyasî önderlerine yardım örgütleri kurdular. Önde gelen etnologlardan Germaine Tillion, işkenceye karşı çıktı, Cezayir'in az gelişmişliğine karşı başlatılan mücadeleyi örgütledi ve

Fransız hükümetinin önerisiyle, Alger kasba'sında* Cezayir kurtuluş savaşı şefleriyle ilk temasları kurmak gibi çok tehlikeli bir görevi üstlendi. Ne var ki, kadınların bu çeşitli eylemleri hep mutlak bir sessizlikle geçiştirildi. Basın, bu kadınlardan yalnızca, Dien Bien Phu'daki Fransız yaralılarına yardım eden Geneviève de Galard'ın kahramanlıklarını ön plana çıkardı. Kuşkusuz bunun temel nedeni de, erkeklerin, caniyane çılgınlıklarının yolaçtığı kötülükleri hafifletme rolünün, geleneksel olarak kadınlara verilegelmiş olmalarıydı. Buna karşılık basın, kadınların gerçeklerin ortaya çıkması uğruna ya da müzakerelerde yerine getirdikleri yapıcı rollerle ilgili bilgileri örtbas etmiş ve tarihe malolmalarını önlemiştir.

Yune de Simone de Beauvoir'ın 1947'de bugün bile güncelliğini koruyan *İkinci Cins*** (1949) adlı kitabını yazmasından bu yana, Fransız kadınları, sonunda haklarını kazanacakları umudunu hep canlı tutmuşlardır. Bu kitapta Simone de Beauvoir, inandırıcı bir biçimde, kadınların rollerini doğanın değil, yer yer kadınların kendilerinin de sürüp gitmesinden sorumlu oldukları bir dizi eskimiş önyargı, örf ve yasanın sınırladığı inancını savunmaktaydı. Kadınlara, kendilerini rahata kavuşturacağını ve toplumla bütünleştireceğini sandıkları, ama gerçekte onları ikincilliğe mahkûm eden evlilik kurumuna bağımlılıktan kurtulup, kadın onuruna sahip çıkmalarını öneriyordu. Kadınların onuruna seslenen bu varoluşçu çağrı, *İkinci Cins*'in çevrildiği dilleri konuşan (ABD, Japonya, vb.) her kıtadan ve her sosyal sınıftan kadına ulaştı. Bu kitap, Uluslararası Kadın Konseyi ve Fransız Kadınları Ulusal Konseyi'ne bağlı ilk feministlerin

* Kasba: Kuzey Afrika'da kent kalesi ve etrafındaki mahalleye verilen ad. (ç.n.)

** *Le Deuxième sexe*: Payel Yayınları tarafından *Kadın* adı altında yayınlandı. (ç.n.)

benimsediği kişiselci felsefe çizgisinde yeralıyordu. Simone de Beauvoir, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları için mutlaka bir meslek edinmeleri gerektiğini savunmaktaydı. Kadınların kurtuluşu hareketlerini başlatan Amerikalı ve Fransız kadınların feminist mücadelesi, Simone de Beauvoir'ın bu kitabından derinden etkilendi.

Sovyetler Birliği'nde de savaş sonrası dönemin resmî açıklamaları, edebiyatı ve filmleri, Nazi işgaline karşı verdikleri mücadele nedeniyle kadınlara saygı ifadeleriyle doludur. Öte yandan, 1955'de kürtaj, şüphesiz, gizli yapılan kürtaja son verebilmek için yeniden yasallaştırıldı. Ayrıca evli olmayan çocuklu kadınların hakları yeniden gündeme geldi. Bütün bunlara rağmen, bu ülkede kadınlar daima ana ve üretici olarak algılanıyor ve yüceltiliyordu. Başka bir deyişle, resmî söylemde kadına araçsal bakış açısı geçerliliğini korumaktaydı. Ancak, Batı ülkelerinden farklı olarak savaş sırasında milyonlarca erkeğin ölmesi sonucu, kadın emeğinden, herhangi bir rol ayrımı yapmaksızın yararlanmak, Sovyetler Birliği'nde bir zorunluluktu. Bu ülkede faal nüfus içindeki kadınların oranı başka ülkelerin hepsinden yüksekti (1960'ta yüzde 47) ve kadınlar geleneksel olarak erkeklerin egemenliği altındaki mesleklerde önemli hamleler gerçekleştirdiler. Örneğin 1960'ta doktorların yüzde 80'i, mühendislerin de 1/3'ü kadındı.[36]

Özetlemek gerekirse, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi yılda, Batı'nın ve Doğu'nun gelişmiş ülkelerinde hükümetler, kadınlara araçsal açıdan bakma eğilimini değiştirmediler: Toplumun varoluş nedeni kadınların gizli kalmış yeteneklerini geliştirmek değildi; tersine, kadınların varoluş nedeni, toplumun üretim ve yeniden üretim ihtiyaçlarına cevap vermekti. Savaş zamanı onları üretimde ve orduda kullanan

36 *Women Today*, Progress, Publishers, 1975, s. 37 ve d.

toplum, artık ihtiyacı kalmadığı dönemlerde onları gerisin geriye eve yollamakta hiç duraksamıyordu...

3. Feminizmin Yeniden Örgütlenme Dönemi (1965-1980) - A) Batı'da Cinsellikle Doğurganlığın Ayrıştırılması Kavgası - Kimya ve tıp tekniğinde gerçekleştirilen ilerlemeler, güvenilir doğum kontrolü araçlarının geliştirilmesine olanak verdi ve kadınlar binlerce yıldır özlemini çektikleri cinselliğin doğurganlıktan ayrılması yolundaki beklentilerini ilk kez uygulamaya koyabildiler. Simone de Beauvoir "kadınların kurtuluşu karınlarından başlayacak" diye yazmıştı. Böylece yeni tekniklerin sağladığı olanakların tüm kadınların hizmetine sunulması ve pek çok ülkede geçerli olan baskıcı yasaların ortadan kaldırılması için bir kavga verilmesi gündeme geldi.

Bu davanın öncüleri Kuzey Avrupa ve ABD'de ortaya çıktı. İlk doğum kontrolü kliniği Hollanda'da 1883'te açıldı. 19. yüzyıl sonunda ABD'de İrlandalı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Margaret Sanger, "doğum kontrolü"nün (birth control) yorulmaz bir savaşçısı idi. Önce kendi ülkesinin baskıcı yasaları ve önyargılarından korkmadığını gösterdi, sonra da doğum kontrolü hareketinin dünya çapında gelişebilmesi için, yılmadan Avrupa ve Uzak Doğu arasında mekik dokudu.[37] İngiltere'de Mary Stopes, İsveç'te Elise Ottesen-Jensen de öncülerdendi. Fransa'da Mme Weill-Hallé, 14 yıl süreyle korkunç bir mücadele verdi. Ona bu mücadelede çeşitli mesleklerden (hukukçu, hekim, gazeteci, sosyolog vb.), tüm sınıflardan, tüm siyasî ve dinî inançlardan kadınlar destek oldular. Nihayet, doğum kontrolünü yasallaştıran Neuwirth Yasası (1967) kabul edildi ve kadınlara araçsal bakış açısının egemen olması nedeniyle, bir yandan Katolik Kilisesi, bir yandan da Komünist Partisi'nin yukarı

37 Mme Weil-Hallé, Hommage à Margaret Sanger, *Bulletin du Mouvement français pour le planning familial*, 1961, No. 17.

kademelerinden gelen muhalefetin bu konudaki düşünceleri geri bıraktırdığı bir ülkede, kadınların gebeliklerini kendilerinin denetlemesi için verilen zor mücadele kazanıldı.

ABD'de eyaletlerin pek çoğunda doğum kontrolü yasallaştırılmıştı ve 1973'te doğurganlık yaşındaki çiftlerin çoğunluğu doğum kontrolü yöntemlerinden birini uygulamaktaydı. Yedi çiftten biri varolan yöntemlerin en etkinlerini kullanıyordu.[38] Fransa'da üç çiftten yaklaşık ikisi doğum kontrolü uyguluyordu. Ancak, bugüne değin yüzde 100 güvence sağlayan bir yöntem henüz bulunmadığından, cinsellikle doğurganlığın birbirinden tümüyle ayrılabilmesi için kadınların kürtaj hakkını da elde etmeleri gerekliydi. Bu konuda da İngiliz ve Amerikalı feministler, uzlaşmaz doğurganlık yanlıları ve "*bırakınız yaşasınlar*"* mücahitlerine karşı kürtaj kavgasını ilk başlatanlar oldular. İngiltere'de kürtaj hakkı 1967'de tanındı. Onu 1973'te ABD, 1975'te Fransa, 1978'de İtalya izledi. Son on beş yıl içinde çoğu Avrupa ülkesi kürtaja ilişkin yasakları fiilen ya da hukuken kaldırdı. Belçika, İspanya ve İrlanda, kürtajın sadece tıbbî gerekçeyle yapılabildiği ülkelerdi. Ancak, kürtajın serbest bırakılması, kürtaj olmak isteyen kadınlara malî kolaylık ve uygun sağlık koşullarında kürtaj yaptırma olanağının sağlanması anlamına gelmemektedir. Şimdilik yalnız ayrıcalıklı kadınların erişebildiği bu haktan tüm kadınların yararlanabilmesi için aşılması gereken daha pek çok engel bulunmaktadır. Liberal yasaların karşısında olanlar yenilgiyi kabul etmiş değiller; İngiltere ve Fransa'da yeni yasaların gözden geçirilmesini talep ediyorlar. ABD'de ise 1978'de kürtaj uygulayan 15 klinik, yangın çıkarma, saldırı, bombalanma gibi olaylara sahne oldu.[39]

38 *Peuples*, 1976, vol. 3, No. 4, s. 34.

* Kürtajın yasallaşmasına karşı olan "Laissez-les-vivre" örgütü. (ç.n.)

39 *The Spokeswomen*, 1978, cilt. 8, No. 10.

Gelişmiş ülkelerin hükümetleri kadınlara araçsal açıdan bakma eğilimini terketmediği sürece kürtaj kavgasına kapanmış gözüyle bakılamayacaktır. Ancak bu yolda ilk adımın, ABD'de Anayasa Mahkemesi'nin bazı eyaletlerdeki baskıcı kürtaj yasalarını, bireysel özgürlükler adına anayasaya aykırı bulduğu günden beri atılmış olduğu da açıktır.

B) 1965'ten Sonra Kadınların Kurtuluşu Hareketleri'nin Ortaya Çıkışı - 1960'ların sonlarına doğru, ABD, İngiltere, Fransa ve pek çok başka Avrupa ülkesinde, 1935-1945 arasında doğan, bir önceki kuşak gibi kendilerini anti-faşist ve anti-kolonyalist mücadelelerde tüketmemiş, annelerinden genellikle daha iyi eğitim görmüş yeni bir kuşak devreye girdi. Pek çoğu karma okullarda okumuş, üniversite eğitimi görmüştü. Bu kadınların kulakları, genç kızlıklarından beri, dünyanın her yerinde en yürekli insanların faşizmi yenmek için adına döğüştüğü, ABD'de siyahların ve başka yerlerde sömürge halklarının onurlarını kurtarmak için uğruna savaştığı, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı gibi ilkelerle doluydu. Bu genç ve okumuş kadınların, kimya ve tıp tekniklerinde gerçekleştirilen yeni buluşların cinsellik ve doğurganlığı ayrıştırmaya yaptıkları katkıya kayıtsız kalmaları; gündelik yaşamda cinsel bir nesne olarak algılanmayı; tecavüzün ağır cezayı gerektirmeyen bir suç olmasını; erkekler gibi meslek sahibiyken, ailede kendilerinden salt evişi beklenmesini, kısacası, kendilerine "*ikinci cins*"tenmiş gibi davranılmasını kabullenebilmeleri beklenebilir miydi? Kuzey Amerika ve Avrupa'da Kadın Hareketleri (Women's Movement) işte bu bağlamda ortaya çıktı. Bu kitapta, bu iki kıtada kurulan tüm kadın gruplarının eylemlerini anlatmak olanaksız olduğundan, Kadın Hareketleri'nin ABD ve Fransa'daki eylem ve teorilerinden birkaç çarpıcı örnek vermekle yetineceğiz.

ABD'de Betty Friedan, 1966'da NOW'u (National Organi-

sation of Women - Ulusal Kadın Örgütü) kurdu. Üç yıl önce yayınladığı *Kadınlığın Gizemi* adlı kitapta, ev kadınlarının "adı konamayan sıkıntısını" dile getirerek, iyi eğitim görmüş Amerikalı kadınların feminist duygularını uyandırmıştı. NOW özellikle evli ve çocuklu kadınları biraraya getirdi. 1971'de 10.000 üyesi olan bu kuruluş kendini belirli hedeflere ulaşmak için oluşmuş bir baskı grubu olarak tanımlamaktaydı. Bu hedefler arasında, ev kadınlarının sürekli eğitim yoluyla çalışma hayatına yeniden girmelerinin sağlanması, yani çalışma hakkı, kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret eşitliğinin sağlanması, aile hukukunun eşitlikçi bir temelde gözden geçirilmesi ve cinsiyetçi reklamlara son verilmesi vb. vardı. Felsefesi kişiselciydi: "NOW kadınların her şeyden önce insan oldukları düşüncesini benimser ve tüm diğer insanlar gibi yeteneklerinin geliştirilmesi için toplumun onlara fırsat tanımasını talep eder."[40] Kadınlar artık, kendilerine II. Dünya Savaşı sonundan beri, kitle iletişim araçları kanalından önerilmekte olan kültürün, vamp ya da fahişe rolünün karşıtında sunduğu tek rol olan zevce, anne, eğitici vb. rollerini kabullenmek istemiyorlardı.

1967'de genç ve evli olmayan kadınlar NOW'dan ayrılarak daha radikal Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nin (Women's Liberation Movement) çekirdek gruplarını kurdular. "Kadınların Kurtuluşu Hareketi" bir örgüt değil, bir harekettir; yapılanmış bir grup değildir... 'Küçük grup' militanların gözünde daha başlangıçtan itibaren hareketin, temelini, kadrosunu, felsefesini, hatta amacını oluşturmuştur. Bu küçük grupların oluşma nedenleri çok çeşitliydi. İşlevlerinin çeşitliliği ve belirli bir modele uymama, belirli bir amaç gütmeme eğilimlerini de bu çeşitlilik açıklamaktadır. Bunların temelinde, birleşmenin güç sağladığı ve ezilmişlerin biraraya

40 Rolande Ballorin, *Le nouveau féminisme américaine*, Denoël-Gonthier, 1972, s. 72.

gelmeden ezilmişliklerinin bilincine varma ve bunu aşma olanağını bulamayacakları düşüncesi yatar."[41]

Bu anlayış çerçevesinde, Joe Freeman, Ti-Grace Atkinson, Roxane Dunbar ve pek çok başka kadın başı çekmişlerdir. 1969 ve 1970'te "hareket duygulu ve heyecanlı bir tutkuyla kentten kente yayılacak ve artık canlılığını yitirmiş olan eski örgütleri harekete geçirecekti. Bu yeni solukla değişik eğilimler daha geniş bir Kadın Hareketi (Women's Movement) içinde birleşecek ve yeni bir kültürel ve felsefî görüş oluşturarak, siyasal bir baskı grubu gibi etkili olacaktı."[42] Baskı grubu olarak Kadınların Kurtuluşu Hareketi, federal ve yerel düzeyde hükümetler, kitle iletişim araçları, gazeteler, televizyon ağları ve üniversiteler katında eyleme geçerek, kadınlara ilişkin cinsiyetçi imgelerin değişmesi, iş ve ücret ayırımcılığının ortadan kalkması, kürtaj hakkının tanınması vb. için pek çok eylem yaptı. NOW ve Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nin elde ettiği en göz kamaştırıcı başarılardan birisi, ITT gibi büyük şirketlere karşı açtıkları davalar sonucunda, kadın işçilere, geçmişte ücret ayırımcılığı nedeniyle alamadıkları milyonlarca dolar paranın ödenmesini sağlamalarıydı.

Çok çeşitli biçimler (cins rolleri üzerine kitaplar ve gazeteler, ABD'deki ve dünyanın başka yerlerindeki kadın hareketleriyle ilgili bilgiler veren haber bültenleri vb.) alan yeni bir feminist edebiyatın ortaya çıkması da feminist kavgayı geliştirmek ve cinsiyetçiliği her karşılaşılan yerde teşhir etmek için benimsenen mücadele biçimlerinden biriydi. Bu tür feminist edebiyatın en ünlü örneği Kate Millett'in *Cinsel Politika*'sıydı. Daha sonra, tarih, sosyoloji, iktisat, antropoloji, edebiyat, dilbilim dallarında feminist araştırmalar o kadar hızla gelişti ki, kısa bir süre içinde ABD'de kadınlar

41 Rolande Ballorin, *a.g.e.*, s. 132, 133.
42 R. Ballorin, *aynı yerde*, s. 83.

üzerine ders verilmeyen, kadınlarla ilgili çok sayıda makale ve kitap yayınlanmayan ve cins rolleri, kadınlar ve gelişme üzerine araştırma merkezi bulunmayan (Women's Studies) üniversite kalmadı.

Avrupa'da Kadınların Kurtuluşu Hareketi (MLF - Mouvement de Libération des Femmes) ve daha genel olarak kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkışında, Amerikalı feministlerin örneği ne derece etkili oldu? Öyle görünüyor ki, bu örnek Avrupalılar üzerinde hem itici bir rol oynamış, hem de yol gösterici olmuştur, ama ABD'de olduğu gibi burada da kadınların durumlarından hoşnut olmamaları, örflerde ve kurumlarda varolan cinsiyetçiliğin bilincine varmaları ve bunları yoketmek istemeleri için gerekli sosyo-ekonomik, eğitsel ve psikolojik koşullar zaten vardı.

1968 Mayıs olayları Fransa'da üniversite gençliğinin düzene isyan duygusunun ne denli derin olduğunu su yüzüne çıkardı. Ama genç kadınların isyan etmek için erkeklerden çok daha fazla nedeni vardı. Fransa'da kadınların durumu özellikle kötüydü. Neuwirth Yasası kabul edilmişti, ama kürtaj hâlâ yasaktı ve gizli yapılan kürtajın tehlikeleri çok yüksekti; bir dizi mücadele sonucu çıkartılan tüm eşitlikçi yasalara karşın, kadınlar, iş, ücret, sorumluluk mevkiine gelebilme gibi açılardan hâlâ önemli ayrımcılıklarla karşı karşıyaydılar; cinsellik bastırılıyor, özellikle kitle iletişim araçlarının yaydığı cinsiyetçi imgeler onları tedirgin ediyordu; kadınlar ev ve işteki çifte rolleri altında eziliyorlardı. Bu açılardan Fransa ve Amerika'da durum aynıydı. Yerel farklılıklara karşın benzer koşullar aynı sonuçlara yolaçtı. 1968 Mayıs'ında Anne Tristan birkaç kadın arkadaşı ile birlikte Kadın-Erkek-Gelecek (Féminin, Masculin, Avenir-FMA) grubunu kurdu. Bu, önceleri o dönemin Sosyalist Partisi (Demokrat ve Sosyalist Sol Federasyonu) militanlarınca kurulmuş olan Demokratik Kadın Hareketi'nin resmî bir

kuruluşuydu.[43] Bir süre sonra Anne Tristan ve arkadaşları bu gruptan ayrıldılar ve başka kadınlarla birlikte *Partisans* dergisinin özel sayısını, [*Kadınların Kurtuluşu: Yıl Sıfır*- (Libération des femmes: année zero)] çıkardılar. Bu yayın, MLF felsefesinin özünü yansıtmaktaydı. Burada, "görünmez" evişi eleştirilmekte, Christine Delphy, kadınlarca aile içinde yerine getirilen bu işe dayanan ataerkil sistemi, kadınların ezilen ve sömürülen bir sınıf olmalarından sorumlu tutmaktaydı. Yer yer giriştikleri dikkat çekici eylemlerle, - 1970 Ağustos'unda Meçhul Asker Anıtı'na "meçhul askerin karısı" için bir çelenk bırakma girişimi gibi- kamuoyunu uyarmayı başardılar. Nisan 1971'de edebiyat dünyası ve beyaz perdenin yıldızlarıyla adı sanı bilinmeyen kadınları, kürtaj yaptırdıklarını açıklamak için biraraya getiren "343'ler Bildirisi", basının Hareket'le ilgilenmesine ve olayın uluslararası çapta yankı uyandırmasına yolaçtı.

Aynı günlerde binlerce feminist kadın ellerinde kürtaj hakkını talep eden pankartlarla Paris'in eski devrimci mahallelerinde gösteri yapıyorlardı. Bu mahallelerin kadınları göstericilere olumlu tepki vermiş, ama basın, genç MLF'in canlılığını ortaya koyan bu gösterileri es geçmişti. Ardından artık gözardı edilemeyecek iki gösteri daha yapıldı: Bunlardan ilki Mutualité'de (1972) 'kadınlara karşı işlenen suçları' kınamak üzere düzenlenen toplantıydı. Burada, her meslekten, her inançtan yüzlerce kadın anonim biçimde tanıklık etti. İkinci olarak da 1973 Haziran'ında Trône Fuarı açıldı. Burada feministler, çok eğlenceli skeçlerle kadının gündelik yaşamındaki ezilişinden sahneler sergilediler, ezilişi alaycı bir dille kınadılar. Nihayet 8 Mart 1974'te başkanlığını Simone de Beauvoir'ın yaptığı Kadınların Hakkı Derneği (Ligue du droit des femmes) kuruldu ve *Feminist Sorular* (Qu-

43 Bu tarihçe, Anne Tristan ve Annie de Pisan, *Histoires du MLF*, Paris, Calmann-Lévi, 1977'den alınmıştır.

estions Féministes) dergisi yayınlanmaya başladı.

Bütün bu girişimler çok sayıda küçük feminist grubun kurulmasını teşvik etti. Bu gruplar arasında yer yer görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, genelde hepsi kadınların kurtuluşu için çalışıyordu. Yine de sonradan Annie Cohen ve Annie de Pisan'ın desteğiyle Kadınların Hakkı Derneği'ni kuran Anne Tristan'ın girişimlerine gösterilen tepkilere değinmekte yarar vardır. Çünkü, bunlar, Latin ülkelerinde, Engizisyon ve Napolyon Yasası sayesinde düşünce ve isteklerini erkeklerinkine göre biçimlendirmeyi ve boyun eğmeyi öğrenmiş kadınlardan neler beklenebileceğini göstermek bakımından tipik davranışlardır: Tristan ve arkadaşlarına yöneltilen eleştiriler arasında, onları siyaset yapmamakla, burjuva sınıfından gelip onun çıkarlarını temsil etmekle, erkeklerin yanı sıra devrimci hareketlere girmemekle, dolayısıyla onların ebedî hizmetkârları olmamakla suçlayan görüşler vardı. Oysa Anne Tristan şunları yazmıştı: "*Bizim için hareket, kuşkusuz, esas olarak siyasî*'ydi; çünkü sömürüyü kökünde, yani kadınla erkek arasındaki ilişkide sorguya çekiyor ve bunu, her ortaya çıktığı durumda, yani her şeyden önce gündelik yaşamda yapıyordu. Biz, siyaset sözcüğünün gerçek anlamında, insan topluluğunun hayatı ve grup ilişkilerinin tümü üzerine düşünme anlamında siyaset yapıyorduk. Bu, erkeklerin anladığı anlamda siyasetten yani, iktidarı elinde bulunduran erkek azınlığının kendi içindeki iktidar mücadelesinden çok farklı bir siyaset mücadelesiydi. Kadınlar bu tür siyasete, haklı olarak "erkek işi" derler. Gerçekten de bu tür siyaset, kadınların sırtından, erkekler arasında yapılır."[44]

Kadınların kurtuluşu hareketlerinin oluşumunun üzerinden az-çok on yıl geçtikten sonra, kabaca bir bilanço çıkarmakta yarar var. Yapılanlar etkileyicidir. Feministler hemen

44 Anne Tristan ve Annie de Pisan, *a.g.e.*, s. 73.

her alanda yenilikçi olduklarını kanıtladılar. Yenilikçilik felsefî alanda olduğu kadar kadınların davranışları ve kadınlara karşı toplumsal davranışlarda da kendini gösterdi.

İdeoloji ve bilim alanında feministler eski siyasal ideolojilerin maskelerini düşürdüler ve onları eski mevzilerine geri püskürttüler. Gerçekten solda olsun, sağda olsun bu siyasetler, özel olan ile kamusalı birbirinden ayırmakta, kamu kesiminde önderliği erkeklere verirken, kadınları da özel alana hapsetmektedirler. Feministler bu ayırımın siyasal olduğunu ve temeldeki sömürü ilişkisini, kadınların erkeklere olan bağımlılığını gizlediğini ortaya koydular. Aileye hapsolmuş kadınlar, toplumun gereksindiği emek gücünü üretmekte ve yeniden üretmekte, toplumsa bu üretime karşılık onlara herhangi bir ödeme yapmamaktadır. Çünkü kadınların bu işi, iktisadî bir kategori olarak değil, "biyolojik karakterlerinin" sonucu olarak yerine getirdikleri kabul edilmektedir. Kapitalizm öncesi bir sistem olan ataerkil sistem kadınların aile içinde yerine getirdikleri bu, "gözle görünmeyen" üretime dayanmaktadır. Dolayısıyla feminist mücadele de bu düzeyde verilmeli, kadınlara, tâbî oldukları ilk sömürünün bu alanda, eviçi üretiminde gerçekleştirildiği ve ekonomi, kültür, siyaset alanlarında aşağı konumda bulunmalarının belirleyici nedeninin bu sömürü olduğu bilinci kazandırılmalıdır. Ataerkil sistem bölünmez bir bütün oluşturur.

Kadınlar, bu eviçi ekonomisine boyun eğmeyi kabul ettikleri sürece, kadınların kurtuluşu gerçekleşemez. Pek çok parlak feminist teorisyen bu doğrultudaki düşüncelerini kitaplar ve makalelerle açıkladılar. Bunların en tanınmışları Küba'da İsabel Larguia, İngiltere'de Margaret Benston, J. Gardiner, J. M. Bujra, S. Himmelweit ve Shcila Rowbotham, ABD'de Kate Millett ve Gloria Steinem, İspanya'da Lidia Falcone, İtalya'da Mariarosa Dalla Costa, Fransa'da Chris-

tine Delphy'dir.[45] Akademisyen feministler çok düzeyli dergiler yayınladılar: ABD'de *Signs, Journal of Sex Roles, Women's Studies Quarterly* ve *Feminist Studies*, İngiltere'de *Women's Studies, International Forum* ve *Change* dergisi, Fransa'da *Nouvelles Questions Féministes*, Kanada'da *Forum de recherches féministes.*

İktisatçı feministler tarafından erkeklerce geliştirilen iktisat biliminin kadınların piyasa dışında kalan üretimlerini tümüyle gözardı ettiğinin ortaya çıkarılması, insan ve toplum bilimlerinin hepsinin eleştirel bir gözle yeniden gözden geçirilmesine yolaçtı. Antropoloji, tarih, psikoloji, psikanaliz ve sosyolojinin önkabullerini (postulat) bu gözle ele alan feminist kadınlar, bu bilimleri, sözde bilimsel bir jargon kullanarak kadınlar aleyhine en yerleşik önyargıların taşıyıcılığını yapmakla eleştirdiler.[46]

"*Özel yaşam*" alanında, feminist kadınlar, özel yaşam ile kamu yaşamı, ideolojik savunu ile gündelik uygulama arasına duvar çekmeyi reddederek yenilikçi bir rol oynadılar. Batılı toplumların hepsinde derlenen istatistiklere göre evlilik ve çocuk doğurma eğilimleri düşmekte, boşanma, özellikle kadınlar tarafından talep edilen boşanma ise artmaktadır. Bunun anlamı artık kadınların annelerinin döneminde olduğu gibi kendilerini evliliğin kucağına atmak istemedikleridir. Yine aynı istatistikler, eğitim düzeyi yükseldikçe kadınlar arasında evlenme eğiliminin düştüğünü, boşanma eğiliminin ise arttığını ortaya koymakta. Serbest birlik ve tek ebeveynli aile, aşk hayatının yalnız farklı cinsiyetten insanlar arasındaki (heteroseksüel) ilişkilerle sınırlandırılmasıyla yetinmeme, feministlerin hem yazılarında hem de gündelik

45 Christine Delphy, *L'ennemi principal, Libération des femmes, Année zéro*, Partisans, 1970, s. 54-55.

46 Bkz. *Les Femmes dans la société marchande*, Paris, PUF, 1978 ve *Femmes, sexisme et société*, Paris, PUF, 1977.

yaşamlarında geleneksel evliliğe alternatif olarak önerdikleri çözümlerden bazıları. Feministler, düşünce alanında gerçekleştirdikleri devrimin yanı sıra, örflerde de bir devrim önermekteler; ama feministlerin önerileriyle erkeklerce ön plana çıkarılan (ve feministlere yakıştırılan) "cinsel devrim" çok farklı şeylerdir.

Kültür alanında ise kadınlar, kadının edebiyatta, kitle iletişim araçlarında, reklamlarda sunuluş biçimi ile imgelerdeki cinsiyetçiliğin peşini bırakmıyorlar. Fransa'da cinsiyetçiliğe karşı yasanın, feminist derneklere, kadın onurunu zedeleyen her durumda (saldırı, ayırımcılık, imgeler vb.) davaya müdahil olabilme hakkının tanınmasıyla tamamlanmasını talep ediyorlar. Her yerde kadınlar feminist düşünceleri yaymak için yayınevleri kuruyorlar: Fransa'da Editions Tierce, İngiltere'de Virago, ABD'de Florence Howe'un yönettiği The Feminist Press, İspanya'da Ediciones de Feminismo, Portekiz'de Das Mulheres, Hollanda'da Sara, Batı Almanya'da Frauenoffensive ve Come out, bu yayınevlerinden birkaçı... Tüm bu yayınevleri bugüne değin etkileyici sayıda feminist yayın yapmış durumdalar.

ABD'de okul kitaplarını yeniden yazıyorlar; hemen her yerde cins rollerine ilişkin imgeleri değiştirmek için çocuklara yönelik resimli kitaplar gözden geçiriliyor vb. Hemen her ülkede feminist dergi ve magazinler yayınlanıyor: Kanada'da *La Vie en Rose*, ABD'de *MS Magazine* ve *Off our Backs*, Belçika'da *Les Cahiers du Grif*, İtalya'da *Donna* ve *Isis International Women's Journal*, Fransa'da *Pénéllope* ve *Paris-Féministe*, İspanya'da *La Mujer féminista* ve *Mujeres del Sur*, Batı Almanya'da Alice Schwarzer'in çıkardığı *Emma* ve *Courage* vb. 1975'te Amerikalı bir mimar, Fran Hosken, kadınlarla ilgili dünya çapında, vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olan *WIN News* (Women's International Network - *Uluslararası Kadın Ağı*) bültenini çıkarmaya başladı. Dahası, er-

keklerin uyguladığı sansüre karşın, kadın dergileri de feminist yayınlarla rekabet edebilmek için iyi feminist yazılar yayınlamak zorunda kaldılar (Örneğin Fransa'da *Femmes Pratiques* ve *Marie-Claire*'de olduğu gibi).

Tiyatro, sinema, kabare gibi gösteri dallarında kadın yönetmenler, geleneksel kadın ve erkek rollerini çok zekice ve inceden inceye alaya alarak işlediler. Artık günümüzde cinsiyetçi ataerkil kültürün yanı sıra, bir de cinsiyetçiliğe karşı (anti-seksist) bir yeni kültürün varolduğu rahatlıkla söylenebilir.

Geleneksel anlamda *siyasal yaşama katılma alanında*, Belçikalı, İsrailli ve Japon kadınlar, siyasî partiler kurarak yenilik yaptılar (Belçika'da *Birleşik Feminist Parti*, Japonya'da *Japonya Kadınlar Partisi*). Choisir (Seçmek) Derneği üyesi Fransız kadınlar 1978 milletvekili seçimlerinde feminist adaylar gösterdiler.[47] Feminist partilerin olmadığı yerlerde de kadınlar, geleneksel siyasal organlar üzerinde baskı yöntemini kullanan güçlü baskı grupları kurdular. Kadınların siyasal yaşamda artan etkilerini şu gazete manşetlerinden daha iyi ne anlatabiir: "İspanya'da polis ilk kez kadınların Madrid'te düzenlediği bir gösteriyi dağıttı" (17 Ocak 1976); "İtalya'da kürtaj tartışmaları siyasî bunalımın arka planını oluşturuyor" (3 Şubat 1976); "Hollanda'da kürtaj sorunu yeni hükümetin kurulmasını engelliyor" (21 Ağustos 1977); "İrlanda'da ücret eşitliği yasası nedeniyle koalisyon hükümeti dağılma tehlikesiyle karşı karşıya" (23 Ocak 1976) vb. 90'lı yılların başında kadınların kürtaj hakkı hâlâ siyaset gündeminden çıkmadı ve feministler bu kazanılmış hakkı korumak için çetin bir mücadele vermek zorundalar.

47 "Seçmek", Fransa'da kürtaj hakkı ile ilgili olarak kurulmuş bir dernekti. (ç.n.) Bu derneğin gösterdiği adayların pogramı, *Le Programme Commun des femmes* adı altında yayınlandı ve kadınlar arasında çok etkili oldu. (Paris, Grasset, 1978.)

Çalışma hayatına girme ve ücret eşitliği alanında, mücadelelerde başı hep beyaz ya da mavi yakalı çalışan kadınlar çekmekte ve bunalım döneminde tehdit edilen çalışma haklarını korumak, ABD ve Avrupa'da feministlerin artan baskısıyla kabul edilen çeşitli eşitlikçi yasalara uyulmasını sağlamak (eşit işe eşit ücret gibi) için sendikalar içinde ya da dışında hareket etmekteler. ABD'de feministler, iki cinse her konuda eşitlik tanıyan Anayasa değişikliğinin *-Eşit Haklar Değişikliği* (Equal Rights Amandement, ERA)- 38 eyalette onaylanması için çok çetin bir kavga verdiler.

Kültür alanından sonra kadınların kurtuluşu hareketlerinin günümüze değin en faal ve etkin oldukları bir alan da *cinsel baskı ve kadınlara uygulanan şiddet*'e karşı yürütülen mücadelelerdir. Fransa, İtalya, Batı Almanya ve bazı ABD eyaletlerinde yasal kürtajın yasak olması önemli yürüyüş, gösteri ve en ünlüsü 1972 sonbaharında Bobigny'de açılan Marie-Claire Chevalier ve annesi aleyhine dava[48] gibi bir dizi davanın konusu oldu. Kürtaj savaşından sonra sıra, çoğu ülkede ağır bir suç sayılmayan tecavüze geldi. Avukatların yardımıyla feministler, tecavüzün kadınlara karşı işlenen bir ağır suç sayılması, ırzına geçilen kadının izin vermesi halinde, dava tutanaklarının kamuoyuna açıklanması ve çoğu durumda yapılageldiği gibi, tecavüz edilen kadının sanık iskemlesine oturtulmaması için yasa taslakları hazırlayıp, meclislere sundular. San Fransisco'dan Brüksel'e kadar pek çok yerde yapılan sayısız toplantı ve gösteri, feministlerin tecavüz konusunda ne kadar duyarlı olduklarını gösterdi. Bu konuda kamuoyunun ilgisini çeken davalar açıldı: Anne Tonglet ve Arcelli'ye tecavüz edenler hakkında dava açılmasına karar verilince binlerce feminist 1978 baharında

48 Gisèle Halimi'nin başkanı olduğu Choisir Derneği'nce yayınlanan, *Avortement: une loi en procès, l'affaire de Bobigny,* Paris, Gallimard, 1973. (S. de Beauvoir'in önsözüyle).

davanın görüleceğiAix-en Provence'ta toplandı. Bu toplantı sırasında, aralarında Gisèle Halimi'nin de bulunduğu avukatlara ve feministlere yöneltilen saldırılar bu konuda kesin bir başarı elde edilene değin daha çok uzun bir yol katedilmesi gerektiğini ortaya koydu.[49]

Doğum kontrolü ve kürtaj haklarını savunmak yoluyla cinsellikle doğurganlığın birbirinden ayrılması gerektiğini öne sürerek olsun, kadınlara tecavüz edilmesine karşı çıkarak olsun, feministler aynı zamanda cinsel haz hakkını gündeme getirmekteydiler. Ama bu hakkı savunabilmek için erkeklerin kadın cinselliği konusunda yarattıkları çarpık imgeyi değiştirmek ve mitosları kırmak, heteroseksüel ilişkiler ya da kadın cinselliğinin ölçütü yapılmış olan vajinal orgazm efsanesinin alternatifleri olduğunu göstermek,[50] dolayısıyla her iki cins için eşcinselliğe uygulanan baskılara son verilmesini talep etmek gerekiyordu.

Dünyanın her yerinde bugün hâlâ kocaları tarafından dövülen, ama şikâyet etmeye cesaret edemeyen, dolayısıyla kamu görevlilerinin korumasını talep etmeyen binlerce kadın var. Bu kadınlara yardım elini uzatan feministler, "dövülmüş kadınlar için sığınaklar" kurarak, dayaktan kurtulmalarına ve feministlerin dostluğu sayesinde kendilerine yeniden güven kazanmalarına olanak sağladılar. Hemen her yerde, ABD'de, İngiltere'de, Fransa'da, Federal Almanya'da dayak yiyen kadınların sığınacağı evlerin yanı sıra, telefonla yardım istemelerini sağlayan ağlar (örneğin Fransa'da *SOS, Dayak Yemiş Kadınlar)* kuruldu. Böylece, feministler, moral ve fizik açıdan en aciz durumdaki kadınların sorunlarına da

49 Gisèle Halimi (Association Choisir), *Viol, le procès d'Aix*, Gallimard, 1978 ("idées" dizisi).

50 Alicé Schwarzer, *La petite différence et ses grandes conséquences*, Paris, Les Editions des Femmes, 1977. (Almanya'da basılışı 1975).

kayıtsız kalmadıklarını ortaya koydular.

Aydın erkeklerin ifade özgürlüğü ve sansürün reddi konusunda yarattıkları korku ortamı, genellikle kadınların kendi kendilerine duydukları saygıyı yitirmelerine yolaçan imgelere dayalı porno yayınlara ve reklamlara karşı çıkmaya cesaret edememelerine yolaçmaktadır. Oysa bu ünlü "ifade özgürlüğü" gerçekte yalnız, kitle iletişim araçlarında karar alma konumunda ve feministlerin isyancı söylemini istedikleri gibi sansür etme hakkına sahip olan erkeklerin kurduğu, kadınların erkeklere değil, tersine erkeklerin kadınlara uyguladıkları gündelik baskı ve şiddete dayalı iktidar sisteminin bir parçasıdır. Bu yüzden feministlerin, erkeklerin uyguladığı "ifade özgürlüğü" şantajıyla cesaretlerini yitirmemeleri gerek. Nitekim, Fransa'da Kadınların Hakkı Ligi'ne bağlı feministler birçok sinemada gösterilen ve bir erkeğin her türlü sadistçe kaprisine hiç itiraz etmeden boyun eğen bir kadın kahramanı konu alan bir filme karşı bir gösteri düzenlediler. Bu konuda, bir gazetecinin yazdığı şu yargıyı paylaşıyorlardı: "Kurbanına eziyet etmekten haz duyan cellâdı ya da kölesine işkence eden efendiyi, güzel cümleler ya da güzel imgelerle yüceltmek, her tür ırkçılığa, faşizme ve vahşete yolaçmak olur. Buna karşı savunabileceğimiz bir tek ilke vardır: Başkalarına ve kendinize saygı duymak."[51] ABD'de ve Alice Schwarzer'in çabalarıyla Batı Almanya'da feministler, porno yayınlar basan yayınevlerine karşı davalar açtılar. Böyle hareket etmeleri kadınların istekleri doğrultusundaydı. Örneğin Fransa'da, yakın dönemde bir dergi için yapılan kamuoyu araştırması, kadınların yüzde 63'ünün "porno yayınların" kadınların özgürleşmesi üzerinde olumsuz etki yaptığını düşündüklerini ortaya çıkardı.[52]

Tüm ülkelerdeki çağdaş feministlerin çeşitli eylem ve et-

51 Jean-Louis Tallenay, *Histoires du MLF* içinde, *a.g.e.*, s. 186.
52 *Femmes Pratiques* dergisi, Ekim 1978.

kinliklerine yön veren inanç, çoğu zaman açıkça ifade edilmese de, esas olarak kişiselcilikten kaynaklanan kadın onuruna saygı düşüncesidir. Belki de kazanılan somut başarıların ya da uğranılan zorunlu yenilgilerin ötesinde, feministlerin son on yıllık mücadelesinin en önemli katkısı bu olmuştur. Kadınların, kendi kendilerini, tüm yeteneklerini (cinsel, duygusal, ahlâkî, siyasî ve düşünsel alanlardaki) geliştirme hakkına sahip insanlar olarak algılamaları, erkeklerin geleneksel olarak onlara kabul ettiregeldikleri sınırlamaları reddetmeleri, yüzyıllar boyunca örflerin, yasaların, dinlerin, erkeklerce geliştirilen felsefelerin etkisiyle kendilerini hep eş, anne ve gündelik ihtiyaçları karşılayan üretici rolünde görmeye koşullandırılan, dolayısıyla bir türlü özgür ve yaratıcı bireyler olarak algılayamayan kadınlar açısından büyük bir devrim sayılır. Kuşkusuz bu, kadınların eş ve anne olmayı yadsıyacakları anlamına gelmez; ama, onlara benimsetilen "kadınlık" imgeleri nedeniyle başka rolleri reddedip, salt bunlarla yetinmelerinin yanlışlığını gösterir. Kadınların kurtuluşu hareketlerinin çabaları sonucudur ki, bu kişiselci anlayış ilk kez, hemen her toplumda ve her toplumsal kesimde çok sayıda kadın tarafından benimsenebilmiştir. Bu anlayışın, tüm ülkelerin feministlerince paylaşılması nedeniyle de feministler ulusal sınırların ötesinden birbirleriyle anlaşabilmekte, dayanışma ve yardımlaşma ağları oluşturabilmektedirler. Bu dayanışma, kürtaj hakkı, tecavüz ve kadınlara uygulanan şiddet gibi sorunlar çerçevesinde başlatılan tüm kavgalarda gündeme geliyor. Eğer, feministleri, örtük bile olsa böyle bir ortak felsefe birbirlerine yaklaştırmasaydı, aralarında bir dayanışma oluşabilmesi düşünülebilir miydi? Kuşkusuz, halen feminist anlayışta daha pek çok boşluk var ve kendilerine feminist diyen kadınlar da her zaman kendi içlerinde tutarlı değiller.

Örneğin, kurtuluşu sosyalist bir devrimden ve onu yapan

erkeklerden bekleyen feministlerin pek tutarlı oldukları söylenemez. Ama, insanlara, kurtuluşlarını sağlamak için kendileri didinmek yerine bunu başkalarından beklemek hep daha kolay görünmüştür. Feministlerin çoğu sosyalizme karşı değildir. Ancak, sosyalizmin kadınların kurtuluşunun yeterli koşulu olmadığını düşünmektedirler. Kimi feministler de evişi karşılığında bir ücret talep etmekteler. Ne var ki, böyle bir çözümün kadınları aileye daha da bağımlı kılacağı açıktır. Asıl sorun, erkekleri de evişine katmak ve kadınları geleneksel eviçi rollerinin dışında roller üstlenmeye yöneltebilmektir.[53] Burada feministler arasındaki görüş ayrılıklarından yalnız birkaçına değinmek durumundayız.

Bu ayrılıklara karşın feministler arasında sınırlar ötesi görüş yakınlaşmaları ağır basmaktadır. Bunu kanıtlamak için belki de, 1976'da Brüksel'de toplanan ve dünya basını önünde kadınların uğradıkları çeşitli baskıları sergileyen, Kadınlara Karşı İşlenen Suçlarla İlgili Uluslararası Mahkeme gibi bir uluslararası gösteriye değinmek yeterlidir.

4. 1945'ten Bu Yana Doğu Ülkelerinde Kadınların Durumu - II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana Doğu'nun sosyalist ülkelerinde kadınlar geleneksel olarak "erkek mesleği" denilenler de dahil olmak üzere tüm mesleklerde başarılı olabileceklerini göstermekte devam ediyorlar. Bunun en çarpıcı örneği mühendislik dalı: Doğu ülkelerinde kadınlar bu meslekte çalışanların üçte birini oluşturuyor.

Batı ülkelerinde ise oranları hâlâ çok düşük. Öte yandan özellikle Amerikalılar'ın gıpta edeceği sosyal yasalar, gebe kadınlara çalışmadıkları süre içinde ücretlerinin tamamını aldıkları doğum iznini sağlamış durumda; ayrıca, gebelik nedeniyle işten çıkarma, bu ülkelerde yasak.

Nihayet, faal nüfus içinde kadınların oranı yeryüzünün en

53 Analık ücreti ile ilgili tartışmalar için bkz. *Les femmes dans la société marchande, a.g.e.*

yüksek düzeylerinden birisi (SSCB'de 1974'te bu oran yüzde 51 idi).

Ancak bu olguları bir yana bırakırsak, Doğu ülkelerinde kadınların durumunun, Batı ülkelerindekinden köklü biçimde ayrılmadığını görmekteyiz. Örneğin SSCB'de:

a) Meslek ıskalasında iyi kazanç getiren, sorumluluğu yüksek mesleklere doğru tırmandıkça, kadınların oranı düşmekte;

b) Kadınların aldığı ortalama ücret, erkeklerinkinin yaklaşık yüzde 65'ini oluşturuyor. ABD'de ise bu oran yüzde 60;[54]

c) Doğum kontrolü yöntemleri Batı'daki kadar yaygın biçimde uygulanmıyor; bir Sovyet demografının yaptığı araştırma, kürtajın aile planlamasında en sık başvurulan yöntemlerden biri olduğunu ortaya çıkarmış durumda;[55]

d) Çocuk bakımı ve ev işlerinin ev dışında yapılmasını sağlayan ortak tesisler (çamaşırhane, lokanta vb.) ihtiyacı karşılamaktan çok uzak. Örneğin Fransa'da 3-4 yaş çocuklarının yüzde 70'i, 4-5 yaş çocuklarının yüzde 92'si, 5-6 yaş çocuklarının da yüzde 98'i ana okuluna gitmekte iken, SSCB'de bu oranlar tüm yaş gruplarında ancak üçte bir düzeyinde kalıyor;[56]

e) Nihayet, Batı'da olduğu gibi Sovyet kadınları da ev işi ve meslekî çalışma nedeniyle çifte rol altında ezilmekteler. SSCB'nin çeşitli bölgelerinde yapılan zaman-bütçe anketleri, alışveriş dışındaki ev işlerine ayrılan zaman iş saatlerine eklendiğinde, Sovyet kadınlarının erkeklerden günde ortalama

54 Gail W. Lapidus ve Karen Paige, "Sex roles and social change in current policy debates: The US and USSR compared", Uluslararası Sosyoloji Kongresi'ne (Uppsala, Ağustos, 1978) sunulan bildiri.

55 I. P. Katkova, *Birth rate in young families*, Moskova, Izdavatilstvo Medicina, 1971.

56 *A new life for Women in USSR*, Moskova, Novosty Press, 1975.

2 saat 10 dakika daha fazla çalıştıklarını göstermiştir[57] (Fransa'da INSEE, bu fazladan çalışmanın 2 saat dolayında olduğunu hesapladı). Bu durumda, Sovyet erkeklerinin kadınlara göre günde ortalama 3 saat dolayında daha fazla zamanı, kendilerine, kültüre ve aile dışı ilişkilere ayırabildikleri söylenebilir.[58]

Lenin'in eviçi ekonomisi ortadan kalkmadan kadınların kurtuluşundan sözedilemeyeceğini söylediği bir ülkede kadınların zaman-bütçelerinin hâlâ bu düzeyde oluşuna şaşırmamak elde değildir. Bu durum ancak, Lenin'in ölümünden sonra Sovyet bürokrasisinde egemen olan kadınlara araçsal bakış açısının günümüze değin sürmesiyle açıklanabilir. Kadınlar, geleneksel sosyal işlevleri çerçevesinde, çocuk doğurdukları, ev işlerini üstlendikleri ve mal ve hizmet üreticisi oldukları ölçüde saygı görmekte ve korunmaktadır. Kadınlarla ilgili olarak alınan önlemlerin, dönemin koşullarına göre değişmesini de bu yaklaşım açıklayabilir. Gerçekten kadınların doğurganlık işlevlerini gerektiği gibi yerine getirmediklerine inanılan dönemlerde kürtaja ilişkin hükümlerin katılaştırılmasından hiç çekinilmemiştir (1967'de Romanya'da, 1973'te Macaristan ve Çekoslovakya'da, 1974'te Bulgaristan'da vb.). Aynı dönemlerde bu ülkelerde "analık" iznini çocuğun doğumunu izleyen birkaç yıla yayan "korumacı" önlemler alınmıştır. SSCB'de, Sovyet kadınlarının evde kalıp çocuk doğurmaya teşvik edilmeleri için onlara bir analık ücreti ödenmesini savunan sesler de yükselmektedir. Nihayet, kadınlara erkeklerden beş yıl önce emekli olabilme olanağı tanınmıştır. Bu ayırımcı önlemin çocukların bakımında kreş ve anaokulu yetersizliğinin yo-

57 Sovyet ailelerinin zaman-bütçeleri için bkz. L. Gordon ve E. Klopov, *l'Homme et le Travail*, Moskova, Editions du Progrès, 1976 (Fr. çev.).
58 *Aynı yerde.*

laçtığı boşluğu doldurmaya yarayacağı düşünülmüştür. Ancak, bu gibi önlemlerin kişi üzerinde nasıl bir etki yapacağı ile kimse ilgilenmemektedir.[59]

Bütün bu önlemlerin amacı, kadınların geleneksel işlevlerini, özellikle çifte rollerini yerine getirmelerini sağlamaktır. Buna karşılık, ülkenin büyüklüğüya da ailenin rahatı için yerine getirilmesi gereken sosyal işlevlerin ötesinde bir insan olarak kadının özgürlüğüne ve onuruna saygı gösterilmesini öngören kişiselci anlayış, iktidarın resmî felsefesine ve söylemine tümüyle yabancıdır. İsveç'te hükümetin ya da Batılı ülkelerde feministlerin savundukları, çifte yükün kadınla erkek arasında paylaşılması, kadının bedenini denetleme hakkının dokunulmazlığı ve basit demografik kaygulara alet edilmemesi gerektiği yolundaki görüşler SSCB'de henüz gündeme bile gelmemiştir.

Sovyet kadınlarının Batılı kız kardeşleri gibi kendilerine uygulanan cinsiyetçi siyasete karşı feminist hareketler oluşturmaları sözkonusu olmadığından, kullanabilecekleri tek bir yol kalmaktadır: Boşanma. Onu da bol bol kullanmaktalar. Sovyet kadınlarının boşanma eğilimi Amerikalı kadınlarınki kadar yüksektir ve SSCB'nin büyük kentlerinde iki evlilikten biri, ülke genelinde ise üç evlilikten biri boşanmayla sonuçlanmaktadır.[60] Her iki ülkede de boşanma talebinde bulunanların çoğunluğunu kadınlar oluşturuyor. Buradan giderek, kadınların ezilişinin ailede başladığı yolundaki feminist teorinin SSCB'de açıktan açığa dile getirilmesinin sözkonusu olmamasına karşılık, Sovyet kadınlarının bu yargıyı paylaştıklarını boşanma pratikleriyle ortaya koyduklarını kabul etmek gerekiyor!

Bununla birlikte, bazı olumlu gelişmelerden de sözedile-

59 Bkz. Natalie Baranskaia, *Une semaine comme une autre et quelques récits*, Paris, Edition des Femmes, 1976.

60 H. Yvert-Jalu, "Le divorce en Union Soviétique", *Femmes, séxisme et société*, Paris, PUF, 1977 (Andrée Michel'in yönetiminde).

bilir. Dünyada 0-3 yaş çocuklarının parasız olarak kreşe gitme oranının en yüksek olduğu toplum Demokratik Alman Cumhuriyeti'dir. Bu çocukların oranı 1976'da yüzde 57 idi. Ama, aynı ülkede, tüm boşanmaların yüzde 65'ini kadınlar talep ettiler. Çünkü, "Bağımsızlaştığı ölçüde kadın, bu gelişmeyi kabul etmeyen ve hâlâ paşalık taslayan erkeğin davranışındaki haksızlığın bilincine varmaktadır."[61]

SSCB'de işsizlik kadınları Batı'da olduğu gibi etkilememektedir; buna bağlı olarak fuhuş ve pornografi burada kurumlaşmış değildir. Mesleklerin cinsiyete göre ayrışması da Batı'daki kadar ileri bir noktada değildir: İki mühendisten biri kadındır ve tarımda, tarım teknisyenlerinin, veterinerlerin, hayvanlarla ilgilenen teknisyenlerin yüzde 40'ını kadınlar oluşturmaktadır.[62]

Ya da en azından, Berlin duvarının çökmesinden önce, SSCB ve Doğu Almanya'daki durum böyle idi.

61 *La femme dans le socialisme*, RDA, Panorama DDR, 1977.
62 Unesco belgesi, 27 Ocak 1981, ED-80/Konf. 708/4.

SONUÇ

Kadınların tarihi her şeyden önce baskı altına alınışlarının ve bunun gizlenişinin tarihidir. Zaten gizleme de baskının bir parçasıdır: Bu açıdan ne rastlantıdan ne de tarafsız bilimden sözedilebilir. Bu yüzden kadınların tarihiyle ilgili sessizlik, ABD, İngiltere ve kıta Avrupa'sında feministlerin bu sessizliği kırmak ve her öğrendiğimizle bizleri şaşırtan bir geçmişi araştırmak konusundaki çabalarıyla bozulmaya başladı.

Kadınlar, bundan yaklaşık 8.000 yıl önce, Orta Neolitik çağın başında, belli başlı üretim biçimi olarak sabanla yapılan tarımın, çapayla yapılan tarım, toplayıcılık ve avcılığın yerini almasıyla baskı altına alındılar. Bu baskı, hâlâ Orta Neolitik toplumlarında oluşturulmuş bazı temel ilkelere göre işleyen çağdaş toplumlarda da sürüyor. Bu ilkelerin başlıcaları, sonuna dek yayılmacılık, acımasız bir rekabet ve yarışmacılık ve bu sayede gerçekleştirilen sınırsız birikim (iktidar, kâr, prestij vb.) özlemidir. Günümüzde güçlü çokuluslu şirketlerle devletlerin yeni pazarlar ele geçirmek için verdikleri ekonomik savaş, coğrafi yayılmacılığın yerini almışsa da, Orta Neolitik çağın büyük mağlûpları olan kadınlar açısından, o zaman yürürlüğe giren egemen değerler ve saldırganca davranışlar değişmemiştir.

Günümüzde kadınların hâlâ ataerkil sisteme tâbî olarak yaşamaları ve onun yıkıcı sonuçlarına katlanmak zorunda

kalmalarının nedeni budur. Kadınların rollerini, geçmişte olduğu gibi bugün de doğurganlıklarına bağlama ya da onları, bunalım dönemlerinde işe en son alınan ve işten ilk çıkarılan bir "yedek emek-gücü"ne indirgemeyi amaçlayan bir dizi uygulamayı haklı çıkarmak için, ev kadınlığı ideolojisine ve kadınlara araçsal bakış açısına yaslanılmaktadır. Günümüzün bütün Batılı toplumlarında açık işsizler arasında kadınların oranı yaş gruplarına göre yüzde 52 ile yüzde 75 arasında değişmektedir; oysa faal nüfus içindeki oranları ancak yüzde 35-40'tır.

Ortaboy İşletme Şefi Kadınlar Derneği, kısa bir süre önce çokuluslu şirketleri, küçük ve ortaboy işletmelerin iflâsına ve işsizliğe yolaçmakla suçladı. Bu yeni durumla, kadınların 14. yüzyıldan başlayarak büyük tacirlerle rekabet etmek zorunda kalmaları ve o güne değin geleneksel olarak kadınlarca yapılagelmiş bazı zanaatlardan (dokuma, mum ve bira üretimi vb.) tasfiye olmaları süreci arasında garip bir benzerlik vardır. O gün olduğu gibi bugün de nihaî amacı para, iktidar, güç vb. birikimi olan, rekabet ve yarışmaya dayalı pazar ekonomisinde kadınlar, topun ağzındaki en zayıf kesimi oluşturuyorlar.

Ama, kadınların tarihi yalnızca baskı altına alınışlarının değil, bugüne değin gün ışığına yeterince çıkarılamayan, baskı altına alınma ve eve kapatılmaya direnişlerinin de tarihidir. Bu direniş, Rönesans'ta ortaya atılan bireysel özgürleşme ideallerinin toplumun değişik katmanları arasında yayılmasına koşut olarak giderek güçlenmiş ve doruk noktasına günümüzde, kadınların kurtuluşu hareketlerinde ulaşmıştır. Bu hareketler merkezde yeralan kuzey yarıkürenin gelişmiş ülkelerinde etkindir; güney yarıkürenin çevre ülkelerine feminist mücadelenin nasıl yayılabileceği, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir sorundur.

Bu ülkelerde bastırılmadığı ya da yeraltına çekilmediği

dönemlerde, feminist hareket, ancak, okur-yazar olmayan köylü kitleleri ve yoksul gecekondu kadınlarıyla aralarında büyük bir uçurum bulunan, iyi eğitilmiş, her biri kendi köşesinde, başkalarından kopuk yaşayan üç-beş kadını etkilemektedir. Ama bu saptamadan giderek feminist taleplerin kuzey yarıküredeki merkez ülkelerin orta sınıf kadınlarını ilgilendirdiğini güney yarıküre kadınları için öncelik taşımadığını söylemek, en azından garip kaçmaktadır. Doğurganlığın denetim altına alınması, istenmeyen ve peşpeşe gelen gebeliklerin yükü ve çocuklarına asgarî bir maddî yaşam garantisi ve eğitim sağlayamamanın umutsuzluğu altında ezilen milyonlarca Üçüncü Dünya kadını için acil çözüm bekleyen bir sorun değil midir?

Aslında kadın onuru adına feministlerin öne sürdükleri taleplerin hiçbirisi Üçüncü Dünya kadınları için geçersiz değildir. Batılılar, özellikle Amerikan ve İngiliz kadınları, Üçüncü Dünya kadınlarının içinde yaşadıkları çok ağır ezilme koşullarının giderek daha fazla bilincine varmakta ve kendi ülkelerinin yöneticilerini, Üçüncü Dünya'ya ataerkil modelleri ve uygulamaları kabul ettirdikleri için suçlamaktalar. Gerçekten kadınlar bunların sonucu olarak tarımsal tekniklerden uzaklaşmış, eğitimsiz kalmış, toprak üzerindeki haklarını "aile reisi" kocalarına kaptırmışlardır. Bu durumda önlerindeki tek seçenek kentlere göç etmektir. Ama orada da iş bulamamaktadırlar.[1] Feminist kadınlar, Batılı kalkınma uzmanlarının, Üçüncü Dünya kadınlarının azgelişmişliğini geliştirmekten başka bir şey yapmadıklarını[2] ve bu durumun kadınları yaralayıcı arkaik geleneklerin sürdürülmesine yolaçtığını artık iyi biliyorlar.

1 İngilizce konuşulan ülkelerde Batılı kadınların bilinçlenmeye başlamaları üzerine Ester Boserup'un (*Women's Role in Economic Development*, New York, Saint Martin Press, 1970), kitabının büyük etkisi oldu.

2 Formül Samir Amin'indir.

Nitekim, feminist kadınlar Dünya Sağlık Örgütü'ne başvurarak, kadınları cinsel olarak sakatlayan uygulamalara karşı önlem alınmasını talep ettiler.* Kadın ve erkeklerin üye oldukları laik ya da dinsel derneklerin, uluslararası kadın derneklerinin ya da Hıristiyan misyonlarının üyesi olarak kadınların giriştiği bu tür eylemlere pek çok örnek verilebilir. Belki de en aydınlatıcı örnekler Amerikan kadınlarının eylemleridir: Eski Amerikan öncülerinin ahvadı olduklarını unutmayan bazı cesur misyoner ya da araştırmacı (sosyolog, etnolog, hukukçu, iktisatçı, dilbilimci) kadınlar dünyanın en ücra köşelerine gittiler, en zor dilleri öğrendiler ve Batılı kalkınma modellerinin bu ülkelere aktarılmasına karşı çıktılar. Dahası, Amerikan Kongresi'nden, daha önce kadınlar üzerinde etkilerinin ne olacağı araştırılmamış ve kadınların katılımını sağlamayan hiçbir kalkınma programına kredi verilmemesini sağlayan bir yasa tasarısı geçirdiler.[3]

Demek ki, Batılı feministleri ne kavrayış ne de cömertlik eksikliğiyle suçlamak mümkündür. Öte yandan bu kadınlar, feminizmin gelişebilmesi için nesnel bazı sosyo-ekonomik koşulların gerektiğini de anladılar. Artık, ancak 45 yaşına kadar yaşamayı umut edebilen, yetersiz beslenmiş, okuryazar olmayan, sürekli cehalet içinde, tropik hastalıklarla boğuşarak, her türlü temizlik koşulundan yoksun yaşayan, çocukluklarından itibaren kendilerini aile grubunun en ağır ve itici işlerini görmekle görevli doğurgan hizmetçileri olarak algılamaya koşullandırılmış milyonlarca kadını gebeliğin denetlenmesi için mücadeleye çekmenin olanaksızlığını biliyorlar. Ayrıca kıtlık toplumlarında, hem yiyecek, hem de eğitim yönünden önceliğin erkek çocuklara verildiğini de

* Bu sakatlamalar bazı Afrika toplumlarında kadınların klitorisinin sünnet edilmesi biçimini alır. (ç.n.)

3 *Amendement to the International Development and Food Assistance Act of 1977*, (Report No. 95-240, 95. oturum).

gözlemlemiş durumdalar.

Bütün bunları kavramış olmalarına karşın, Batılı feministler henüz kadınların dünya genelinde az gelişmişliğini açıklayan bir kuram geliştirebilmiş değiller. Oysa ataerkil sistemle baş edebilmek ve ona son verebilmek için (ki feminist mücadelenin asıl amacı budur) bu sistemi çeşitli görünümleri ve gizli, ama sağlam temelleriyle iyi bilmek gerekiyor. Ataerkil sistem her şeyden önce bir birikim sistemine (iktidar, kâr vb.) bağlı olduğundan, ilk yapılması gereken, kuzey ve güney yarıkürelerinin ülkeleri arasındaki ilişkileri ele alarak dünya genelinde birikim sürecini çözümleyebilmektir. Üçüncü Dünya ile ilgilenen iktisatçılar tarafından yapılmış bu tür çözümlemeler bulunmakla birlikte,[4] bunlar, dünya çapındaki sömürü mekanizması içinde, en fazla artık-değerin hangi insan gruplarından elde edildiğini açığa çıkarmadıklarından, henüz eksiktir.

Bu konuda yapılacak çözümlemeler, ataerkil sistemle merkez ülkelerin birikim sisteminin (kapitalist ya da devlet sosyalizmi yoluyla birikim) nasıl eklemlendiğini ve bu ülkelerdeki sınırsız kâr, büyüme ve güç mantığının Üçüncü Dünya'nın çevre ülkelerinde ne tür baskıcı sivil ya da askerî oluşumlara yaslandığını ortaya çıkaracaktır. Üçüncü Dünya'ya Doğulu ve Batılı büyük devletler ve çokuluslu şirketlerce silah ve lüks tüketim malı satışları, daha önce bu ülkelere halklarının gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak kalkınma ve tüketim modellerinin kabul ettirilmesini gerektirmektedir. Gelişmiş ülkelerin kadınlarının yanı sıra, doğrudan Üçüncü Dünyalı kadın sosyologlar ve iktisatçılar tarafından yapılması gereken bu tür çözümlemeler, pazar için ya da pazar dışı üretimleri ile çokuluslu şirketlerin kârlarının en önemli unsurunu sağlayan kadınların (Üçüncü

4 Samir Amin, *L'accumulation à l'échelle mondiale*, Paris, Union Générale d'Editions, 1976, 2 cilt. (10/18).

Dünya'nın köylü, işçi ve emek gücünü karşılıksız üreten ev kadını kadınlar), sömürüye en açık kesimi oluşturduklarını gösterecektir. Bu çözümleme ayrıca, çokuluslu şirketlerce pazarın dünya pazarına dönüştürülmesi süreci içinde, yine çokuluslu şirketlerce, pazarın merkezinde bulunan güçlü çekirdek tarafından sömürülüp, sürekli güçsüzlüğe mahkûm edilen çevre ülkelere, merkez ülkelerin değerlerinin ve yaşam tarzlarının taşındığını ortaya koyacaktır. Bütün bunlar, feministlerin bu değerlere ve uygulamalara karşı çıkmaları sonucunu doğuracaktır.

Değerlerin gözden geçirilmesi, feministleri, birikimci toplumların, rekabet, yarışma, sınırsız büyüme ve kâr, insanca olan her şeyi tüketime, tekniğe ve ekonomiye feda etme, dev projelere, militanizme ve ulusal bencilliklere, nüfus artışından yana ideolojilere verilen prim gibi bir dizi düsturunu reddetmeye götürmelidir. Feministler bu değerler sistemini sorgulamaya bugünden başlamışlardır ve aralarından pek çoğu, Anne Tristan gibi, "Doğrunun yolunu bulabilmek için, günümüzün kapitalist erkek uygarlığının değerlerini ve kurallarını tersine çevirmek yeterlidir",[5] diye düşünmektedir.

Değerlerin reddi yanı sıra, bunları taşıyan ve tek amacı kâr, güç ve pazar ele geçirmek olan Batı'nın ve Doğu'nun dev çokulusluları, ulus devletleri yöneten dev bürokrasiler ya da askerî-sınaî aygıtlar, birey ve çekirdek aileyi yabancılaştırmak için oluşturulmuş reklam ve tüketim sistemi gibi örgütlenme biçimleri ile yaşam tarzları da reddedilmelidir. Bu birikimci değerleri harekete geçiren sistemler ve uygulamalar reddedilmediği takdirde feministlerin tüm kazanımları sistem içinde eritilecektir. Tek bir örnek bunu açıklamaya yeter: Feministlerin en önemli kazanımlarından olan

5 Anne Tristan, *a.g.e.*, s. 103.

doğum kontrolü, ilaç üreten firmaların büyük kazançlar sağlamalarına olanak vermiş ve bu firmalar genişleyen pazar, özellikle Üçüncü Dünya pazarları için, yeterince test edilmemiş ya da kadın sağlığına zararlı olduğu görülmüş doğum kontrolü ilaçları üretmeye başlamışlardır.[6]

Feminist pratik bu yeni çözümlemelerden çok şey kazanacaktır. Gelişmiş toplumların işletmelerine ait bir özellik olan devleşme ve birikim mantığına karşılık, feministler insanî boyutlarda işletme alternatifini, kârların ve gücün maksimizasyonuna karşılık hizmet verme ve özyönetimin bir biçimi olan güçlerin ufalanması, dağıtılması alternatifini, rekabet ve acımasız yarışma yerine işbirliği ve dayanışma alternatifini koyacaklardır. Zenginliğin kuzey yarıkürede yoğunlaşması ve güney yarıküredeki pek çok ülkenin giderek yoksullaşmasına karşı, feministler dünya kaynaklarının, üretimin ve dağıtımın uluslararası düzeyde hakça paylaşılmasını talep edeceklerdir. İç savaş yerine, yılmadan, barış arayışını (Peace People, Barış Halkı grubundan İrlandalı feministlerin yaptığı gibi), siyasî baskı ve işkenceye karşı, hiç ara vermeden kınama yöntemini kullanacaklar (İspanyol kadınlarının, Arjantin'de "Mayıs Alanı Çılgınları"nın* ve Uluslararası Af Örgütü'nün yorulmak bilmeyen militanlarının yaptıkları gibi), tepeden tırnağa silahlanmaya karşı, silahsızlanma ve muazzam askerî harcamaların açlık, hastalık, eğitimsizlik sorunlarının ortadan kaldırılması hedeflerine yöneltilmesi için kararlı bir mücadele vereceklerdir (Uluslararası Barış Örgütü ya da Avrupa ülkelerinde varolan özerk "Barış İçin Kadınlar" gibi derneklere üye kadınların yaptığı gibi). Feminist eylemin öteden beri ana ögelerinden birini oluşturan barış için mücadele, toplumsal eşitsizlik ve ada-

6 US Department of Health Education and Welfare, *Women and their Health*, Washington, DC. 1975, Ağustos.

* Folles de la Place de Mai: Kayıp olan yakınlarını arayan Arjantinli kadınlara verilen ad. (ç.n.)

letsizliğe karşı da yürütülmediği zaman sonuçsuz kalır; çünkü iç ve uluslararası savaşların nedeni bu toplumsal ve uluslararası eşitsizliklerdir. Afrikalı, Asyalı ve Latin-Amerikalı feministlerin çözümlemelerine damgasını vuran eğilim, kadınların durumuyla ilgili bir sorunun çevresinden soyutlanamayacağı yolundaki toptancı yaklaşımdır. Örneğin Nairobi'de (Kenya) Birleşmiş Milletler tarafından Temmuz 1985'te düzenlenen, Hükümet-Dışı Kadın Örgütleri Uluslararası Forumu'na katılan Afrikalı kadınlar, Afrika kıtası üzerinde yabancı güçlerin kurdukları yeni-sömürgeci egemenliği ve kendilerine, kadınların ve halkların temel çıkarlarını gözönünde bulundurmayan kalkınma önceliklerinin dayatılmasını kınadılar. Siyah derililere uygulanan ırkçılık (apartheid) ve Afrika kıtasının merkez ülkelerinin finans kaynaklarına, teknolojisine, stratejilerine bağımlılığı, Afrika'nın ekonomik ve sosyal bir bunalıma düşmesine, dış borca, kitlesel işsizliğe, köktendinciliklerin doğmasına ve ulusal bütçelerin gereksiz derecede geniş bir bölümünün askerî harcamalara ayrılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kalkınma stratejilerinden en fazla etkilenenler kadınlardır. Bu nedenle temel ihtiyaçları gözönünde bulunduran ve özerkliğe dayalı yeni bir kalkınma modelinin geliştirilmesinde başı kadınlar çekmelidir: "Bu yeni strateji kadınların yaratıcı potansiyellerine dayanmalı ve kadınları bu stratejinin eşit ve etkin katılımcıları yapmalıdır."[7] Bu alternatif strateji dış borcun silinmesini gerektirir; çünkü bu borçları almış olanlar Afrika halklarının çoğunluğu değildir, ama borcun yükünü öncelikle günlük yaşamlarında kadınlar taşımaktadır. Bu strateji ayrıca kaynakları küçük bir azınlığın elinde toplayan iç sosyal eşitsizliklerin azaltılmasını da ge-

7 The Nairobi 85 Manifesto on women and the crisis in Africa, *Fondation internationale pour un autre développement*, Kasım-Aralık 1985.

rektirir.[8] Merkez ülkelerin kadınlarına gelince, onlar da, Nairobi'de, yalnız Üçüncü Dünya kadınlarını (birkaç ülke bir yana bırakılırsa) sefalete düşürmekle kalmayıp merkez ülkelerde de, öncelikle kadınları etkileyen işsizliğe, doğanın hızla kirlenmesine, sosyal hakların kısıtlanmasına, giderek daha karmaşık ve pahalı silahlar üretilmesine yolaçan ve dolayısıyla "kadınları yoksullaştıran", "bozuk-gelişme" modelinin acilen değiştirilmesi gerektiğini kavradılar. Toplantı, "askerî-sınaî kompleks"in, gizil işlevi erkeklerin kadınlar, merkez ülkelerinin çevre ülkeler, egemen sınıfların güçsüzler üzerindeki egemenlik ve ayrıcalıklarını korumak için yeni bir sosyal formasyon olarak ortaya çıktığını gösterdi.[9]

Demek ki feminizmin varolabilmesi ve yayılabilmesi, feministlerin kadınların ezilmesine getirdikleri çözümlemeyi derinleştirmelerine bağlıdır. Çünkü, çağdaş toplumların hemen hepsinde geçerli olan ataerkil sistem altında bütün kadınlar ezilmekle birlikte, hepsinin ezilme derecesi aynı değildir; hatta ezilenler arasında başka ezilenleri ezenler de vardır. Bunun açıkça ortaya konması gerekir. Feminist strateji ve politika (öncelikler, girişilecek eylemler, bulunacak müttefikler vb.) bu çözümlemeye göre değişecektir. Böylece feminizm, başta bütün ülkelerin kadınları olmak üzere insanları ezen, adaletsiz, bağımlılık ilişkilerine dayalı, gününü doldurmuş toplumsal ve uluslararası örgütlenme sistemlerini anlamsız ve geçersiz kılabilecektir. Bugün heretik (sapkın) görünen bu hareket, yarın, daha âdil bir toplum kurma arayışı içindeki milyonlarca kadınla erkeğin teorisi ve pratiği olacaktır.

8 *Aynı yerde.*

9 La militarisation et les violences à l'égard des femmes, *Nouvelles Questions féminines*, Aralık, 1985, 59-61, rue Pouchet, IRISCO, Paris, 75017.